

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

9. ÉVF. 2. SZÁM

BUDAPEST

1966

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, EMBER GYŐZŐ, HAHN GÉZA,
HUSZÁR ISTVÁN, KLINGER ANDRÁS, MILTÉNYI
KÁROLY, PÉTER GYÖRGY (a szerkesztő bizottság elnöke),
SZABADY EGON (felelős szerkesztő), SZALAI SÁNDOR,
VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал демографических наук Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления

Адрес редакции: Будапешт, V. ул. Вереш Палне д. 10.
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже
книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

*

DEMOGRÁFIA

Review of Population Sciences of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editorial Office: Budapest V. Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers
(Budapest 62, P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals.
Subscription for a year: US \$ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Dr. Szabady Egon—Dr. Klinger András:* Az 1965—1966. évi termékenységi, családtervezési és születésszabályozási vizsgálat 135
- Dr. Vukovich György:* Egyes arab országok termékenységi és halandósági színvonalának becslése 162

KÖZLEMÉNYEK

- Amrit Lal:* A népszámlálások és a népességi statisztika Kínában az i. sz. 2—1644. években 178
- Horányi Péterné:* A nők foglalkozási összetétele és szakképzettsége 187
- Fenyő Imréné:* Az idegenforgalom statisztikai számbavételi módszereiről . 204

FIGYELŐ

- Hírek 215
- J. Bourgeois-Pichat látogatása Magyarországon (*V. E.*) 221
- A népszámlálásokkal kapcsolatos mintavételi eljárásokkal foglalkozó rapportóri csoport ülése (*T. K.*) 223
- Az Európai Statisztikusok Értekezlete Nép- és Lakásszámlálási munkacsoportjának ülése (*Dr. Tamásy József*) 224
- Beszámoló a Családtervezés Trendjeit Kutató Bizottság első üléséről (*K. A.*) 237
- Az MTA Demográfiai Bizottságának ülései:
- Települések fejlettségi fokának statisztikai mérése (*B. L.*) 242
- A népesség területi eloszlása (*B. L.*) 247
- Beszámoló a franciaországi tanulmányutakról (*V. E. — Cs-Sz. L.*) 252
- A gazdasági és demográfiai fejlődés kérdései az 1965. évi belgrádi Népesedési Világkonferencián (*Dr. Andorka Rudolf*) 262

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

- Population Studies 273
- Population 274
- The Milbank Memorial Fund Quarterly 277
- Population Index 278
- Population et famille — Bevolking en Gezin 279

KÖNYVEK

- Társadalmi kutatások. Moszkva. 1965. (*Gy. F.*) 283
- Srb, V.: Bevezetés a demográfiába. Praha. 1965. (*D. D.*) 284

Gerontológiai tanulmányok a magyar százévesekről. Szerk.: <i>Haranghy L.</i> Budapest. 1965. (<i>J. P.</i>)	285
<i>Henry, L.</i> : Népeesség-előreszámítások. Paris. 1964. (<i>P. E.</i>)	286
<i>Ledermann, S.</i> : Alkohol, alkoholizmus, az alkoholizáció. Paris. 1964. (<i>A. R.</i>)	287
<i>Rainwater, L.</i> : Családtervezés. Szexualitás a házasságban, családnagyság és születés-szabályozás. Chicago. 1965. (<i>H. L.</i>)	288

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Mitra, S.</i> : Termékenységi táblamodellek. <i>Sankhya</i> . 1965. Ser. B. No. 27. (<i>T. K.</i>)	288
<i>Morsa, J.</i> : A belga termékenység legújabb alakulása. <i>Population et famille</i> . 1964. No. 1. (<i>Ny. Zs.</i>)	289
<i>Kish, L.</i> : A mintavétel szervezése és különböző nagyságú csoportok. <i>American Sociological Review</i> . 1965. No. 4. (<i>T. K.</i>)	289
<i>Kamerschen, D. R.</i> : A „túlnépesedés” gyakorlati indexe. <i>Economic Development and Cultural Change</i> . 1965. jan. (<i>D. D.</i>)	290

Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével

СО Д Е Р Ж А Н И Е

ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>Д-р Эгон Сабади—д-р Андраш Клиндер: Исследование по венгерской плодовитости, планированию семьи и регулированию рождений 1965—1966 гг.</i>	135
<i>Д-р Дьердь Вукович: Оценка уровней плодовитости и смертности в некоторых арабских странах</i>	162

СООБЩЕНИЯ

<i>Амрит Лал: Переписи населения и статистика народонаселения в Китае от 2 до 1644 г. н. э.</i>	178
<i>Петернэ Хорани: Состав занятий и квалификация женщин</i>	187
<i>Имренэ Фенье: О методах статистического учета иностранного туризма</i>	204

ОБОЗРЕНИЕ

<i>Известия</i>	215
<i>Посещение Ж. Буржоа-Пиша в Венгрии (Э. В.)</i>	221
<i>Заседание группы докладчиков по выборочным методам переписей населения (К. Т.)</i>	223
<i>Заседание Рабочей группы по переписи населения и жилого фонда Конференции Европейских Статистиков (Д-р Йозеф Тамаш)</i>	224
<i>Доклад о первом заседании исследовательского комитета по трендам планирования семьи (А. К.)</i>	237
<i>Заседания Демографической Комиссии Академии Наук Венгрии: Статистическое измерение степени развития населенных пунктов (Л. Б.)</i>	242
<i>Территориальное распределение населения (Л. Б.)</i>	247
<i>Доклад о научных командировках во Франции (Э. В. — Л. Ч-С.)</i>	252
<i>Вопросы экономического и демографического развития на Всемирной Конференции по вопросам народонаселения, состоявшейся в 1965 году в Белграде (Д-р Рудольф Андорка)</i>	262

ЛИТЕРАТУРА

<i>Обзор демографических журналов</i>	
<i>Популейшн Стадиз</i>	273
<i>Популасион</i>	274
<i>Дэ Милбенк Мемориэл Фанд Квартерли</i>	277
<i>Популейшн Индекс</i>	278
<i>Популасион е фамий-Бэфолкинг эн Гэзин</i>	279
<i>Книги</i>	283
<i>Журнальные статьи</i>	288

Перепечатка разрешается только с указанием источника

**ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОВОЗРЕНИЯ СЛЕДУЮТ
РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ**

CONTENTS

PAPERS

<i>Dr. Egon Szabady—Dr. András Klinger: The 1965—1966 Hungarian Study on Fertility, Family Planning and Birth Control</i>	135
<i>Dr. György Vukovich: Estimation of Fertility and Mortality Levels of Some Arab Countries</i>	162

ARTICLES

<i>Amrit Lal: Population Censuses and Statistics in China in the Period 2—1644 A. D.</i>	178
<i>Mrs. P. Horányi: Qualifications and Occupational Structure of Women</i>	187
<i>Mrs. I. Fenyő: On the Methods of the Statistical Accounting of Tourism</i>	204

CHRONICLE

News	215
J. Bourgeois-Pichat's Visit to Hungary (<i>E. V.</i>)	221
Session of the Group of Rapporteurs Dealing with Sampling Methods Applied by Population Censuses. (<i>K. T.</i>)	223
Session of the Working Group on Censuses of Population and Housing of the Conference of the European Statisticians (<i>Dr. József Tamásy</i>)	224
Report on the First Session of the Research Committee on Family Planning Trends (<i>A. K.</i>)	237
Sessions of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences:	
Statistical Measuring of the Level of Development of Settlements (<i>L. B.</i>)	242
The regional Distribution of the Population (<i>L. B.</i>)	247
Report on the Study-Tours in France (<i>E. V.—L. Cs.—Sz.</i>)	252
Problems of the Economic and Demographic Development at the 1965 Belgrade World Population Conference (<i>Dr. Rudolf Andorka</i>)	262

REVIEWS

<i>Review of Demographic Journals</i>	
Population Studies	273
Population	274
The Milbank Memorial Fund Quarterly	277
Population Index	278
Population et famille-Bevolking en Gezin	279
<i>Books</i>	283
<i>Articles</i>	288

Reproduction permitted only with indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

AZ 1965—1966. ÉVI TERMÉKENYSÉGI, CSALÁDTERVEZÉSI ÉS SZÜLETÉSSZABÁLYOZÁSI VIZSGÁLAT*

DR. SZABADY EGON — DR. KLINGER ANDRÁS

1. Magyarországon a nők termékenysége a legutolsó évtizedben jelentősen csökkent. Az 1950-es évek közepén a nők szülési gyakorisága európai viszonylatban még közepes volt, azóta 1962-ig folyamatosan csökkent, majd az utóbbi három év folyamán — Európában a legalacsonyabb szinten — stagnálást mutat.

A magyar demográfia a termékenység csökkenése okainak és körülményeinek kutatását hosszú idő óta legfontosabb feladatának tekinti. Nem elégzik meg a hagyományos statisztikai eszközökkel (népmozgalmi és népszámlálási adatokon alapuló elemzésekkel), hanem reprezentatív részletvizsgálatok segítségével kívánja a termékenységet befolyásoló társadalmi-gazdasági okokat, valamint ezzel kapcsolatban a családtervezés és születésszabályozás elterjedtségét megállapítani. E kutatások eredményeinek összefoglalását a Budapesten 1962-ben és 1965-ben rendezett Nemzetközi Demográfiai Szimpóziumok szolgálták (1), (2), amelyek elsődleges célja volt e fontos demográfiai jelenség elemzése nemzetközi vonatkozásban is. A *Demográfia* pedig 1964-ben (3—4. sz.) külön foglalkozott a termékenység és perspektívái kérdésével (3).

A különféle speciális vizsgálatok közül kiemelkedőnek tartjuk a két reprezentatív termékenységi, családtervezési és születésszabályozási megfigyelést. Az első ilyen jellegű vizsgálatot 1958—1960 között hajtotta végre a Központi Statisztikai Hivatal (4), (5), a másodikat pedig, amely az első részbeni folytatása, ill. kibővítése 1965 végén—1966 elején. Két reprezentatív felvétel foglalkozott a művi vetélő nőkkel (1960 októberében és 1964 áprilisában). A termékenységi viszonyok feltárását szolgálta az 1960. évi népszámlálás termékenységi felvétele, ill. az 1963. évi — 2%-os — mikrocenzussal egyidejűleg végrehajtott speciális termékenységi és családtervezési vizsgálat.

Jelen összefoglalásunkban az 1965—1966. évi termékenységi, családtervezési és születésszabályozási vizsgálatot ismertetjük, az 1958—1960. évi vizsgálat főbb tapasztalataival együtt. A vizsgálat anyagának végleges feldolgozását és publikációját 1966 folyamán tervezzük.

2. A termékenység, a családtervezés és a születésszabályozás kérdéseit tanulmányozó első reprezentatív vizsgálat (amelyet rövidítve TCS-vizsgálatnak nevezünk) információi az 1957—1959. évekre vonatkoznak.

* A tanulmányban szereplő adatok előzetes eredmények.

E vizsgálat kísérleti jellegű volt, elsősorban az adatgyűjtés módszereinek kipróbálását célozta. Tekintettel arra, hogy a családtervezés és születésszabályozás kérdéseit általában „kényes”, „familiáris” jellegű kérdések tekintik, tanulmányozásuk inkább csupán orvosi vonalon, az „orvos—beteg” kapcsolat alapján történhet. Ezért bár a 6732 nőre kiterjedő vizsgálatnál a kérdés az esetek 57%-ában szülés vagy vetélés alkalmával történt, a vizsgálat kiterjedt az egészségügyi intézményekkel más módon — a kérdések szempontjából véletlenszerűen — kapcsolatba kerülő nőkre is (így az esetek $\frac{1}{4}$ -énél nőgyógyászati szakrendelésen vagy nőgyógyászati kórházi osztályon megforduló nőket kérdeztek), sőt az egészségügyi hálózat lehetőségein túlmenően más adatgyűjtési módokat (ankétok, családlátogatások, terhességvizsgálatok, abortusz-bizottság előtti megjelenés) is igénybe vettek, ez azonban az összes kérdezettnek csak $\frac{1}{5}$ -ét jelentette.

A minta kiválasztásánál igyekeztek a statisztikai mintavétel elveit érvényesíteni (főleg a területi rétegzés és a véletlen kiválasztás vonatkozásában), de az életkor és társadalmi réteg tekintetében egyes csoportokkal kapcsolatban tudatosan túlreprezentációra törekedtek. Ennél az alapelv az volt, hogy a termékenység jövő alakulása szempontjából elsősorban számba jövő fiatalabb propagatív korúakról és egyes sajátos jellegzetességeket mutató, kisebb létszámú társadalmi rétegekről megfelelő nagyságú minta álljon rendelkezésre. Ennek következtében a TCS-minta a 15—49 éves korú nők 0,27%-ára, ezen belül a 15—39 évesek 0,44%-ára terjedt ki.

Az adatgyűjtés végrehajtási módja, ill. a mintavétel alapelvei következtében a TCS-vizsgálat adatai csak bizonyos mértékig tükrözik az összes magyar nő családtervezési és születésszabályozási magatartását. Az egészségügyi intézményeknél történő adatgyűjtés önmagában szűrtebb női tömeget alkot (akiknek magatartása nagymértékben eltér az ott nem megfordulókétól). Emellett kiemelendő az a tény, hogy a túlreprezentáció következtében nagyobb mértékben voltak képviselve a fiatal propagatív korú nők és kisebb mértékben az idősek, ill. nagyobb mértékben a városi foglalkozási csoportok (elsősorban a szellemi dolgozók) és kisebb mértékben a falusi foglalkozásúak (a mezőgazdasági foglalkozást űzők). Mindez a minta adatainak felhasználhatóságát nem csökkenti, de felhívja a figyelmet arra, hogy az ilyen módon végrehajtott felvétel eredményeiben csupán a csoportértékek és azok összehasonlítása a megbízhatók, és nem az összesített értékek, amelyek a ténylegestől eltérő súlyarányok következtében bizonyos torzításokat tartalmazhatnak. (Ennek kiszűrése a vizsgálat analízisének a standardizálás módszerével oldható meg, minthogy ennek segítségével végezhető összehasonlítás az első és a második vizsgálat összesített adatai között is.)

A minta adatainak felhasználhatóságát alátámasztja az a körülmény, hogy a nem válaszolás aránya viszonylag alacsony volt: a kiadott kérdőívek között 2,3% volt a választ megtagadók aránya. További 7,6%-ot tett ki azon esetek aránya, ahol a válaszolásra azért nem került sor, mert a kérdezőből kihagyták őket. Ez utóbbi azonban a mintát nem befolyásolja, mivel a kihagyott nők megoszlása azonos a megkérdezettekével.

Mindezt összefoglalva az 1958—1960. évi TCS felvétel alkalmas volt arra, hogy feltárja a magyar nők családtervezési és születésszabályozási gyakorlatát és elsősorban a (kor-társadalmi réteg-iskolai végzettség szerint) differenciált mutatói segítségével megmutassa a különféle rétegek eltéréseit.

3. Az 1960 óta bekövetkezett változások (a termékenység további csökkenése) szükségessé tették, hogy a Központi Statisztikai Hivatal Népeség-tudományi Kutató Csoportja a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságával közösen újabb vizsgálatot szervezzen a termékenység, a családtervezés és a születésszabályozás megfigyelésére. E vizsgálatnak, amelynek lebonyolítására 1965 végén —1966 elején került sor, az alábbi főbb célkitűzései voltak:

a) az 1958—1960. évi adatgyűjtés tapasztalatai alapján az egész országra vonatkozó — területileg kiválasztott — reprezentatív adatgyűjtés végrehajtása;

b) összehasonlítás az első vizsgálat főbb megállapításaival;

c) nemzetközi összehasonlítás az eddig lefolytatott külföldi vizsgálatok adataival.

Ez utóbbi vonatkozásban az 1965—1966. évi magyar vizsgálat részét képezi a Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai Bizottsága által kezdeményezett nemzetközi összehasonlító vizsgálatsorozatnak, amelynek tervezetét a szövetség által létrehívott munkacsoport 1965 júniusában fogadta el (6). Az európai régió belül Magyarország volt az első, ahol erre az összeírásra sor került, így az összeírás tapasztalatai alapul szolgálhatnak más országokban végrehajtandó hasonló összeírásokhoz.¹ E mellett e vizsgálat — különösen adatgyűjtési programját illetően — alapul szolgálhat a Nemzetközi Népeségtudományi Uniónak a termékenység és a családtervezés összehasonlító tanulmányozásával foglalkozó bizottsága (Committee on Comparative Studies of Fertility and Family Planning) munkájához, amely feladatul tűzte ki az ilyen jellegű vizsgálatok „recommended program”-jának összeállítását.

A magyar vizsgálat adatgyűjtési programja jóval felülmúlta egy elképzelhető nemzetközi vizsgálat minimális programját, de a speciális hazai viszonyok megismerése (a múltbeli vizsgálatokkal való összehasonlítás szükségessége) mellett tartalmaz minden olyan ismérvet, amely a nemzetközi (és főleg az európai régió belüli) összehasonlításhoz szükséges.

A kérdőíven szereplő ismérvek a következők voltak:

Személyi kérdések, differenciális ismérvek

A) a nőre (kikérdezettre) vonatkozó ismérvek

Születés helye, időpontja

Lakóhely—lakóhelyváltozás

Házasságkötés(ek) időpontja — esetleges házasságmegszűnések (özvegyülés-válás) időpontja, férjjel való együttélés

Iskolai végzettség

Foglalkozás, foglalkozási viszony, munkahely; keresőség-változások, jövőbeni munkavállalási tervek

B) A férjre vonatkozó ismérvek

Születés helye, időpontja

Iskolai végzettség

Foglalkozás, foglalkozási viszony, munkahely

C) A lakás és a háztartás adatai

A lakás nagysága, használati jogcíme, felszereltsége

Háztartásösszetétel (a háztartásban élők születési éve, foglalkozása, jövedelme)

¹ Lásd a Családtervezés Trendjeit Kutató Bizottság első üléséről szóló beszámolót a 237. oldalon.

Családtervezés

Családtervek a házasságkötéskor

a születendő gyermekek száma

a születések időrendje

a férjjel való vélemény azonossága

Családtervek házasságközbeni megváltozásának módja, oka

Jövőbeni szülési szándék, időpontja, feltétele vagy a nem szülés oka

Kívánt gyermekszám (a felvétel időpontjában)

Ideális családnagyság

átlagos család ideális nagysága

jelenlegi helyzet alapján elképzelt ideális családnagyság

a nagy család nagyságának elképzése

Termékenység

Valamennyi befejezett termékenység (élveszületés, halvaszületés, művi vetelés,

spontán vetelés, méhen kívüli terhesség) felsorolása; az alábbi ismérvekkel:

a terhesség előtti védekezés módja, rendszeressége

a terhesség befejezésének időpontja

a terhesség tartama

a terhesség befejezésének módja

Élveszületett gyermekek esetén ezenkívül még az alábbi kérdések szerepeltek:

nem

szülési súly

szoptatás tartama

15 éven aluliaknál: gondozás módja és a gondozásra fordított összeg, eset-

leges fejlődési rendellenesség

elhalálozás esetén: halálozás időpontja

Születésszabályozás

Utolsó terhesség előtti védekezés, ill. alkalmazása esetén a terhesség oka

Jelenlegi védekezés módja, oka

Védekezés mellőzésének oka

Jövőbeni védekezési szándék

Születésszabályozásra vonatkozó felvilágosítás módja

Művi vetelés oka, jövőbeni szülési szándék, vélemény a művi vetelés rendszeréről.

4. A reprezentatív felvétel mintájának kiválasztásánál az alábbi alapfeltételekből indultunk ki:

a) a minta reprezentálja a 15—49 éves házas nők termékenységi, családtervezési és születésszabályozási magatartását,

b) a mintabeli adatok országos következtetések levonására legyenek alkalmasak, de nyújtsanak módot az egyes településtípusok (főváros — többi város — községek) és a 6 főbb régió (Központi iparvidék, Északi iparvidék, Északkelet Alföld, Délkelet Alföld, Dél-Dunántúl, Észak-Dunántúl) szerinti adatok megállapítására is,

c) a minta nagysága 5000—10 000 fő között legyen (anyagi-költségvetési okokból),

d) szervezési-adatgyűjtés minőségi szempontból a minta ne legyen túl szétszórót; egy-egy összeíró 8—10 személynél kevesebb összeírást ne végezzen.

Mindezen elvekből kiindulva — az országos adatokat legjobban felölelő mintavételi tervet szem előtt tartva — számításaink eredményeként 0,5%-os mintavétel látszott a legegyszerűbbnek. Az adatgyűjtés módjául azt választottuk, hogy a megkérdezetteket lakásukon keressük fel (így küszöbölve ki az orvos-egészségügyi intézmények adatgyűjtési torzító hatásait), ezért a kivá-

lasztás — bár a propagatív korú házas nők kikérdezését tűztük ki célul — a lakásokra irányult.

A célunk olyan minta kialakítása volt, amely az ország lakásainak 0,5%-át tartalmazta, abból az alapelvből kiindulva, hogy a lakások adott százalékában megtaláljuk a keresett nők 0,5%-át.

A kiválasztás két lépcsőben történt.

A kiválasztás *első* lépcsőjében a mintába kerülő településeket, *második* lépcsőjében az összeíráásra kerülő lakásokat jelölték ki, a települések kiválasztása rétegezéssel történt. A községek rétegezése lehetővé tette az összeíráásra kijelölt települések számának csökkentését. A kisebb települések száma jelentős, ugyanakkor ezekben a lakosságnak csak kis része él. Ebből a megfontolásból kiindulva, részletesen elemezve a települések népességszám-nagyság szerinti összetételét, elsősorban meg kellett határozni azoknak a településeknek a körét, amelyeket a mintába mindenképpen fel kellett venni. Elsősorban a városok jöttek számításba, de tekintve, hogy a közigazgatási beosztás szerint számos olyan község van, amelynek népessége meghaladja sok város népességét, továbbá a községek jelentős része különösen a foglalkozási összetétel szerint erősen differenciált, az 5000-nél népesebb községeket a városokkal közel azonos kategóriába sorolták, így kiválasztásra került minden város és minden második 5000-nél népesebb község. A városokban levő lakások 0,5%-át, az 5000-nél népesebb községek lakásainak 1%-át választották ki abból a célból, hogy ilyen kategóriájú községek lakásainak is 0,5%-a kerüljön összeíráásra. Ennek nagy előnye, hogy így a települések 5,2%-ában az ország lakosságának közel 60%-ára vonatkozóan, teljesen szisztematikusan lehetett a lakásokat településenként kiválasztani.

Az ötezernél kisebb lakosságszámú községeket ugyanakkor erősen differenciálni kellett, nehogy a mintában eltolódást okozzon az, hogy a települések eltérnek egymástól és így a mintába bekerülő községek esetleg nem reprezentálják a községek átlagát. Az alkalmazott 14 kategória, melynek elsődleges ismérve a lakosság száma szerinti csoportosítás, másodlagos ismérve a mezőgazdasági népesség aránya, biztosította, hogy a minta képviselje a tényleges összetételt. A rétegek számának növelése nem jelentette a kiválasztott községek számának növekedését, csupán a számítási feladatok elvégzésében jelentett munkatöbbletet.

A kiválasztás *első* lépcsőjét — a községek rétegek szerinti kiválasztását — az 1. tábla szemlélteti.

A születésszámbélyozi és termékenységi felvételbe került lakások címei — a kiválasztás jellegéből következően — a településen belül elszórtan helyezkedtek el. Figyelembe kellett tehát venni, hogy a számlálóbiztosnak nagy területet kell bejárnia az összeírás végrehajtásához és az összeírók részvétele időben is korlátozott. Ezek alapján az egy számlálókörzetbe tartozó lakások számát, a próbafelvétel előzetes méréseinek tapasztalata alapján az ezernél népesebb településeknél 30 lakásban állapították meg. E szám alkalmazása az ezer alatti népességszámú községeknél nem biztosította volna megfelelő képviseletüket a mintában, ezért itt 15 lakásban határozták meg a számlálókörzet nagyságát.

Az adott rétegbe tartozó községeket, ill. 1960. január 1-i népességszámukat államigazgatási beosztás (megye, járás, ill. járáson belül ábécé) szerinti sorrendbe sorolták. Ezután az adott csoporthoz tartozó községek lé-

lekszámát lépcsőzetesen összeadták (kumulálták). A minta 0,5%-os nagyságából következően egy kiválasztott személy 200 személyt képviselt. Az, hogy az adott rétegen belül a kiválasztott 30, ill. 15 lakáshoz átlagosan hány személy tartozik, még az adott réteg átlagos laksűrűségétől — az egy lakásra jutó átlagos személyszámtól — is függött. A község kiválasztásánál tehát figyelembe kellett venni, hogy a réteg laksűrűsége az országos átlagtól eltér.

1. A kiválasztott községek (városok) száma és aránya

Количество и удельный вес выбранных сел (городов)

Number and proportion of the communes (towns) selected

Népességszám- kategória (1)	A mezőgazdasági népesség aránya, (%) (2)	A községek (városok) száma 1960. I. 1. (3)	Ebből kiválasztásra került	
			száma (4)	százalék (5)
— 499.....		601	18	3,0
500— 999.....		812	53	6,5
	—40	92	5	5,4
1000—1499.....	40—60	167	9	5,4
	60—	301	17	5,6
	—40	72	6	8,3
1500—1999.....	40—60	87	7	8,0
	60—	155	12	7,7
	—40	99	12	12,1
2000—2999.....	40—60	109	12	11,0
	60—	190	21	11,1
	—40	87	15	17,2
3000—4999.....	40—60	75	14	18,7
	60—	150	26	17,3
5000—községek		212	105	49,5
városok		63	63	100,0
<i>1. Összesen</i>		<i>3273</i>	<i>395</i>	<i>12,1</i>

Горизонтальная графа: (1) Категории численности населения; (2) Удельный вес сельскохозяйственного населения (%); (3) Количество сел (городов) на 1. I. 1960 г.; в том числе (4) Выбранное количество; (5) Выбранный процент.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Population category; (2) percentage of the agricultural population; (3) number of communes (towns); of which: (4) number; (5) percentage of the selected communes (towns).

Lateral text: 1. Total.

Az 1960. évi népszámlálás anyagából kiválasztott lakások számát rétegenként a 2. tábla mutatja.

A lakások kiválasztása az 1960. évi népszámlálás lakásokra vonatkozó lyukkártyáinak anyagából történt. A gépi úton kiválasztott lakások címeit a megfelelő adatok alapján a népszámlálás összeíróiveiről keresték vissza és a címlisták másolási munkáit kézi úton végezték el.

Az 1960—1965-ben épült új lakások közül e lakások rétegek és megyék szerinti 0,5%-át választották ki. (Ezek száma 1500 körül volt.)

A továbbvezetés adatai szerint a felvétel idején Magyarországon 1 760 000 15—49 éves házasságban élő nő élt, ennek alapján 8 800 nőt kellett összeírni. A próbaösszeírásnál tapasztalták, hogy néhány esetben az összeírandó személy nem válaszolt a kérdésekre, ezért az 1965. évi lakásállomány 0,5%-án felül, a kiválasztott lakások 2%-ával több — teljesen külön kezelt — lakást választottak ki az esetleges válasz-megtagadások pótlására.

2. A kiválasztott lakások száma és aránya
 Количество и удельный вес выбранных квартир
 Number and proportion of the dwellings selected

Népességszám- kategória (1)	A mezőgazdasági népesség aránya, (%) (2)	Lakásegységek száma (3)	Ebből kiválasztásra került	
			szám (4)	százalék (5)
		1960. I. 1.		
— 499.....		54 164	271	0,5
500— 999.....		158 180	791	0,5
	—40	31 252	156	0,5
1000—1499.....	40—60	53 459	267	0,5
	60—	98 779	494	0,5
	—40	33 476	168	0,5
1500—1999.....	40—60	39 840	199	0,5
	60—	72 628	363	0,5
	—40	67 112	336	0,5
2000—2999.....	40—60	70 882	354	0,5
	60—	127 648	638	0,5
	—40	93 560	468	0,5
3000—4999.....	40—60	79 864	399	0,5
	60—	157 651	788	0,5
5000—.....		1 649 587	8 248	0,5
1. Összesen		2 788 082	13 940	0,5

Горизонтальная графа: (1) Категории численности населения; (2) Удельный вес сельскохозяйственного населения (%); (3) Количество квартирных единиц; В том числе: (4) Выбранное количество; (5) Выбранный процент.

Вертикальная графа: (1) Всего.

Heading: (1) Population category; (2) percentage of the agricultural population; (3) number of dwelling units; of which: (4) number; (5) percentage of the dwellings selected.

Lateral text: 1. Total.

5. Az adatgyűjtés lebonyolításánál biztosítani kellett az adott válaszok legjobb minőségét és ezért a legkörülményesebb előkészítési-szervezési munkát kellett végezni.

A kérdőív-tervezet kipróbálására és az egy lakásban történő összeírás átlagos idejének becslésére Budapesten és Pest megye egy városában és községében 1965 szeptemberében *próbaösszeírásra* került sor. A próbaösszeírás azt igazolta, hogy az adatfelvételt a kijelölt házas nők érdeklődéssel fogadták, általában nem tekintették terhesnek és a kérdőív is — néhány kisebb módosítástól eltekintve — megfelelő.

A termékenységi és születésszabályozási felvétel területi előkészítését a Központi Statisztikai Hivatal elvi irányítása mellett az Egészségügyi Minisztérium megyei, járási szervei végezték. A felvételben 669 körzeti és járási vezető védőnő (az ország összes védőnőinek 22%-a) vett részt, összeírási munkájukat a KSH Népesedési és szociálisstatistikai főosztályának 34 összeírási gyakorlattal rendelkező személye és 234 megyei, városi, járási vezető védőnő ellenőrizte.

A felvételt megelőző oktatáson az adatgyűjtést végző védőnők kézhez kapták azt a címlistát, amely — a kiválasztás eredményeként — a körzetben felkeresendő lakások címét tartalmazta. Az összeíró első feladata annak megállapítása volt, hogy a megadott címen lakik-e (állandó lakóként) 15—49 éves házas nő. Adatgyűjtésre csak abban a lakásban került sor, ahol ilyen személyt találtak. Ha egy lakásban több ilyen nő lakott, akkor valamennyi összeírására sor került. (E szerint a védőnőknek több címet kellett felkeresniük, mint

ahány személyt összeírtak.) A vizsgálat eredményei szerint 100 lakásban átlagosan 57 esetben végeztek összeírást. Természetesen ez az arány területenként és településtípusonként — a kormegoszlásnak megfelelően — erősen eltérő volt; például Budapesten csak a lakások 51%-ában találtak 15—49 éves házas nőt, az ország egyik megyéjében pedig a lakások 69%-ában. Az eredeti számítások is (a kiválasztás alapelvei szerint) 59—60%-os összeírási aránnyal számoltak. Megjegyzendő, hogy mivel az összeíróknak két irányú feladatuk volt: a cím felkeresése és maga az összeírás, a számlálás díjazásánál mindkét feladatot figyelembe vették.

A vizsgálat zavartalan lebonyolítása érdekében különösen ügyeltünk arra, hogy a kérdezett nők nyugodt körülmények között, minden befolyástól mentesen nyilváníthassák véleményüket és adják meg a szükséges válaszokat. Az interjú ezért az esetek többségében csupán a védőnő és a kérdezett beszélgetése alapján, más személyek — lehetőség szerint még a férjnek is a — kizárásával történt. Ahol erre a lakáskörülmények miatt nem volt mód, a felek közös megállapodása alapján a védőnő irodájában került sor a kikérdezésre.

A vizsgálat megkezdése előtt — a próbafelvétel tapasztalatai alapján — a megtagadások és kihagyások pótlásául tartalék címeket is választottunk ki (szám szerint 310-et). Az összeírás eredményei igazolták ennek szükségességét: 84 esetben a kijelölt lakásban élő összeírandó (15—49 éves házas) nő különböző indokolással megtagadta a válaszadást. Emellett kb. 250 esetben amiatt nem került sor az összeírásra, mert az adatgyűjtés időszaka alatt a védőnők a kijelölt lakásban élő nőt többszöri keresésre sem találták otthon (betegség, kórházi kezelés, külföldi tartózkodás stb. miatt). Az ilyen esetek túlnyomó része Budapesten és a nagyobb városokban fordult elő, de közülük mintegy 150-et 1966 januárjában ismételt többszöri felkeresések eredményeként mégis sikerült megtalálni és összeírni. Így kihagyásra 102 összeírásra kijelölt nő került. Összességében a válaszadást megtagadó nők aránya — az összeírtakhoz viszonyítva — 0,95%, a kihagyottaké pedig 1,14% volt. E két csoport pótlására alkalmasnak bizonyultak a tartalék címen összeírtak: 186 hiányzó nővel szemben 190 fő összeírására került sor.

Az összeírásban részt vett védőnők 60%-a 30 éven aluli, 21%-a 30—39 éves, 19%-a 40 éven felüli volt. (1960-ban az összes védőnők 44%-a volt 30 évesnél fiatalabb.) Kormegoszlásuknak megfelelően az összeírók 35%-a volt hajadon; a házasok aránya 60, az özvegyeké és elváltaké 5%-ot tett ki. Emiatt a védőnők valamivel több mint felének nem született gyermeke. Előzetes elképzelések szerint a fiatal és hajadon családi állapotú védőnők kevésbé alkalmasak az adatgyűjtésre (a kérdések köre miatt). A tapasztalatok azonban ezt az aggályt eloszlatták.

Az adatgyűjtők kétharmada rendelkezett a középiskolai végzettséget jelentő érettségi bizonyítvánnyal (1960-ban az összes védőnő között az érettségizettek aránya 43% volt). Az összeírásban résztvevők mindegyike (általában négyéves) védőnőképző iskolát végzett. A védőnői foglalkozásban eltöltött gyakorlatuk — kormegoszlásuk ellenére — viszonylag hosszabb: 10 évnél hosszabb gyakorlattal 43%-uk, 5—10 éves gyakorlattal 28%-uk rendelkezik. Ugyanakkor egy évnél rövidebb védőnői gyakorlata csupán kevesebb, mint 4%-uknak van.

Gyakorlatilag valamennyi védőnő saját lakóhelyén végzett összeírást és csupán 3%-uk volt kénytelen más településen összeírást végezni. Egy-egy összeírónak átlagosan 13 kérdőívet kellett kitölteni és ezenkívül 7 olyan lakást kellett felkeresnie, ahol — összeírandó nő hiányában — nem kellett összeírást végeznie. Az átlag kiegyérszítéséül megjegyzendő, hogy a területtől függően a vé-

dönők címlistáján minimum 10, maximum 40 cím szerepelt (városokban, zárt településeken általában több, szétszórt településeken kevesebb).

A védőnők az összeírás befejezése után — kérésünkre — a további hasonló felvételek előkészítése céljaira részletes megjegyzéseket és észrevételeket tettek. Ez az esetek 29%-ában a kiválasztásra, 25%-ában a válaszadások körülményeire és megbízhatóságára, 13%-ában a védekezés módjaira és az erre vonatkozó felvilágosítás hiányára, 6%-ában a jelenlegi művi vetelési rendszerre vonatkozott.

6. Az adatgyűjtés befejezése után — az elsődleges előzetes feldolgozások adatai segítségével — módunkban áll mintabeli adataink legfőbb jellemzőit bemutatni. Megjegyzendő, hogy ezek az adatok javítás, ellenőrzés és kiegyenlítés nélküli összesítésekből származnak, a végleges minta (ellenőrzése és kiegyenlítése után) még megfelelőbben közelíti meg a teljes sokaságot.

A minta összetétele szempontjából legfontosabb ismérv a házas női népesség egészéhez viszonyított korösszetétele. Ez az összehasonlítás arra mutat, hogy mintabeli adataink — már első megközelítésükben is — igen közel állnak az egész sokaság megoszlásához és ennek következtében megbízhatónak tekinthetők. A négy nagy korcsoport vonatkozásában a legfiatalabbnál a mintabeli adatok megoszlása egy árnyalattal magasabb, mint az egész sokaságé. Az eltérés nagysága csupán a 25 éven aluliaknál számottevőbb; a mintában szereplő számuk 9%-kal marad alatta a tényleges összmegoszlásnál várt számnál, de a minta korrekciója (és az 1965-ben épült új lakásokból vett minta anyagának beledolgozása után) ez a csoportmegoszlás is megfelelőbbé válik.

3. A mintában szereplő nők kormegoszlása

Возрастное распределение женщин, фигурирующих в выборке
Age-structure of the women in the sample

Korcsoport (1)	A mintában szereplő nők		A házas nők százalékos megoszlása (1965. I. 1.) (4)
	száma (2)	százaléka (3)	
15—24.....	1252	14,2	16,2
25—29.....	1528	17,4	16,9
30—39.....	3308	37,6	37,5
40—49.....	2712	30,8	29,4
1. Összesen	8800	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Возрастная группа; (2) Количество; (3) Процент женщин, фигурирующих в выборке; (4) Процентное распределение замужних женщин (1. I. 1965 г.).
Вертикальная графа: (1) Всего.

Heading: (1) Age group; (2) number; (3) percentage of the women in the sample; (4) percentage of the married women.

Lateral text: 1. Total.

Megjegyzendő, hogy az (1958—1960. évi) I. TCS-vizsgálat mintája éppen a kormegoszlás tekintetében jelentett túlreprezentációt. A 30 éven aluli nők mintabeli aránya akkor 58% volt (az 1960. évi teljes sokaság 34%-os megoszlásával szemben). Az 1965—1966. évi mintánál a 30 éven aluliak aránya 32%, az összsokaság 33%-os arányával szemben.

A mintában szereplő nők társadalmi-gazdasági összetétele is megfelel az előzetesen vártnak. Legnagyobb részük (58%-uk) tartozik a nem mezőgaz-

dasági fizikaiak közé és 21—21%-uk mezőgazdasági fizikai, ill. szellemi dolgozó. Az 1963. évi mikrocenzus adataiból továbbvezetett becslések az összsokaság megoszlását ehhez hasonlóknak tüntetik fel. Úgyszintén elfogadható a mintában szereplő nők 53%-os aktív kereső aránya.

A legmagasabb iskolai végzettségi szint szerinti összetétel is megfelel az ország propagatív korú házias női hasonló megoszlásának. A mintában szereplő nők 89%-a végezte el az általános iskola VIII. osztályát (vagy annál alacsonyabb iskolai végzettségű), 9%-uk középiskolai, 2%-uk egyetemi végzettségű.

Személyi ismérveken kívül a mintában szereplő nők terhességeinek száma alapján is végeztünk ellenőrzést. Előzetes feldolgozást végeztünk az 1960 és 1965 között — évente — történt élveszületéseikre és művi vetéléseikre vonatkozóan. Ezeket az adatokat azután összehasonlítottuk a teljes körű szüle-

4. A házias nők koreszortonként az élveszületések száma szerint (%)
Замужние женщины по возрастным группам и по количеству живорождений (%)
Married women by age groups and by the number of live-births (per cent)

Élveszületések száma (1)	Összesen (2)	15—24	25—29	30—39	40—49
		éves (3)			
1. 1960 (népszámlálás)					
0	15,3	35,1	12,1	9,9	12,9
1	29,3	46,7	38,3	24,1	20,4
2	28,5	14,7	33,7	33,9	26,0
3	13,4	2,8	10,6	17,0	16,5
4	6,2	0,6	3,4	7,7	9,4
5	3,1	0,1	1,2	3,5	5,4
6	4,2	0,0	0,7	3,9	9,4
2. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
3. 1963. évi mikrocenzus (2%)					
0	13,6	33,7	11,2	8,2	10,8
1	30,2	48,0	41,3	25,1	20,3
2	30,2	14,5	33,5	36,4	28,7
3	13,9	2,9	9,6	17,2	18,2
4	5,8	0,7	2,7	6,7	9,4
5	2,8	0,2	1,1	3,2	4,8
6	3,5	0,0	0,6	3,2	7,8
2. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
4. 1965—1966. évi TCS					
0	11,8	29,0	9,6	7,3	10,6
1	32,4	54,4	44,8	26,6	22,3
2	32,7	13,7	33,6	40,7	31,2
3	13,3	1,9	8,6	15,4	18,6
4	5,2	0,8	2,2	5,6	8,3
5	2,2	0,2	1,0	2,1	4,0
6	2,4	—	0,2	2,3	5,0
2. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Количество живорождений; (2) Всего; (3) 15—24, 25—29, 30—39, 40—49-летнего возраста.

Вертикальная графа: 1. 1960 (перепись населения); 2. Всего; 3. Микроцenz 1963 г. (2%); 4. Исследование по плодовитости и по планированию семьи 1965—1966. г. г.

Heading: (1) Number of live-births; (2) total; (3) . . . years old.

Lateral text: 1. Population census of 1960; 2. total; 3. Microcensus of 1963. 2% sample; 4. TCS Study of 1965—1966.

tési és engedélyezett művi vetélésekre vonatkozó adatgyűjtések eredményeivel. Ez az összehasonlítás azt mutatja, hogy az élveszületések száma tekintetében mintánk teljes pontosságúnak tekinthető. A mintában szereplő nők élveszületéseinek száma évente $\pm 5\%$ -os pontossággal megfelel a teljes körű statisztika adatainak.

Nem tekinthető azonban elfogadhatónak a művi vetélések bevallása. A mintában szereplő nők 1960 és 1965 között évente átlagosan — a teljes körű adatgyűjtéshez mért — művi vetéléseik 50—60%-át jelentették be. Ez annyit jelent, hogy még a kikérdezésnek ilyen formájában is — ami az adatok legjobb összegyűjtését biztosítja a védőnők személyén keresztül — csak az engedélyezett művi vetélések mintegy 55%-ának bevallása volt biztosítható.

A művi vetélések előfordulásának letagadása, ill. ennek valószínű okai még további vizsgálódást igényelnek. Mindenesetre már ez az első megállapítás is felhívja a figyelmet arra, hogy ezek az információk a legnehezebben megszerzhetőek. Különösen azért látszik ez fontosnak, mert ha egy legális abortusz-rendszerben — ahol a művi vetélések engedélyezése és végrehajtása az állami egészségügyi szolgálat által történik — ilyen nagyarányú a művi vetélések eltitkolása, mekkora lehet ez olyan országban, ahol ezek illegálisan történnek.

A művi vetélésekre vonatkozó információk megbízhatatlansága legkevésbé sem zavarja vizsgálatunk anyagának felhasználhatóságát. Célunk ui. nem ezek felmérésére irányult, hanem a kérdés egészének elemzésére, tehát azon ismeretek megszerzésére, amelyeket a rendszeres statisztikák segítségével a családtervezésről és a születésszabályozásról nem ismertünk. A művi vetélések száma, az ezt végrehajtó nők (kor, családi állapot, társadalmi helyzet, gyermekszám szerinti) megoszlása az évi rendszeres adatgyűjtésből, további vonatkozásai az 1960., ill. 1964. évi reprezentatív adatgyűjtésből megállapíthatók. Ami a terhesség történetére, ill. a termékenység és családtervezés egészére vonatkozó hatásait jelenti, az eddigi ismereteink segítségével módunkban áll mintánkban a letagadás torzító hatását kiküszöbölni és elemzésünknel a bevallott adatok korrekcióját elvégezni.

Megjegyzendő, hogy mintabeli adataink elsődleges átnézése e vonatkozásban arról győzött meg bennünket, hogy nem annyira a művi vetélések számának abszolút letagadásáról van szó, hanem arról, hogy a nők egy része (mintegy egyharmada) nem vallotta be, hogy volt művi vetélése. A további kétharmad — aki bevallotta művi vetélését — a valóságnak megfelelő számban mondotta be művi vetélései számát. Ezt bizonyítja, hogy a művi vetélések bevallott megoszlása megközelíti az abortuszokra vonatkozó adatgyűjtésből származót, ill. csak annyiban marad el attól, amennyiben ezt a két tömeg (összes nő, éppen abortáló nő) különbségei indokolják. Így, ha a mintánk arra nem is ad képet, hogy a nők összessége milyen gyakorisággal él az abortuszszal (ezt ismerjük más forrásokból), de arra megfelelő, hogy az abortáló nők mi módon (és a védekezéssel, ill. anélkül) élnek a művi vetéléssel.

Mindezeket összefoglalva mintánk megfelelően tükrözi a magyar propagatív korú házassági népességet, de az adatbevallás megbízhatósága tekintetében — a művi vetélések vonatkozásában — a vártnál nagyobb eltitkolást tapasztalhatunk.

7. Vizsgálatunk anyagának előzetes feldolgozása módot ad arra, hogy egyes legfontosabb vonatkozásaiban képet adjunk a nők jelenlegi termékeny-

ségi, családtervezési és születésszabályozási magatartásáról. Ezek az információk — feldolgozásuk jellegét tekintve — még csupán hozzávetőlegesek és a végleges feldolgozás (a minta teljes korrekciója, az adatok revíziója stb. után) még bizonyos módosulásokat szenvedhet. Fő tendenciáit tekintve azonban valószínűleg nem módosul és ezért a múltbeli adatokkal összehasonlítva alkalmas a kép általános megrajzolására.

A házas nők *termékenység*e a legutóbbi években már csupán igen kismértékű csökkenést mutat. A nők élveszületett gyermekeinek száma 1966 elején csak alig marad el az 1960. évi népszámlálás, ill. az 1963. évi mikrocenzus szerinti adatoktól. Ez a kép megfelel annak a — születési statisztika által is ismert — képnek, amelyet az utóbbi évek igen alacsony szinten stagnáló születési mozgalma határoz meg.

Az átlagos gyermekszám kismértékű csökkenése mellett — amelyet a 3, de főleg a 4 és több gyermekesek csökkenése és az 1 és 2 gyermekesek arányának emelkedése indokol — figyelemre méltó, hogy folyamatosan tovább csökken a gyermektelenek aránya: 1960-ban a propagatív korú házas nőknek még több mint 15%-a (sőt 1930-ban 18%-a) volt gyermektelen, 1966 elején már csak 11,8%-uknak nem született gyermeke.

5. A házas nők megoszlása a gyermekek száma szerint
Распределение замужних женщин по количеству детей
Distribution of married women by number of children

Év (1)	15—49 éves házas nők összesen (%) (2)	gyermekük nem született (3)	A házas nők, akiknek					Átlagos gyermekszám (5)	
			1	2	3	4	5		6—
			gyermekük született (4)						
1960	100,0	15,3	29,3	28,5	13,4	6,2	3,1	4,2	1,98
1963	100,0	13,6	30,2	30,2	13,9	5,8	2,8	3,5	1,96
1966	100,0	11,8	32,4	32,7	13,3	5,2	2,2	2,4	1,86

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Количество 15—49-летних замужних женщин, всего; (3) Замужние женщины, у которых (3) не родилось ребенка; (4) родилась, соответственно, родилась . . . детей; (5) Среднее количество детей.

Heading: (1) Year; (2) Percentage of married women aged 15—49 years; (3) married women who never had a child (percentage); (4) who gave birth to . . . child (ren); (5) average number of children.

A nők kora szerint vizsgálva a termékenység csökkenését, azt tapasztaljuk, hogy a gyermekszám csökkenése inkább az idősebb propagatív korcsoportokban jelentkezik. Ez is alátámasztja azt az eddig is ismert megállapítást, hogy a termékenység csökkenése Magyarországon nem a fiatal nők csökkenő születési kedvében, hanem inkább abban jelentkezik, hogy az idősebb nők már nem szülik meg 3—4. gyermeküket. A magyar termékenységtörténet úgy módosult, hogy a fiatal nők — közvetlenül házasságkötésük után — megszülik első, nagyobb részben második gyermeküket is, de később már nem szülnék. Erre mutat az a tény is, hogy az általános termékenységszűkülés ellenére a 25 éven aluli házas nők gyermekszáma egy árnyalattal emelkedett és közöttük a gyermektelenek aránya 1960-tól 1966-ig 35%-ról 28%-ra csökkent. Fordított képként a 40—49 évesek között hat év alatt a négy és több gyermekek aránya 24%-ról 18%-ra esett vissza.

6. A 100 házas nőre jutó gyermekek száma
 Количество детей, приходящееся на 100 замужних женщин
 Number of children per 100 married women

Korcsoport (1)	1960	1963	1966
15—24	88	89	92
25—29	161	158	153
30—39	219	215	203
40—49	259	253	229
1. Összesen	198	196	186

Горизонтальная графа: (1) Возрастная группа.

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Age group,

Lateral text: 1. Total.

A családtervezés elterjedtsége vonatkozásában a vizsgálat megállapítása szerint a jelenlegi házas nők 47%-a gondolt arra házasságkötése előtt, hogy hány gyermeket kíván. A tervezőknek jelenleg megállapított aránya alatta marad az 1958—1960. évi TCS-vizsgálaténál. Akkor ui. a házasságot kötött nők 63%-a adott olyan választ, hogy házasságkötésekor gondolt arra, hogy hány gyermeket kíván. Ez talán nem jelenti a tervezők arányának csökkenését, inkább a két mintában szereplő nők összetételének eltérése indokolja, hogy az egészségügyi intézményekben megfordult nők között lényegesen magasabb a tervezők aránya.

Teljes egyértelműséggel megállapítható, hogy a fiatalabb nők körében sokkal elterjedtebb a családtervezés, mint az idősebbek között. Ez annyit jelent, hogy ma a házasságralépés előtt már gyakrabban megtervezik jövődő családjuk nagyságát, mint 10—20 évvel korábban. Ezt mutatja az, hogy a 25 éven aluliak 59 és a 25—29 évesek 53%-os tervezési arányával szemben, a 40—49 éveseknek csak 40, a 30—39 éveseknek pedig 45%-a gondolt gyermekei eljövendő számára házasságkötésekor.

7. A házas nők koresoportonként a családtervezés szerint (%)
 Замужние женщины по возрастным группам, и по планированию семьи (%)
 Married women by age groups according to family planning (per cent)

Tervezés (1)	Összesen (2)	15—24	25—29	30—39	40—49
		éves (3)			
1958—1960 ^b . évi TCS					
1. Tervező	62,6 ^a	62,6	65,4	60,2	63,9
2. Nem tervező	37,4 ^a	37,4	34,6	39,8	36,1
3. Összesen	—	100,0	100,0	100,0	100,0
1965—1966. évi TCS					
1. Tervező	47,1	59,3	53,1	45,5	40,1
2. Nem tervező	52,9	40,7	46,9	54,5	59,9
3. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

^a Az 1965—1966. évi TCS kormegoszlására standardizálva.

^b Házas, özvegy, elvált, megegyezéssel együttélő és különváltan élő családi állapotúak.

^a В стандартизации по отношению к возрастному распределению исследования по плодотворности и планированию семьи 1965—1966 гг.

^b Замужние, вдовы, разведенные, проживающие по договоренности вместе и отдельно.

^a Standardized on basis of the age structure of the TCS of 1965—1966.

^b Marital status: married, widowed, divorced, living together by agreement and living separately.

Горизонтальная графа: (1) Планирование; (2) Всего; (3) ...-летнего возраста.

Вертикальная графа: 1. Планирующие; 2. Непланирующие; 3. Всего.

Heading: (1) Planning; (2) total; (3) ... years old.

Lateral text: 1. Planner; 2. non-planner; 3. total.

A házasságkötéskor elképzelt tervek elég állandónak bizonyulnak. Az esetek mintegy háromnegyedében ezen nem változtattak. Természetesen az idő múlásával a tervek módosulásának nagyobb a lehetősége: erre mutat az is, hogy amíg a 25 éven aluliaknál csak az esetek 1/10-ében változott meg az eredeti terv, addig a 40 éven felülieknél már az esetek 1/3-ában.

A tervező nők több mint 2/5-e nemcsak születendő gyermekei számát tervezte meg, hanem szülei időrendjét is, vagyis azt az időtartamot, amit a házasságkötéstől az első gyermeke születéséig, ill. további gyermekei szülése között elképzelt. Az ilyen elképzelés is a fiatalabbaknál sokkal gyakoribb: itt a tervezők 53%-a gondolt az időrendre is, az idősebbeknél ez az arány csak a tervezők 1/3-át teszi ki.

Ami a tervezett gyermekek számát illeti, a két vizsgálat eredményei alig mutatnak eltérést. Illetve előrelátható volt az, amit az eredmények mutatnak, hogy ti. 1958—1960 óta a tervezett gyermekek átlagos száma csökkent. Jelenlegi vizsgálatunk szerint ui. a tervezett gyermekek átlagos száma 2,1 az 1958—1960. évi 2,4-gyel szemben. Megjegyzendő, hogy a csökkenés mértéke (11%) magasabb a termékenységű tapasztaltnál (5%). Ez a termékenység további csökkenését vonhatja maga után; ezt az is alátámasztja, hogy a propagatív kor végén jelenleg a házas nők átlagosan 2,3 gyermekkel rendelkez-

8. A házas nők korcsoportonként a tervezett gyermekszám szerint (%)

Замужние женщины по возрастным группам и по планированному количеству детей (%)
Married women by age groups and the planned number of children (per cent)

Tervezett gyermekszám (1)	Összesen (2)	15—24	25—29	30—39	40—49
		éves (3)			
1958—1960 ^b . évi TCS					
0	1,1 ^a	0,7	0,5	0,8	2,1
1	10,8 ^a	14,2	13,1	10,2	7,9
2	57,3 ^a	67,1	63,5	56,4	47,7
3	20,7 ^a	13,7	16,6	22,8	25,4
4	6,2 ^a	1,7	3,5	6,7	10,3
5 —	3,9 ^a	2,6	2,8	3,1	6,6
1. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2. A tervezett gyermekszám átlaga	2,4	2,1	2,2	2,4	2,6
1965—1966. évi TCS					
0	1,1	0,7	1,0	1,1	1,4
1	13,8	15,2	15,3	13,4	12,4
2	64,9	73,7	68,5	65,8	54,9
3	15,0	9,0	12,7	14,7	21,0
4	3,5	1,0	2,3	3,5	6,3
5 —	1,7	0,4	0,2	1,5	4,0
1. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2. A tervezett gyermekszám átlaga	2,1	2,0	2,0	2,1	2,3

^a Az 1965—1966 TCS kormegoszlásra standardizálva.

^b Házas, özvegy, elvált, megegyezéssel együttélő és különváltan élő családi állapotúak.

Горизонтальная графа: (1) Планированное количество детей; (2) Всего; (3) ...-летнего возраста.

Вертикальная графа: 1. Всего; 2. Среднее количество планированных детей.

Heading: (1) Planned number of children; (2) total; (3) ... years

Lateral text: 1. Total; 2. average planned number of children.

nek, ugyanakkor, amikor a tervezett gyermekek száma 2,1 (de a legfiatalabb korcsoportban csak 2).

A házasságkötéskor tervezett gyermekek száma az idősebbeknél (a régebben házasságot kötötteknél) magasabb, a fiatalabbaknál (akik a legutóbbi években kötöttek házasságot) alacsonyabb. A különbségek azonban nem számottevők; a 30 éven aluliak átlagosan 2, a 30—39 évesek 2,1, a 40—49 évesek 2,3 gyermeket terveztek házasságkötésükkor.

Ami a tervezett gyermekek száma szerinti megoszlását illeti, a vizsgálat eredménye szerint is a két gyermek látszik a családok túlnyomó részében az ideális családnagyságnak, a tervező nők 65%-a két gyermeket kívánt házasságkötésekor. Arányuk az előző vizsgálathoz képest növekedést mutat, mert visszaesett a 3 és több gyermeket tervezők aránya. Továbbra is csupán a nők 1%-a nem kívánt házasságkötéskor egyáltalán gyereket, az egy gyermeket tervezőké 11%-ról 14%-ra nőtt.

A két gyermek iránti kívánság a fiataloknál még fokozottabban jelentkezik: a 25 éven aluliak 74, a 25—29 évesek 69%-a házasságkötése előtt két gyermekre gondolt.

A családtervezés kérdésköre vizsgálatunknál kiterjedt még a jövőbeni szülési szándék megkérdezésére. Átlagosan a házas nők 1/5-e kíván a jövőben még szülni. 6%-uk szülését feltételhez köti, 5%-uk nem határozta meg jövőbeni szülési szándékát. A nők 69%-a adott egyértelműen olyan választ, hogy nem kíván a jövőben már szülni. Természetesen ezek aránya az idősebbek között a legmagasabb (a 40—49 éveseknél 94, a 30—39 éveseknél 76%), de a 25 éven aluliak 22% és a 25—29 évesek 47%-a is azt jelentette ki, hogy nem kíván már a jövőben gyermeket. Ez utóbbi két korcsoportban a feltétel nélkül szülni kívánók aránya 66, ill. 36%, azoké, akik feltételhez kötik jövőbeni szülésüket 8, ill. 11%. Ez annyit jelent, hogy a 25 éven aluliak háromnegyedénél, a 25—29 évesek kevesebb mint felénél lehet számítani szülésre a jövőben.

9. A házas nők korcsoportonként a szülési szándék szerint (%). 1965—1966. évi TCS

Замужние женщины по возрастным группам и по намерению родов (%)

(Исследование по плодovitости и планированию семьи 1965—1966 гг.)

Married women by age groups and the intention to bear (per cent) (TCS Study of 1965—1966)

Szülési szándék (1)	Összesen (2)	15—24	25—29	30—39	40—49
		éves (3)			
1. A jövőben szülni kíván	20,8	65,6	35,4	12,0	2,5
2. A jövőben feltételeesen kíván szülni	5,7	8,0	11,1	6,1	1,3
3. Nem határozta meg	4,4	4,1	6,5	5,7	1,8
4. A jövőben nem kíván szülni	69,1	22,3	47,0	76,2	94,4
5. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Намерение родов; (2) Всего; (3) . . . -летние.

Вертикальная графа: 1. Желают родить в будущем; 2. Желают родить в будущем при определенных условиях; 3. Не определили; 4. Не желают родить в будущем; 5. Всего.

Heading: (1) Intention of delivery; (2) total; (3) . . . years old.

Lateral text: 1. Women intending to bear in the future; 2. women intending to bear in the future conditionally; 3. women who did not yet decide this question; 4. women not intending to bear in the future; 5. total.

A kívánt gyermekszám átlaga az élveszületett és a még a jövőben szülni kívánt gyermekek együttes száma — egy árnyalattal magasabb (2,2) a házasságkötéskor tervezettnél (2,1).

A születtésszabályozás általános elterjedtségét mutatja, hogy a vizsgálat adatai szerint a propagatív korú házas nők 60%-a élt 1965 folyamán a születtésszabályozás valamely eszközével, vagyis védekezett a teherbejutás ellen.

A védekezés elterjedtsége a 25—29 éves, ill. a 30—39 éves nők között a legmagasabb (az előbbiek 70, az utóbbiak 67%-a védekezett 1965 folyamán). Alig maradnak el tőlük a 25 éven aluliak (62%), de természetesen a 40 éven felülieknek már csak 44%-a védekezik.

10. A házas nők korcsoportonként a védekezési magatartás szerint (%)
Замужние женщины по возрастным группам и по поведению предохранения (%)
Married women by age groups and the attitude concerning birth control (per cent)

Védekezés (1)	Összesen (2)	éves (3)			
		15—24	25—29	30—39	40—49
1958—1960. évi TCS					
1. Védekező	61,3 ^a	50,0	62,2	65,1	61,5
2. Nem védekező	38,7 ^a	50,0	37,8	34,9	38,5
3. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1965—1966. évi TCS					
1. Védekező	59,9	62,0	70,2	67,3	44,1
2. Nem védekező	40,1	38,0	29,8	32,7	55,9
3. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

^a Az 1965—1966. évi TCS kormegoszlására standardizálva.

Горизонтальная графа: (1) Предохранение; (2) Всего; (3) ... -летние.

Вертикальная графа: 1. Предохраняющие себя; 2. Не предохраняющие себя; 3. Всего.

Heading: (1) Birth control; (2) total; (3) ... years old.

Lateral text: 1. Using birth control; 2. not using birth control; 3. total.

A születtésszabályozás fő módjára kapott válaszok jelentős mértékben megváltoztatták eddigi ismereteinket. Az 1965—1966. évi adatok szerint még aláhúzottabban látszik, hogy Magyarországon a fogamzás megakadályozására használt módszerek közül a legelterjedtebb az ősi módszer: a megszakított érintkezés (coitus interruptus). A megkérdezett védekező házas nők több mint kétharmadánál ez volt a védekezés fő módja. Emellett elterjedt védekezési mód a condom is (az esetek 15%-ában ezt jelölték meg fő védekezési módként). A többi eszköz között említésre méltó még a pesszárium és a hüvelyöblítés, mindkettőt a nők 5,5%-a alkalmazza fő módként. E vizsgálat szerint igen kicsi az előfordulása az Ogino—Knaus módszernek (3%), a Timidon- (spermicide) tablettának és zselének (1, ill. 2%). A legmodernebb védekezési eszközök (orális védekezés, IUCD) csak elenyésző számban jelentkeztek.

E kép még kisebb mértékben mutatja a fejlettebb eszközök elterjedtségét, mint a múltbeli magyar vizsgálatok. A legjelentősebb különbség, hogy a coitus interruptus elterjedtsége jelenlegi adataink szerint még magasabb, a védekezési eszközöké pedig alacsonyabb, mint a múltbeli vizsgálatok meg-

állapítása szerint. Véleményünk szerint ezek — a magyar születésszabályozási gyakorlat még elmaradottabb voltát — feltüntető adatok jobban megközelíthetik a tényleges általános helyzetet, mint a múltbeli vizsgálatokéi. U. i. az 1958—1960. évi TCS-vizsgálat adatait e vonatkozásban erősen befolyásolhatta az adatszolgáltatók köre (az, hogy túlnyomó részüket egészségügyi intézményben kérdezték meg, ahol a megfordultak egészségügyi ismeretei magasabbak), és a kérdés módja (az, hogy a jelenleg követett gyakorlattal szemben az általános védekezési gyakorlatot kérdezték, ami azt okozhatta, hogy aki akár egyszer is életében használt valamilyen védekezési eszközt, már nem a coitus interruptust jelölte meg). Még inkább áll ez a másik két vizsgálat adataival való összehasonlításra, amelyek csak a szülő és abortáló nők kikérdezésén alapultak.

Ha az általános összehasonlításra nem is alkalmasak e vizsgálatok adatai, mégis megemlítendő a pesszáríum és ezzel együtt a zselé elterjedtségének emelkedése, ami a torzított adatösszehasonlítás ellenére is abszolút növekedést mutat 1958—1960-hoz viszonyítva és a kevésbé bevált Timidon-tabletta jelentős mértékű visszaesése. Feltűnő az Ogino—Knaus módszer és a hüvelyöblítés visszaesése is, de ezt inkább az indokolja, hogy ezek „fő módként” való alkalmazását a jelenlegi kérdésnél szigorúbban értelmezték.

11. A védekezés fő módjának megoszlása (%)
 Распределение главного способа предохранения (%)
 Distribution of the chief methods of birth control (per cent)

A védekezés fő módja (1)	A 15—49 éves házas nőknél (2)		A szülő és abortáló nőknél (3)	
	1958—1960 ^a	1958—1966	1960. okt.	1964. ápr.
1. Megszakított érintkezés . . .	52	67	54	44
2. Condom	20	16	17	25
3. Pesszáríum	4	5	4	12
4. Hüvelyöblítés	9	5	8	6
5. Ogino—Knaus	8	3	2	2
6. Timidon-tabletta	4	1	.	.
7. Timidon-zselé	1	2	6	7
8. Egyéb	2	1	9	4
9. Összesen	100	100	100	100

^a Az 1966. évi kormegoszlásra standardizálva.

Горизонтальная графа: (1) Главный способ предохранения; (2) В случае 15—49-летних замужних женщин; (3) В случае рождающих и абортов.

Вертикальная графа: 1. Прекращенное совокупление; 2. Кондом; 3. Маточное кольцо; 4. Полоскание влагалища; 5. Огино-Кнауэ; 6. Таблетки «Тимидон»; 7. Желе «Тимидон»; 8. Прочее; 9. Всего.

Heading: (1) Chief methods of birth control; (2) among married women aged 15—49 years; (3) among child-bearing and aborting women

Lateral text: 1. Coitus interruptus; 2. condom; 3. diaphragm; 4. vaginal irrigation; 5. Ogino-Knaus; 6. timidon tablets; 7. timidon jelly; 8. other; 9. total.

Kor szerint erősen eltérő kép mutatkozik az egyes védekezési módok alkalmazásánál. A coitus interruptus a korról párhuzamosan növekszik: a 30 éven aluliak 61%-os használati aránya mellett a 40 évnél idősebbek háromnegyedénél ez a fő védekezési mód. Ezzel ellentétes az egyes védekezési eszközök használati aránya: a 30 éven aluliak 1/5-e condomot, közel 1/10-e pesszáríumot vagy zselét használ. A 40 évnél idősebbeknél a condomot használ.

lók aránya alacsonyabb a 10, a pesszáriumot, ill. zselét használóké a 4%-nál. Hasonlóan az idősebbek kevésbé használják a Timidon-tablettát, de viszonylag közel kétszer olyan gyakran élnek a hüvelyöblítéssel és gyakrabban az időszakos megtartóztatással, mint a fiatalok.

12. A védekező házas nők száma korcsoportonként a védekezés fő módja szerint (%)
1965—1966. évi TCS

Количество предохраняющих себя замужних женщин по возрастным группам по главным способам предохранения (%)

Number of married women applying birth control by age groups and the main method of birth control (per cent)

Fő védekezési mód (1)	Összesen (2)	15—24	25—29	30—39	40—49
		éves (3)			
1. Megszakított érintkezés	66,4	60,8	61,3	66,1	75,0
2. Condom	15,3	19,0	20,1	14,9	9,2
3. Pesszárium	5,0	6,5	6,9	4,9	2,7
4. Hüvelyöblítés	5,4	4,0	3,6	6,0	6,5
5. Timidon- és egyéb zselé vagy krém	2,0	3,1	2,2	2,0	1,1
6. Időszakos megtartóztatás ..	3,3	3,1	3,0	3,3	3,7
7. Cervix sapka	0,2	0,4	0,1	0,2	0,1
8. Tampon, spongya	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1
9. Teljes megtartóztatás	0,3	—	0,2	0,5	0,4
10. Timidon-tabletta vagy egyéb kémiai fogamzásgátló	1,3	2,2	1,9	1,1	0,4
11. Orális fogamzásgátló tabletta	0,1	0,3	0,1	0,2	—
12. Méhen belüli eszköz (spirál stb.)	0,1	—	0,1	0,1	—
13. Sterilizáció	0,2	0,1	—	0,2	0,5
14. Egyéb	0,3	0,4	0,3	0,4	0,3
15. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Главный способ предохранения; (2) Всего; (3) ... летние.

Вертикальная графа: 1. Прекращенное совокупление; 2. Кондом; 3. Маточное кольцо; 4. Полоскание влагалища; 5. «Тимидон» и прочее желе или крем; 6. Периодическое воздержание; 7. Шапка маточной шейки; 8. Тампон, губка; 9. Полное воздержание; 10. Таблетки «Тимидон» или прочие химические противозачаточные средства; 11. Пероральные противозачаточные таблетки; 12. Внутриматочное средство (спираль и т. д.); 13. Стерилизация; 14. Прочее; 15. Всего.

Heading: (1) Main methods; (2) total; (3) ... years old.

Lateral text: 1. Coitus interruptus; 2. condom; 3. diaphragm; 4. vaginal irrigation; 5. timidon or other jelly or cream; 6. periodical abstinence; 7. cervix cap; 8. tampon, sponge; 9. total abstinence; 10. timidon tablets and other chemical contraceptives; 11. oral contraceptive tablets; 12. intra-uterine contraceptive devices (spiral etc.); 13. sterilization; 14. other; 15. total.

A születésszabályozás viszonylagos elmaradottságát húzza alá az a kép, amely a születésszabályozás módjairól kapott felvilágosításra vonatkozik. Általában a propagatív korú házas nők 42%-a semmilyen felvilágosítást sem kapott életében (arányuk azonos a nem védekezőkével). A ma 30 éven aluliaknál is a felvilágosítást nem nyertek aránya meghaladja az 1/3-ot, a 40 éven felülieknél pedig a nők felét. A felvilágosítást csak az esetek felében (az összes nő egynegyedénél) adta orvos. Nagy számmal (az összes esetek 16%-ánál) a férj adta a felvilágosítást és csupán 2%-ban az anya. Mindez rámutat az egészségügyi felvilágosítás jövőbeni fokozásának szükségességére.

13. A házas nők korcsoportonként a születésszabályozás módjairól kapott felvilágosítás szerint (%) 1965—1966. évi TCS

Замужние женщины по возрастным группам и по разъяснению, полученному относительно способов регулирования рождений (%)

Married women by age groups and the instruction got on the methods of birth control (per cent)

Felvilágosítás (1)	Összesen (2)	15—24	25—29	30—39	40—49
		éves (3)			
1. Nem kaptak	42,6	34,0	32,5	41,1	54,0
2. Szakorvostól kaptak	21,4	20,8	26,1	24,4	15,2
3. Általános orvostól kaptak ..	5,0	4,4	6,2	5,2	4,4
4. Védőnőtől kaptak	6,4	11,5	9,0	5,1	4,2
5. Fértől kaptak	16,0	16,4	16,0	17,0	14,6
6. Szülőtől kaptak	2,3	4,0	2,8	1,8	2,0
7. Pedagógustól kaptak	0,2	0,4	0,3	0,2	0,1
8. Rokontól kaptak	1,5	2,1	1,6	1,3	1,2
9. Barátnőtől kaptak	2,3	3,5	2,7	1,9	2,2
10. Egyéb ismerőstől kaptak ...	2,3	2,9	2,8	2,0	2,1
11. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Разъяснения; (2) Всего; (3) ...-летние.

Вертикальная графа: 1. Не получили; 2. Получили от врача-специалиста; 3. Получили от универсального врача; 4. Получили от патронажной сестры; 5. Получили от мужа; 6. Получили от родителей; 7. Получили от педагога; 8. Получили от родственника; 9. Получили от подруги; 10. Получили от прочего знакомого лица; 11. Всего.

Heading: (1) Instruction; (2) total; (3) ... years old.

Lateral text: 1. Did not get any instruction; 2. got instruction from the medical specialist; 3. got instruction from the general practitioner; 4. got instruction from the district nurse; 5. got instruction from the husband; 6. got instruction from the parent; 7. got instruction from a pedagogue; 8. got instruction from a relative; 9. got instruction from a woman-friend; 10. got instruction from an other acquaintance; 11. total.

A vizsgálat kiterjedt annak megállapítására is, hogy a védekező nők miért kívánják szüleik számát szabályozni. A születésszabályozás e fő indítékait három csoportra osztottuk:

a) egészségi-biológiai természetű okok: ezek teszik ki az esetek 30%-át (1958—1960-ban arányuk magasabb volt: 34%). Igen nagy súlyt kap e csoportban az idős kor miatt védekezők aránya (összesen 16, a 40 éven felülieknél 52%). A nők 9%-a védekezik saját egészsége megóvása érdekében (ezek több mint fele azt vallja, hogy jelenleg beteg és emiatt védekezik);

b) anyagi-gazdasági természetű okok: ezek teszik ki a védekezések $\frac{1}{4}$ -ét, arányuk a múlthoz képest csökkenést mutat (akkor 28% volt). Legnagyobb arányt a közvetlen anyagi természetű okok képeznek (15%), ezen belül a nők 7%-a jelenlegi anyagi nehézségei miatt védekezik, 5%-a azért, mert megkívánja tartani a család jelenlegi életszínvonalát. A lakáshelyzet miatt védekezők aránya (8%) növekedett, a munkavállalás miatt védekezőké pedig jelentősen visszaesett (2%-ra). A nem megfelelő lakásviszonyok miatti védekezők aránya különösen a fiatal korban jelentős: a 25 éven aluli védekező nők 19, a 25—29 évesek 12%-a emiatt szabályozza szüleik számát. Az anyagi nehézségek is inkább a fiatal korban csökkentik a családnövekedést (a 30 éven aluli nők 11%-a emiatt védekezik);

c) vegyes és szubjektív természetű okok: a védekező nők 43%-ánál (1958—1960-ban 38%-ánál) jelentkeztek fő okként. Itt elsősorban az az indíték szerepel nagy számban, amely minden további megjelölés nélkül azért

védekezik, mert „nem kíván több gyereket”. Arányuk az összes védekező nő 29%-át teszi ki (az előző vizsgálatnál 22%-ot). Nagyobb arányban ez az ok a 30—39 éveseknél jelentkezik (37%-ban). Nagyobb arányú azon nők száma is, akik azért védekeznek, mert még kicsi a gyermekük (7%). Ez a fiatal anyáknál jelentős (a 25 éven aluli nők 27%-a emiatt védekezik), de ez inkább a következő szülés kitolását jelenti, nem pedig a termékenység befejezését.

Hasonlóképpen megvizsgáltuk azokat a körülményeket is, amelyek a védekezés mellőzéséhez vezetnek. A nem védekezés fő okául az esetek 22%-ában egészségi-biológiai okokat jelöltek meg. Itt nagy számmal jelentkezik a meddség mint olyan ok, amely a védekezést szükségtelessé teszi. Ez természetesen az idősebb korosztályokban a gyakoribb: a 40—49 évesek 27, a 30—39 évesek 17%-a emiatt nem védekezik. A 30 éven aluliaknál arányuk 2% alatt marad. A nem védekezők másik nagy csoportjába tartozik az, aki azért nem védekezik, mert gyermeket akar (ezek — 1958—1960-hoz hasonlóan — az esetek 23%-át teszik ki), valamint, akik „mindent a természetre bíznak” (16%). A többi védekezést mellőző ok közül kiemelkedik az, amelyet a megfelelő védekezési eszköz ismeretének hiánya indokol (ilyen jellegű választ közvetlenül a nem védekezők 10, közvetve 24%-a adott, lényegében az előző vizsgálathoz hasonlóan).

14. A védekező házaspáros nők korcsoportonként a védekezés fő oka szerint (%)
1965—1966. évi TCS

Предохраняющие себя замужние женщины по возрастным группам и по главной причине предохранения (%)
Married women applying birth control by age groups and the main reason of applying birth control (per cent)

A védekezés fő oka (1)	Összesen (2)	15—24	25—29	30—39	40—49
		éves (3)			
1. Jelenleg beteg	4,9	1,0	3,6	6,6	5,3
2. Egészségét félti (betegségtől félt)	4,1	2,1	5,0	5,3	2,6
3. Előző nehéz terhesség vagy szülés	4,3	2,7	5,1	5,5	2,5
4. Félt, hogy nem lesz ép (egészséges) a gyermek	1,4	0,8	1,9	1,8	0,7
5. Kora miatt; fiatal-idős; férje: fiatal-idős	15,9	2,3	0,8	8,2	52,5
6. Jelenlegi anyagi nehézségek miatt	6,8	10,8	11,0	6,1	1,8
7. Sokba kerül a gyermek felnevelése	3,3	2,6	4,3	4,1	1,3
8. Megakarja tartani a család jelenlegi életszínvonalát	5,0	3,1	5,1	7,2	2,2
9. A gyermekgondozással járó nehézség (fáradtság) miatt .	1,4	1,9	1,9	1,8	0,1
10. Meg akarja őrizni szabadságát (nyugalmát)	0,3	0,5	0,5	0,1	0,2
11. Lakáshelyzete nem megfelelő	7,6	18,7	12,4	5,1	0,8
12. Munkavállalás miatt	1,5	1,4	2,4	1,8	0,3
13. A születendő gyermek jövőjét félti	0,3	0,7	0,6	0,1	0,2

(A tábla folytatását lásd a 155. oldalon.)

(Folytatás.)

A védekezés fő oka (1)	Összesen (2)	15—24	25—29	30—39	40—49
		éves(3)			
14. Még kicsi a gyermek	7,0	27,4	10,4	1,8	0,3
15. Nem akar több gyermeket .	28,8	13,1	24,0	37,5	27,1
16. A terhesség közötti időt akarja meghosszabbítani . . .	1,0	1,4	2,4	0,8	—
17. Kényelmetlennek tartja a gyakori terhességet.	0,1	0,3	0,3	0,1	—
18. Férje nem kíván gyermeket .	2,2	0,9	2,7	2,8	1,2
19. Szülők, rokonok befolyásolják; mások példája	0,1	—	0,1	0,1	0,1
20. A szülések időpontját maga akarja meghatározni	0,8	2,1	1,9	0,2	—
21. Iskolai tanulmányok miatt: maga tanul — férje tanul . .	1,2	4,3	1,5	0,5	—
22. Egyéb	2,0	1,9	2,1	2,5	0,8
23. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Главная причина предохранения; (2) Всего; (3) . . . -летние. *Вертикальная графа:* 1. Большая в настоящее время; 2. Бережет здоровье (боится болезни); 3. Предварительная тяжелая беременность или тяжелые роды; 4. Боится, что ребенок не будет полноценным здоровым; 5. Из-за возраста; молодая-старая; муж молодой или старый; 6. Из-за имеющихся в настоящее время материальных трудностей; 7. Вырастить детей обходится дорого; 8. Хочет поддержать настоящий жизненный уровень семьи; 9. Из-за трудностей (хлопот), сопровождающих уход за ребенком; 10. Хочет сохранить свободу (спокойствие); 11. Квартирные условия неудовлетворительные; 12. Из-за поступления на работу; 13. Боится будущего ребенка; 14. Ребенок еще маленький; 15. Не хочет больше детей; 16. Хочет продлить время между беременностями; 17. Частную беременность считает неудобной; 18. Муж не хочет ребенка; 19. Стоит под в; влиянием родителей, родственников, пример других; 20. Хочет самостоятельно определить время родов; 21. Из-за школьных занятий; сама учится — муж учится; 22. Прочее; 23. Всего.

Heading: (1) Main reasons; (2) total; (3) . . . years old.

Lateral text: 1—2. The health of the woman herself; 3. previous serious pregnancy or delivery; 4. the woman is afraid that her child will not be safe and sound; 5. on account of age: young—old; husband: young—old; 6—8. material difficulties; 9. on account of troubles concerning the care for children; 10. the woman wants to keep her liberty (calm); 11. inconvenient housing condition; 12. on account of work; 13. the woman is anxious about the future of her child to be born; 14—15. the woman has another little child; she does not want to bear more children; 16. the woman wants to lengthen the period between the pregnancies; 17. the woman finds troublesome the too frequent pregnancies; 18. the husband does not want to have a child; 19. the influence of the parents and relatives; the example of others; 20. the woman herself wants to decide the date of births; 21. on account of studies at school: the woman is learning—her husband is learning; 22. other; 23. total.

8. Összefoglalva az 1965—1966. évi termékenységi-családtervezési-születésszabályozási vizsgálat tapasztalatait az alábbiakban emelhetjük ki:

a) a termékenységi és családtervezési kérdéskör vizsgálatát is csupán az egész női népességre kiterjedő — területi — mintavétellel képzelhető el legmegfelelőbben. A korábbi — nem a nő lakóhelyére irányuló — vizsgálatok zárt (főleg az orvoshoz, egészségügyi intézményhez kapcsolódó) jellegük miatt csupán hozzávetőleges felhasználhatóságúak;

b) a vizsgálat lebonyolításánál biztosítandó a legteljesebb titoktartás. és ezen keresztül a megkérdezett nők válaszainak valóságghú volta. Ez csak megfelelően kiképzett és a nőkhöz közelálló adatgyűjtőkkel (főleg egészségügyi dolgozókkal) biztosítható;

c) az adatok feldolgozásánál és elemzésénél nagymértékben figyelembe kell venni az adatgyűjtés lebonyolításának feltételeit. Ez különösen a múltbeli és külföldi adatokkal való összehasonlításnál szükséges. Ez utóbbival kapcsolatban nyomatékosan hangsúlyozni kell a nemzetközi összehasonlí-

15. A házias nők korcsoportonként a védekezés mellőzésének fő oka szerint (%)
1965—1966. évi TCS

Замужние женщины по возрастным группам и по главной причине непрактикования предохранения (%)

Married women by age groups and the main reasons of neglecting birth control, (per cent)

Fő ok (1)	Összesen (2)	15—24	25—29	30—39	40—49
		éves (3)			
1. Nem kívánja korlátozni a gyermekek számát	3,4	1,5	3,3	4,3	3,3
2. Gyermeket akar	19,1	45,8	40,4	19,0	4,2
3. Nagy családot kíván	0,2	—	—	0,1	0,3
4. Egészségét félti	3,2	1,3	1,3	4,1	3,8
5. Nem ismer megfelelő eszközt	6,2	4,8	6,2	8,4	5,1
6. Mindent a természetre bíz . .	16,3	8,0	13,9	19,0	17,7
7. Az ismert védekezési eszközöket nem tartja megfelelőnek	1,2	0,8	2,4	1,6	0,7
8. A férje nem hajlandó védekezni	2,7	1,5	4,4	3,2	2,2
9. Kényelmetlennek tartja a védekezést	2,9	3,6	3,5	3,4	2,1
10. Vallási okok miatt	1,0	—	0,7	1,0	1,5
11. Morális okok miatt	0,3	—	0,2	0,4	0,3
12. Számít az abortusz lehetőségére	1,9	1,9	2,2	2,5	1,4
13. Meddősége miatt	17,2	1,1	2,6	17,1	26,7
14. A férj betegsége, impotenciája miatt	2,3	—	0,9	1,7	4,0
15. Egyéb	22,1	29,7	18,0	14,2	26,7
16. Ebből:					
a) terhes	5,1	22,2	7,3	3,7	0,1
b) klimaxon túl	6,8	—	0,4	1,0	1,50
17. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Главная причина; (2) Всего; (3) . . . -летние.

Вертикальная графа: 1. Не желает ограничить количество детей; 2. Хочет ребенка; 3. Желает большую семью; 4. Бережет здоровье; 5. Не знает удовлетворительного средства; 6. Доверяет все природе; 7. Известные предохранительные средства не считает удовлетворительными; 8. Муж отказывается от предохранения; 9. Предохранение считается ей неудобным; 10. Из-за религиозных причин; 11. Из-за моральных причин; 12. Учитывает возможность аборт; 13. Из-за бесплодия; 14. Из-за болезни, импотенции мужа; 15. Прочее; 16. В том числе а) беременные, б) после климактерия; 17. Всего.

Heading: (1) Main reasons; (2) total; (3) . . . years old.

Lateral text: 1. The woman does not want to limit the number of her children; 2. she wants a child; 3. she wants a large family; 4. she is anxious about her health; 5. she does not know any suitable devices; 6. she leaves all to nature; 7. she does not find convenient the known contraceptive devices; 8. her husband does not want to apply birth control; 9. she finds troublesome to apply birth control; 10. on account of religious reasons; 11. on account of moral reasons; 12. she counts upon the possibility of abortion; 13. on account of her sterility; 14. on account of the husband's illness, impotence; 15. other; 16. of which: a) she is pregnant; b) she is over the climax; 17. total.

tásra alkalmas, azonos elvekből kiinduló (lehetőség szerint azonos terjedelmű és tartalmú ismérveket és hasonló mintavélt tartalmazó) vizsgálatok fontosságát. Ennek első lépéseiként értékelhető a Nemzetközi Családtervezési Szövetség által szervezett európai vizgálat sorozat, amelynek a magyar vizgálat éppen első — kísérleti jellegű — megindulása;

d) biztosítani kell a vizgálat programjában szereplő adatok más (független) forrásokkal való összehasonlítását. Ezzel megvalósítható a benne sze-

replő adatok tényleges pontosságának megbecsülése, és ha egyes adatbevallások pontossága (pl. a vetélésekre vonatkozó bevallások) nem elfogadható, megoldható azok korrekciója, ill. ennek megoldhatatlansága esetén az adott adatsoportkihagyása (ami nem befolyásolja a vizsgálat többi adatának felhasználhatóságát).

IRODALOM

1. Studies on Fertility and Social Mobility. (Proceedings of the International Demographic Symposium held Nov. 28—30, 1962 at the Hungarian Academy of Sciences. Szerk. *Dr. Egon Szabady* a. o. Budapest, 1964. 331. p.)
2. II. Nemzetközi Demográfiai Symposion Budapesten. 1965. szeptember 13—14. *Demográfia*, 1965. évi 3—4. sz. 301—391. p.
3. *Demográfia*. 1964. évi 3—4. sz. 374—477. p.
4. A termékenységi, családtervezési és születésszabályozási vizsgálat fontosabb adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1963. 11. p.
5. *Dr. Acsádi György—Dr. Klinger András*: A családtervezési és születésszabályozási vizsgálatok eredményei. *Statisztikai Szemle*. 1963. évi 3. sz. 227—258. p.
6. *Dr. Szabady Egon*: Tervezet a nemzetközi összehasonlító születésszabályozási és családtervezési vizsgálatra. *Statisztikai Szemle* 1965. évi 8—9. sz. 898—901. p.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПО ВЕНГЕРСКОЙ ПЛОДОВИТОСТИ, ПЛАНИРОВАНИЮ СЕМЬИ И РЕГУЛИРОВАНИЮ РОЖДЕНИЙ 1965—1966 ГГ.

Резюме

Исследовательская группа по демографии Центрального Статистического Управления Венгрии совместно в Демографической Комиссии Академии Наук Венгрии в рамках серии исследований, инициированных Европейской и Ближне-восточной Регионами Международного Союза по планированию семьи — в качестве ее первого сбора данных — с 15-го ноября по 15-ое декабря 1965 года проводила выборочное обследование в отношении поведения женщин до пятидесятилетнего возраста по плодovitости, регулированию рождений и регулированию семьи. Очерк излагает указанное исследование вместе с важнейшим опытом, приобретенным во время проведения первого венгерского исследования подобной темы в 1958—1960 гг.

На основе предварительных расчетов из материала адресов квартир переписи населения 1960 г. путем случайного выделения выбрали 0,5% всех квартир страны, исходя из того принципа, что в этих квартирах найдут 0,5% искомых женщин.

Выборка проводилась в двух ступенях: во время первой ступени были определены входящие в выборку населенные пункты, а во второй ступени — подлежащие переписи квартиры; выборка населенных пунктов проводилась путем стратификации.

Во время проведения сбора данных в Венгрии имелось 1 760 000 замужних женщин в возрасте от 15 до 49 лет. На основе этого количества следовало переписать 8800 женщин. В ходе проведения пробной переписи получили такой опыт, что в некоторых случаях опрошенное лицо не ответило на вопросы, поэтому кроме 0,5% состава квартир 1965 года было выбрано на 2% выбранных квартир большее количество квартир, которое трактовалось полностью отдельно, в целях замещения эвентуально отпадающих ответов.

Территориальную подготовку обследования по плодovitости и регулированию рождений под теоретическим управлением Центрального Статистического Управления проводили комитатские, районные органы Министерства здравоохранения. В проведении обследования принимали

участие 669 руководящих окружных и районных патронажных сестер (22% общей численности патронажных сестер в стране), их работу по переписи контроллировали 34 лица, имеющие практику по переписи, из Главного отдела по демографии и социальной статистике ЦСУ и 234 руководящие комитатские, городские и районные патронажные сестры.

От ответов отказалось меньше, чем 1% имеющих в выборке лиц.

Очерк, на основе предварительной обработки итогов обследования, дает представление, в отдельных наиболее важных аспектах, о поведении женщин по плодовитости, планированию семьи и регулированию рождений в настоящее время.

Плодовитость замужних женщин за последние годы показывает уже очень незначительное сокращение. Количество живорожденных детей женщин в начале 1966 года уже незначительно отступило от данных переписи населения 1960 года или от данных микроценса 1963 года. Сокращение количества детей появляется более часто в случае более старых групп пропагативного возраста. Венгерская история плодовитости изменилась в том отношении, что молодые женщины — непосредственно после своего бракосочетания — рожают своего первого, в большей части также и второго ребенка, но позже уже не рожают.

47% в настоящее время замужних женщин думало до бракосочетания о том, что желает ребенка.

Имевшиеся в момент бракосочетания планы оказались достаточно постоянными — в случае 3/4 случаев их не изменили.

Среднее количество запланированных детей — 2,1 (в 1958—1960 гг. — 2,4). В среднем 1,5 замужних женщин желают родить в будущем. 6% связывает роды с условиями, 5% не определили намерение будущих родов. 69% женщин дали такой односмысленный ответ, согласно которому в будущем они не желают больше родить.

Общее распространение *регулирования рождений* показывается тем, что по данным исследования в течение 1965 году 60% замужних женщин пропагативного возраста пользовались одним из средств регулирования рождений, то есть предохранились от беременности.

Распространенность предохранения является наиболее высокий в случае женщин в возрасте от 25 до 29 лет, соответственно от 30 до 39 лет (в течение 1965 года 70% первых и 67% последних предохранялись от беременности). Немножко отстают от них женщины в возрасте ниже 25 лет (62%), но конечно в случае женщин в возрасте больше, чем 40 лет предохраняются только 44%. Среди методов, использованных в целях противозачатия, наиболее распространенным является старинный метод: прекращенное совокупление (*coitus interruptus*). В случае 2/3 опрошенных замужних женщин этот метод был главным методом предохранения. Кроме того распространенным методом предохранения является также и кондом (в случае 15% он был определен в качестве главного способа предохранения).

Относительную отсталость регулирования рождений подчеркивает картина, относящаяся к разъяснениям, полученным относительно способов регулирования рождений. Как правило, 42% замужних женщин пропагативного возраста не получили никакого разъяснения в жизни (их удельный вес является пропорциональным удельному весу женщин, не предохраняющих себя). Даже в случае женщин, в настоящее время 30-летних, удельный вес женщин, не получивших разъяснения, превышает 1/3, а в случае женщин в возрасте больше, чем 40 лет — половину женщин. Разъяснения были получены от врача только в случае половины женщин (в случае 1/4 всех женщин).

Авторы подвергли исследованию также и то, почему хотят регулировать количество своих родов предохраняющие себя женщины. Главные причины регулирования рождений были ими разделены на 3 группы:

а) причины здравоохранительно-биологического характера: они составляют 30% случаев (в 1958—1966 гг. их удельный вес был больше — 34%);

б) причины материально-экономического характера: они составляют 1/4 случаев, их удельный вес показывает сокращение по отношению к прошлому (был только 28%);

в) причины смешанного и субъективного характера: в качестве главной причины они появились в случае 43% женщин (в 1958—1960 гг. — 38%). Здесь в первую очередь имеется большое количество таких случаев, когда женщина без какого бы то не было дальнейшего указания на причину, предохраняет себя потому, что «не желает больше ребенка». Их удельный вес составляет 29% женщин (раньше — 22%). Более значительный удельный вес этой причины появляется в случае женщин в возрасте 30—39 лет (37%).

Опыт исследования, согласно установлению третьего заседания Исследовательского Комитета, созданного для определенной цели Европейской Регией Международного Союза по планированию семьи, прошедшего 4-го марта 1966 года в городе Копенгагене, можно использовать в многих аспектах при организации проведения будущих исследований (см. доклад об указанном совещании в настоящем номере *Демографии* на стр. 239.).

THE 1965—1966 HUNGARIAN STUDY ON FERTILITY, FAMILY PLANNING AND BIRTH CONTROL

Summary

In the framework of the international comparative series of studies initiated by the Regions for Europe and Near East of the International Planned Parenthood Federation, as a first data collection, a sample survey was undertaken between November 15 and December 15, 1965 with regard to the attitude of women under 50 years of age towards fertility, birth control and family planning by the Research Group for Population Studies of the Hungarian Central Statistical Office with the cooperation of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences. The article reviews this study and also the main experiences of the first Hungarian study of a similar character, carried out in 1958—1960.

The selection of the women to be included in the sample took place in conformity with the principles of representative statistics, starting from the following basic conditions:

a) the sample has to represent the attitude of women aged 15—49 years towards fertility, family planning and birth control;

b) the sample data should be suitable for drawing conclusion on their basis for the country as a whole at the same time afford possibility to determine the data according to some types of settlements (capital, other towns, communes) and according to the 6 main regions (Central Industrial Region, Northern Industrial Region, North-eastern part of the Great Hungarian Plain, South-eastern part of the Great Hungarian Plain, Northern Transdanubia, Southern Transdanubia);

c) the sample size should be limited to 5000 to 10 000 persons (for financial-budgetary reasons);

d) regarding the quality of organization and data collection the sample should not be too scattered; one enumerator has to perform the enumeration of 8—10 persons at least.

As a result of these considerations, 0,5 per cent of the country's dwelling stock was selected at random from the material of the population census of 1960, assuming that 0,5 per cent of the women sought are to be found in the given percentage of the dwellings.

The selection took place in two stages: in the first stage the settlements to be included in the sample, in the second stage the dwellings to be enumerated were appointed; the settlements were selected by strata.

At the time of the data collection, 1760 000 women aged 15—49 years lived in Hungary, therefore 8800 women had to be enumerated. It was experienced at the pilot survey that in some cases the person to be enumerated refused to reply to the questions, thus in order to replace the possible non-responses, in addition to the 0,5 per cent of the stock of dwellings of 1965, additional 2 per cent of the—entirely separately treated—dwellings were selected.

The preparation of the fertility and birth control survey in the regions was performed—under the principled direction of the Central Statistical Office—by the county and district organs of the Ministry of Health. 669 district and regional nurses took part in the survey (22 per cent of all the nurses of the country), their enumeration work was controlled by 34 experienced staff members of the Division for Population Movement and Social Statistics of the Central Statistical Office and by 234 leading nurses of counties, towns and districts.

Less than 1 per cent of those included in the sample refused to reply.

On basis of the preliminary processing of the results of the study the paper yields a picture of most important features of the present attitude of women towards fertility, family planning and birth control.

In the last years the fertility of married women has shown but a very small decrease. At the beginning of 1966, the number of the liveborn children of women hardly fell short of the data of the 1960 population censuses and of the 1963 microcensus. The decrease in the number of children can be experienced rather in the older age groups of the propagative age. The Hungarian fertility history has changed in a way that young women bear their first child—and to the greatest extent also their second child—immediately after their marriage and then they stop bearing.

47 per cent of the married women planned before marrying to have a child during their married life period.

The plans drawn up at the conclusion of marriage have proved to be rather stable: in three quarters of the cases they have remained unchanged.

The average number of the planned children was 2.1 (as against 2.4 of the years 1958—1960). On the average, one fifth of the married women intended to bear in the future, 6 per cent subjected their delivery to certain conditions, 5 per cent did not determine their intention whether to bear in the future or not. 69 per cent of the women gave the unambiguous reply not to bear children anymore.

The general use of *birth control* is shown by the data of the study; according to which 60 per cent of the married women in the propagative age used certain methods of birth control that is applied contraception in 1965.

The prevalence of the use of birth control is the highest among women aged 25—29 years and 30—39 years resp. (70 per cent of the former and 67 per cent of the latter used birth control in 1965). Women under 25 years of age practice birth control only to a somewhat smaller extent (62 per cent) and, of those over 40 years only 44 per cent apply birth control. From among the methods of contraception the most widely spread is the ancient method: the *coitis interruptus*. In case of more than two thirds of the women using birth control this is the chief method of prevention. Besides a widely used method of birth control is also the condom (in 15 per cent of the cases this was indicated as the chief method of prevention).

The relative backwardness of birth control is stressed by the picture received about the information given to women on the methods of birth control. In general, 42 per cent of the women in the propagative age did not receive any information during their whole life (their proportion is identical with those who do not use birth control). Among those under 30 years at present, the proportion of persons not having received any information surpasses 1/3, among those above 40 years of age it surpasses 50 per cent of the women. Only in 50 per cent of the cases was it a doctor who gave the information (in case of 25 per cent of all women).

The authors have also studied the reasons of the women for applying birth control, for controlling the number of their deliveries. The main reasons of birth control have been divided into the three following groups:

a) reasons of a health and biological character; they amount to 30 per cent of the cases (in 1958—1960 their proportion was higher: 34 per cent);

b) reasons of a material and economic character; they amount to $\frac{1}{4}$ of the preventions, their proportion shows a decrease as compared with the past (when it was 28 per cent).

c) reasons of a mixed and subjective character could be experienced as chief reasons among 43 per cent of the women applying birth control (among 38 per cent in 1958-1960). The main reason here can be formulated as follows: the woman applies birth control as she does not want to have more children. Their proportion amounts to 29 per cent of all

the women applying birth control (the figure was 22 per cent in the former study). This reason can be experienced to a greater extent among the 30—39 years old (37 per cent).

According to the statements of the Session of the ad hoc Research Committee, established by the Region for Europe of the International Planned Parenthood Federation held in Copenhagen on March 4, 1966, the experiences of the study can be utilized in several respects for the organization of future studies. (See the report on the abovementioned Session in the present number of Demography on page 241.)

EGYES ARAB ORSZÁGOK TERMÉKENYSÉGI ÉS HALANDÓSÁGI SZÍNVONALÁNAK BECSLÉSE

DR. VUKOVICH GYÖRGY

Az arab országok többsége — a többi fejlődő országhoz hasonlóan — fokozatosan áttér, vagy áttért a tervgazdálkodás valamilyen formájára, ami sürgetően szükségessé teszi a demográfiai ismérvek minél pontosabb ismeretét. A legtöbb arab országban — az Egyesült Arab Köztársaságot kivéve — a népességi adatok gyűjtése viszonylag rövid időszakra nyúlik vissza és sok esetben még ma sem folyik rendszeresen. A népszámlálások pontossága a korbevallási hibák és főleg a nők esetében tapasztalható hiányos számbavétel miatt nem kielégítő és a népszámlálási adatokból gyakran igen kevés vagy félrevezető következtetés vonható le.

Az Észak-afrikai Demográfiai Intézet ezért egyik legfontosabb kutatási feladatának tekinti olyan demográfiai mutatók kialakítását, amelyek többékevésbé hiven és pontosan jellemzik az arab országok népesedési helyzetét (1). Az ez irányú elemzések 1964 novemberében kezdődtek „Az arab országok demográfiai jellemzőinek becslése” (Estimation of Demographic Parameters for Arab Countries) c. kutatási téma keretében. Az adatok közzététele 1966 végére várható, eddig az elméleti kérdések tisztázása és a módszer meghatározása történt meg. Az alábbi tanulmányban röviden ismertetjük a paraméterek becslésének elméleti problémáit.

I. A RENDELKEZÉSRE ÁLLÓ ADATOK

Számos arab ország tesz közzé népességi adatokat, melyek részben népszámlálási és népmozgalmi statisztikai feldolgozáson, részben különböző becsléseken alapulnak. Az 1. táblában az 1960 körüli évekre vonatkozó fontosabb adatokat ismertetjük. A kutatási téma csak a táblában feltüntetett országokra vonatkozó demográfiai jellemzőkre terjed ki, mert három jelentősebb arab ország, Libanon, Szaud-Arábia és Jemen népességéről semmiféle olyan adat nem áll rendelkezésre, amely bármiféle elemzés kiindulópontjaként szolgálhatna. Így ezeket az országokat kizártuk a kutatási témából¹.

¹ Libanonban a legutolsó népszámlálás 1937-ben volt, az anyakönyvezett népmozgalmi események alapján továbbvezetett népességszám is hibás. A szaud-arábiai statisztikai hivatal igazgatójától nyert értesülések szerint most folyik az első reprezentatív (10%-os) demográfiai adatgyűjtés, amely a letelepült népességre terjed ki. Az adatok közzététele egy éven belül várható. Jemen népességéről nincsenek demográfiai adatok. Jemen és Szaud-Arábia népessége feltehetőleg stabil, nagyon magas, 3,5—3,8 közötti bruttó reprodukciós együtthatóval.

Arab országok néhány demográfiai mutatója a rendelkezésre álló adatok alapján
Некоторые демографические показатели по арабским странам на основе имеющихся данных
Some demographic indicators of Arab countries on basis of available data

Mutató (1)	Ma- rokkó	Algéria	Libia	Tuné- zia	E.AK	Szudán	Jor- dánia	Szíria	Irak	Kuwait
1. Népszámszám (ezer fő)	11 626	10 788	1 089	3 783	26 085	10 263	1 706	4 565	6 340	322
2. 0—14 évesek aránya az össznépesség- ben	0,44	0,46	.	0,41	0,43	0,43	0,45	0,46	0,45	0,33
3. Nyers szüle- tési aránysz. .	46,1	43,2	43,0	35,6	42,9	51,7	41,5	32,4	10,2	47,4
4. Nyers halálo- zási aránysz. .	18,7	13,7	.	8,5	16,9	18,5	7,2	5,9	4,0	6,8
5. Természetes szaporodás . .	27,4	29,5	.	32,1	26,0	33,2	34,3	26,5	6,2	40,6
6. Házassági arányyszám . .	7,4	9,5	.	.	8,4	.	7,6	5,7	2,5	.
7. Csecsemő- halandóság . .	149,0	117,9	.	109,5	133,9	93,6	49,5	26,3	29,1	.

Jegyzetek. (A számok a mutató sorszámát jelentik.)

Marokkó: 1. 1960. VI. 18-i de jure népesség; 3. Általános reprezentatív felvétel, 1962.; 4. lásd: 3.; 6. 1955. északi övezet; 7. lásd: 3.

Algéria: 1. 1960. évi népszázeírás; 3. 1963. évi Demográfiai évkönyv; 4. lásd: 3.; 6. 1959. mohamedán népesség; 7. 1959.

Libia: 1. 1954. VII. 30.; 3. 1954. (1963. évi Demográfiai évkönyv); továbbélési valószínűség alapján becsült adat; 4. adat nem áll rendelkezésre.

Tunézia: 1. 1956. II.; 3. 1956 (1963. évi Demográfiai évkönyv); 4. lásd: 3.; 7. 1959. az adat csak Tunisz városára vonatkozik.

E.AK: 1. 1960. IX. 20.; a határövezetek népessége nélkül; 3. 1960 (1963. évi Demográfiai évkönyv); 4. lásd: 3.; 6. 1962; 7. 1962.

Szudán: 1. 1956. I. 17-i de iure népesség, reprezentatív felvétel alapján; 3. 1956 (1963. évi Demográfiai évkönyv); 4. lásd: 3.; 7. 1955. reprezentatív felvételen alapuló becslés. 2. 0-tól pubertásig.

Jordánia: 1. 1961. XI. 18.; 3. 1961 (1963. évi Demográfiai évkönyv); 4. lásd: 3.; 6. 1963. palesztinaikkal együtt; 7. 1963.

Szíria: 1. 1960. IX. 20.; 3. 1960 (1963. évi Demográfiai évkönyv); 4. lásd: 3.; 6. 1963; palesztinaikkal és nomádok nélkül; 7. 1961., egy hónapon belül anyakönyvezett esetek száma.

Irak: 1. 1957. X. 12. (külföldön tartózkodó állampolgárokkal együtt); 3. 1957. (1963. évi Demográfiai évkönyv); 4. lásd: 3.; 6. 1961.; 7. 1962.

Kuwait: 1. 1961. V. 20. (külföldön tartózkodó állampolgárokkal együtt); 3. 1962. (1963. évi Demográfiai évkönyv); 4. lásd: 3.

Горизонтальная графа: (1) Показатели.

Вертикальная графа: 1. Численность населения (1000 чел.); 2. Удельный вес 0—14-летних в общей численности населения; 3. Неочищенный коэффициент рождаемости; 4. Неочищенный коэффициент смертности; 5. Естественный прирост; 6. Коэффициент бракосочетания; 7. Детская смертность.

Heading: (1) Indicator

Lateral text: 1. Population number (thousands); 2. proportion of those aged 0—14 years in the total population; 3. crude birth rate; 4. crude death rate; 5. natural increase; 6. nuptiality rate; 7. infant mortality.

Az 1. tábla több ellentmondó körülményre hívja fel a figyelmet. Az egyik az a feltűnő különbség, mely egyfelől Marokkó, az Egyesült Arab Köztársaság és Szudán, másfelől a többi arab ország mutatói között található. A nyers születési és halálozási arányszám viszonylag magas, elsősorban Marokkóban és Szudánban. A többi országban részben a születési, részben a halálozási arányszám viszonylagos alacsony volta jelzi, hogy az anyakönyvezett népmozgalmi események alapján számított mutatók korántsem tükrözik a valóságot. Az anyakönyvezett népmozgalmi eseményeken alapulnak az Egyesült

Arab Köztársaság adatai is, míg a marokkói arányszámok az 1962-ben végrehajtott általános reprezentatív felvétel („l'Enquête à l'objectif multiple”), a szudáni adatok pedig az 1955/56-os népszámlálás alapján végzett ENSZ becslések eredményei. Sem az életkörülmények, sem a társadalmi-gazdasági helyzet nem különbözik lényeges mértékben az arab országokban — pontosabban az egyes országok népességének nagyobb hányadánál — ezért nem valószínű, hogy a demográfiai mutatók ilyen eltérők legyenek. A születések arányszáma több ország esetében összeegyeztethetetlen a 15 éven aluliak arányával is, holott köztudott, hogy a szóban forgó országokban a hiányos arányszámlálási számbavétel éppen a 15 éven aluliak (elsősorban a 0–4 évesek) korcsoportját érinti, így ezek aránya valószínűleg a táblában közöltekénél magasabb. Az ősi társadalmi-vallási szokások megőrzöttsége is rendkívül magas termékenységet feltételez.

Az adatok arra utalnak, hogy az egyes arab országokban az anyakönyvezés színvonala változó, de semmiképpen sem megfelelő, így az ennek alapján számított mutatók elfogadhatatlanok. A marokkói és szudáni adatok még az Egyesült Arab Köztársaság mutatóinak pontosságát is kétségessé teszik. Az, hogy a közölt arányszámok itt sem tükrözik a tényleges helyzetet, kiderül abból is, hogy az egészségügyi központokkal (un. Health Bureau) rendelkező falusi körzetek korspecifikus halálozási arányszáma és nyers születési arányszáma jóval magasabb, mint az ilyen központokkal nem rendelkezőké, ami az utóbbiakban fennálló igen hiányos számbavételre utal².

A születési arányszámok szintje alapján elfogadhatatlan az 1. táblában szereplő csecsemőhalálozási adatok többsége is (Jordánia, Szíria, Irak).

Összegezve az 1. táblából levonható tanulságokat, az arab országok többségében a termékenység és halandósági mutatók a feltételezhetőnél jóval alacsonyabbak. Szükséges tehát, hogy ezeket a mutatókat megfelelő módszerek segítségével becslés alapján megbízhatóbban meghatározzuk és a népességszám továbbszámítását ezek alapján végezzük el.

II. ÁLTALÁNOS MÓDSZERTANI PROBLÉMÁK

A népmozgalmi statisztika megbízhatatlansága következtében a születési és halálozási arányszámok becslésének kiindulásául szolgáló egyedüli adatforrás a népszámlálás lehet. Az egyes arab országokban végrehajtott népszámlálások különböző pontosságúak, a korbevallási hibák és kihagyások mértéke országonként és népszámlálásonként változó. Legmegfelelőbbek az 1960 körül végrehajtott népszámlálások adatai. A kormegoszlás és néhány egyéb népszámlálási ismérv alapján történő becslés csak akkor végezhető el, ha feltételezzük, hogy az arab országok népessége stabil vagy quasi-stabil állapotban van. A quasi-stabilitás a legtöbb ország esetében feltételezhető, nincs adat, mely ellene mondana az állandó termékenység feltételezésének. Az Egyesült Arab Köztársaság népmozgalmi és népszámlálási adataiból számított korspecifikus termékenység arányszámain alapuló, egy nőre jutó összes szülések

² A megbízható anyakönyvezéssel rendelkező területeken a mohamedán népesség születési arányszámai igen magasak. Egyiptomban például az ún. egészségügyi központokkal rendelkező falusi körzetekben az anyakönyvezés majdnem teljesnek tekinthető és a nyers születési arányszám 1960-ban 48,5%; a nyers halálozási arányszám pedig 22,1%. Részletesebben lásd: G. Vukovich: The U. A. R. Project of Measuring Vital Rates in Rural Areas. U. N. World Population Conference, Belgrade, 1965. Paper: B. 6 (I/E) 68.

száma igen közel esik egymáshoz. Az így számított bruttó reprodukciós együttható a népszámlálási adatok alapján 2,93, a népmozgalmi adatok alapján 3,21 (1960-ban). Meg kell jegyezni, hogy a népszámlálási adatokban a kihagyások száma köztudottan nagyobb, mint a népmozgalmi adatok esetében. A kétféle számítással kapott görbék alakja eléggé különböző, de a bruttó reprodukciós együtthatóval jellemzett összegük $\left(R_b = \int_0^{\omega} f(x) dx \approx \frac{44}{15} \sum f(x) \right)$

igen közel esik egymáshoz. Mindez arra utal, hogy a múltbeli termékenység — legalábbis színvonalát tekintve — azonos lehetett a jelenlegivel. A legtöbb arab ország népessége — így az Egyesült Arab Köztársaságé is — zárt, a külföldi vándormozgalom mértéke elhanyagolható. Így esetünkre érvényesnek látszik az a tétel, hogy jelenlegi kormegoszlásuk teljes mértékben múltbeli termékenységük és halandóságuk függvénye és nem függ a korábbi kormegoszlástól. A stabil népesség, mint ismeretes, hosszú időn át fennálló változatlan halandósági és termékenységi viszonyok által kialakított állandó természetes szaporodáson alapuló kormegoszlás (2). A termékenység, halandóság és szaporodás közötti kapcsolatot leíró főbb egyenletek a következők:

$$\int_0^{\omega} e^{-rx} p(x) f(x) dx = 1 \quad (1)$$

ahol: $p(x)$ — az x korév elérésének valószínűsége,

$f(x)$ — a korszpecifikus termékenység.

Amint *Lotka* kimutatta, r az (1) egyenlet egyetlen valós gyöke. Ha az e^{-rx} kifejezést hatványsorba fejtjük, úgy:

$$1 = \int_0^{\omega} p(x) f(x) dx - \sum_0^{\omega} \int_0^{\omega} xp(x)f(x)dx + \frac{x^2}{2!} \int_0^{\omega} x^2p(x)f(x)dx \quad (2)$$

mivel

$$R_0 = \int_0^{\omega} p(x)f(x)dx \quad [2.1]$$

$$R_1 = \int_0^{\omega} xp(x)f(x)dx \quad [2.2]$$

$$R_2 = \int_0^{\omega} x^2p(x)f(x)dx \quad [2.3]$$

a magasabb momentumok elhanyagolásával:

$$1 = R_0 - rR_1 + \frac{r^2}{2!} R_2 \quad (3)$$

aminek közelítő megoldása:

$$r = \frac{\log_e R_0}{R_1 : R_0} \quad (4)$$

ahol r — az állandó szaporodási együttható.

A (4) kifejezés nevezője ($R_1 : R_0$) a női generáció átlagos tartama, ponto-

san az az időszak, amely alatt a stabil népesség a nettó reprodukciós együtt-
ható (R_0) által meghatározott színvonalra növekszik:

$$P(t)R_0 = P(t)e^{rT} \quad (5)$$

ahol $T = R_1 : R_0$.

A stabil népesség kormegoszlását leíró alapegyenlet:

$$c(x) = bp(x)e^{-rx} \quad (6)$$

ahol: $c(x)$ — az x korúak száma,

b — a stabil népesség születési arányszáma, amely egyébként az
alábbi egyenlettel határozható meg:

$$b = \frac{1}{\int_0^{\omega} e^{-rx} p(x) dx} \quad (7)$$

Az (1) egyenletből következik, hogy a nők szüléskori átlagos korát az
alábbi egyenlet fejezi ki:

$$Ar = \frac{\int_0^{\omega} xe^{-rx} p(x) f(x) dx}{\int_0^{\omega} e^{-rx} p(x) f(x) dx} \quad (8)$$

Ar és T numerikus értéke közel áll egymáshoz, jelentésük azonban természetesen különböző.

Az alapegyenletek jól mutatják, hogy változatlan termékenység és halandóság esetén a népességet leíró összes paraméterek összefüggnek, és egyik a másikból kiszámítható. Később rátérünk a paraméterek gyakorlati kiszámításának problémájára is. Ha a népesség stabil vagy ehhez közeli állapotban van, a népmozgalmi mutatók viszonylag kis hibával megbecsülhetők. Quasi-stabil állapot esetén meg kell határozni egy kezdeti stabil népességet, amelynek csökkenő halandósággal történő előrebecslése a tényleges népességhez hasonló modell-népességet ad (3). Itt meg kell jegyeznünk, hogy természetesen nem egy, hanem több modell-népesség számítására van szükség és a megfelelő népesség kiválasztása a legkisebb négyzetek alapján történő egyeztetéssel hajtható végre.

A megoldásra váró egyik gyakorlati probléma ezek után az, hogy milyen korszpecifikus termékenységi és halandósági színvonalakkal számítsuk a stabil népességi rendszert. Szükséges feltétel volt, hogy mindkét tényező, de főleg a termékenység esetében a korszpecifikus adatok lehetőleg megközelítsék a görbék tényleges alakját.

Az arab országok esetében nem rendelkezünk sem a termékenységre, sem a halandóságra megfelelő korszpecifikus adatokkal, amelyek alapján bármiféle becslés elvégezhető volna. Halandósági táblát csak az EAK-ban számítottak és itt rendelkezünk néhány adattal a korszpecifikus termékenységre vonatkozóan is. A többi arab országban történt néhány becslés főleg a városi körzetekre, de különféle módszerekkel és így, az algériai becsléseket kivéve, nem hasonlíthatók össze az EAK-kal. Az elemzések során kísérletek történtek egyes, főleg termékenységre vonatkozó korszpecifikus arányszá-

mok becslésére a népszámlálási adatokból, de ezek nem jártak eredménnyel, mert az alapadatok olyan hibásak, hogy semmiféle standard módszerrel nem korrigálhatók.

A következőkben a modell-rendszer egyes elemeinek becslését ismertetjük, amelyet az alapadatok hiányában néhány feltételezés alapján végeztünk.

III. A HALANDÓSÁGI SZINTEK ÉS A KORSPECIFIKUS HALANDÓSÁG BECSLÉSE

Mint már említettük, az Egyesült Arab Köztársaságra vonatkozóan sem rendelkezünk megfelelő korszpecifikus halandósági adatokkal. Az egyiptomi halandósági táblák részben egyes demográfusok becslése³ (4), részben hivatalos, a statisztikai szervezet által közzétett táblák. A legutolsó hivatalos halandósági tábla 1960-ra vonatkozik és az 1959., 1960., 1961. évi népmozgalmi adatok, valamint az 1960. évi népszámlálás kormegoszlásán alapszik (5). Az 1960. évi hivatalos halandósági tábla születéskor várható átlagos élettartama (e_0^0) a férfiaknál 51,6, a nőknél 53,8 év; az egyéves kor elérésének valószínűsége (q_0) — ami különben a csecsemőhalandóság megközelítő értéke is — férfiaknál 0,1075, nőknél 0,1178 és meglehetősen szokatlan, 0,91-es nemi arányt mutat. A meghaltak korának medián értéke 64,5 év a férfiaknál és 70,5 év a nők esetében, míg a stationér halandósági arányszám értéke 19,4‰ a férfiaknál és 18,6‰ a nőknél. Korábbi megjegyzéseinket is figyelembe véve, úgy látszott, hogy a tábla alábecsüli a halandóság színvonalát, különösen csecsemőkorban. Célszerűnek látszott tehát egy új halandósági tábla számítása, amely lehetőleg mentes az 1960. évi hivatalos tábla torzításaitól.

Említettük már, hogy igen nagy különbségek vannak az egészségügyi központokkal rendelkező és nem rendelkező falusi népesség népmozgalmi adatai között és ez a megfigyelés vált az új halandósági tábla készítésének alapjává. Az egészségügyi központokkal rendelkező falusi körzetek halandósági arányszámait korcsoportonként a falusi népesség súlyaival besorozva és a városi arányszámokat a megfelelő korcsoport városi népességének súlyával véve, új korszpecifikus halandósági arányszámokat számítottunk. A 0 és 1—4 évesek arányszámait a két nemre együttesen kellett megállapítani, mert nemi arányuk még a viszonylag jól anyakönyvezett területeken is magasabb leányhalandóságot jelez, ami feltehetően az elhalt fiúcsecsemők leányként való anyakönyvezésével magyarázható. A két nemre együttesen számított csecsemőhalandóságot (q_0) a különböző csecsemőhalandósági színvonalú országok adatainak elemzése után egy hiperbola segítségével választottuk szét nemek szerint. A hiperbola paramétereit harminc megbízható adatszolgáltatással rendelkező ország két nemre számított csecsemőhalandósági arányszámait és nemi arányuk egybevetésével számítottuk ki és a következő értéket nyertük:

$$r_m = \frac{580,31}{q_0} + 105,56 \quad (9)$$

ahol = r_m — a csecsemőhalandóság nemi aránya,

³ Az egyiptomi népességre számított nem hivatalos halandósági táblák közül elsősorban *Kiser, El-Badry* és *Abdel-Aty* munkáit kell megemlítenünk. Mindhárom a népesség kormegoszlásából becsülték a halandósági táblát, de különböző időszakokban és eltérő módszerekkel.

q_0 — a két nemre együttesen számított csecsemő halandóság. Az így kialakított korszpecifikus halandósági arányszámokról feltételeztük, hogy Egyiptom halandóságának minimális szintjét képviselik, az arányszámok által kialakított görbe lefutása pedig jellemző az egyiptomi halandóságra.

A korszpecifikus halandósági arányszámokat a szokásos módszerrel (a *Reed—Merrel* függvények segítségével) elhalálzási valószínűségekké (q_x) alakítottuk át és néhány egyszerű kiigazító eljárással helyeshítettük. A számítások során ötéves korcsoportokra határoztuk meg az elhalálzási valószínűségeket, mert az egyes arab országok népszámlálási adatai csak ötéves korcsoportokra összevonva használhatók, több ország pedig nem is közöl koréves adatokat. Az ötéves korcsoportok alkalmazása néhány egyszerűsítő feltételezést tett lehetővé, melyek nem voltak a pontosság rovására, de a számítások elvégzését megkönnyítették. A feltételezések a következők:

$$L_0 = 0,25 l_0 + 0,75 l_1 \quad (10)$$

$$L_{1-4} = 1,9 l_1 + 2,1 l_5 \quad (11)$$

$$L_x = 2,5 (l_x + l_{x+5}), \text{ ahol } x = 5, 10, 15 \dots \quad (12)$$

$$L_{80} = l_{80} \cdot 10g l_{80} \quad (13)$$

$$e^{\circ}_x = T_x : l_x \quad (14)$$

$$P_x = L_{x+5} : L_x \quad (15)$$

$$P_b = L_{0-4} : 5 l_0 \quad (16)$$

$$P_{80} = 0,8 P_{75-79} - 0,1 \quad (17)$$

Az új halandósági táblát a következő paraméterek jellemzik: a születéskor várható átlagos élettartam a férfiaknál 46,4 év, nőknél 50,5 év; a 0 évesek elhalálzási valószínűsége (q_0) 0,1617 a férfiaknál és 0,1480 a nők esetében. A valószínű élettartam (az elhalálzási kor mediánja) a férfiaknál 59, a nőknél 66 év, míg a stacionér halandósági arányszám megfelelő értékei 21,6 és 19,8‰. A halandósági tábláról feltételezzük, hogy az az Egyesült Arab Köztársaság 1960 körüli halandósági szintjének minimum-becslését adja. Az új, becslött halandósági tábla (a következőkben BHT) megszerkesztése után felmerült a kérdés, hogy találhatunk-e hasonló lefutású halandósági görbéket a többi arab országban, vagy valamelyik halandósági tábla-modell csoportban. A BHT-t ezért a legkisebb négyzetek módszerén alapuló vizsgálattal részletes összehasonlításnak vetettük alá a halandósági tábla-modellekkel. Modellként részben az ENSZ (6), részben az ún. princetoni regionális halandósági táblákat (7) használtuk. Az ENSZ halandósági tábla-modellekkel nem értünk el jó egyezést, ami arra utal, hogy e modellek, melyek igen sok halandósági tábla felhasználásával és azoknak mintegy átlagaként készültek, egyes kisebb régiók vagy országok halandósági színvonalának becslésére nem mindig alkalmasak. Jó egyezést kaptunk viszont a princetoni halandósági tábla „Dél” csoportja „15” szintjével. A 0 és 1—4 évesek halandósági valószínűségeit nem vettük figyelembe az összehasonlítások során, mert ezek a BHT esetében jóval magasabbak, mint bármelyik, hasonló színvonalú halandóságot jelző halandósági táblánál. A BHT olyan halandósági viszonyokat tükröz, amelyre igen magas csecsemő- és kora gyermekkori, és — valószínűleg ennek szelektáló hatása eredményeként — mérsékelt felnőttkori halandóság jellemző. A viszonylag

rossz egészségügyi és gazdasági viszonyok csak a megfelelő fizikai konstitúciójú gyermekek továbbélését teszik lehetővé, akiknek felnőttkori halandósága, a járványok és éhínségek megszűnése következtében viszonylag alacsony.

A princetoni modellek „Dél” csoportja 15. szintjével való viszonylag jó egyezés alapján halandósági tábla-modell rendszert alakítottunk ki. Feltételeztük, hogy az arab országok halandósága az idő függvényében ugyanúgy fog alakulni, mint a princetoni modell „Dél” csoportja. E csoport egyes halandósági tábla szintjeinek a 15. szinthez viszonyított korcsoportonkénti relatív csökkenését, illetőleg növekedését a BHT-re alkalmazva különböző szintű elhalálozási valószínűségeket számítottunk az 5—9 évesek korcsoportjától valamennyi korcsoportra. A 0 és 1—4 évesek korcsoportjának különböző szinteken várható értékeit lineáris becsléssel számítottuk ki, feltételezve, hogy a nemi arány alacsonyabb halandósági szintek felé haladva fokozatosan emelkedik.

Nyolc halandósági tábla számítására került sor, amelyeket 1.0-tól 1.7-ig számoztunk, a BHT sorszáma 1.5.

2. Az arab országokra számított halandósági tábla-modellek néhány paramétere
Некоторые параметры таблиц-моделей смертности, исчисленных по отношению к арабским странам
Some parameters of model life tables calculated for Arab countries

Mutató (1)	Halandósági szint (2) az							
	1.0	1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	1.7
	számú halandósági táblában (3)							
1. Férfiak:								
e_0^e	35,1	37,4	39,7	42,0	44,2	46,4	48,6	50,7
e_0^o	50,1	51,2	52,2	53,2	54,3	55,2	56,2	57,2
1: e_0^*	0,0285	0,0267	0,0252	0,0238	0,0226	0,0216	0,0206	0,0197
2. Nők:								
e_0^e	39,2	41,2	43,5	45,9	48,2	50,5	52,7	54,9
e_0^o	54,0	55,1	56,3	57,5	58,6	59,6	60,7	61,8
1: e_0^*	0,0255	0,0244	0,0230	0,0218	0,0208	0,0198	0,0190	0,0182

* Stationér halandósági arányszám.

Горизонтальная графа: (1) Показатели; (2) Уровень смертности; (3) В таблицах смертности

Вертикальная графа: 1. Мужчины; 2. Женщины.

Heading: (1) Indicator; (2) level of mortality; (3) in life table number . . .

Lateral text: 1. Males; 2. females.

Az elemzések során arra a következtetésre jutottunk, hogy az Egyesült Arab Köztársaságon kívül legalább még egy arab országban, Algériában, hasonló lefutású halandósági görbék találhatók. Az algériai 1948. és 1954. évi népszámlálás kormegoszlásának átlagaiból — a korösszetétel stabilitását feltételezve — halandósági táblát számítottunk. A két népszámlálás kormegoszlásainak átlaga ugyanis igen szabályos lefutású görbét ad, a torzítások részben kiegyenlítik egymást. A halandósági tábla számítása ilyen esetben indokolt, mert jobb képet adhat a korszerinti halandóságról, mint bármely modell. Ez utóbbiak ugyanis nem az illető népesség tényleges halandóságát tükrözik, csak szerencsés esetben közelítik meg azt.

A halandósági tábla számításának módszeréül *Coale és Hoover* indiai adatokon végzett elemzéseit választottuk, a szóban forgó körülményekre alkalmazott változtatásokkal (8). A számítás alapgondolata a stabil népesség már ismertetett paramétereinek összefüggésein alapszik. Felidézve a II. részben közölt (6) egyenletet:

$$c(x) = bp(x)e^{-rx}$$

ahol:

$c(x)$ — az x korúak aránya az össznépességben,

$p(x)$ — a halandósági függvény, azaz az x éves korig továbbélők aránya,

b — a stabil népesség születési arányszáma, amely itt el is hagyható.

Nyilvánvaló, hogy az összes többi paraméter ismeretében a halandósági függvény könnyen kiszámítható. Az egyenletből a $p(x)$ -et kifejezve:

$$p(x) = \frac{c(x)}{be^{-rx}}. \quad (18)$$

Ha feltételezzük, hogy a vizsgált tényleges népesség stabil állapotban van, és így $c(x)$ tulajdonképpen nem más, mint az x korúak aránya a tényleges népességben, akkor $p(x)$ kiszámítható, ha az intrinsic szaporodási arányszámot — mely ebben az esetben a tényleges szaporodási arányszámmal egyenlő — ismerjük. A halandósági függvény gyakorlati kiszámítása természetesen sok nehézségbe ütközik és általában csak a 10 éves és idősebb népességre határozható meg megnyugtatóan, mert a gyermekkorúak esetében az elég nagyarányú kihagyások az eredményt bizonytalanná tennék. Algéria esetében a természetes szaporodás becslése után az e^{er} növekedési faktor kiszámítását végeztük el, majd a kiigazított tényleges népesség ötéves korcsoportjait e faktoralal osztva a halandósági tábla L_x függvényének kor szerinti arányait kaptuk meg. Ezeket az értékeket a korcsoport közepére vonatkozó l_x -nek tekintve és a T_{10} értékeket a kormegoszlásból meghatározva az l_{10} , l_{15} , l_{20} . . . értékei meghatározhatók voltak. Ezek alapján megszerkesztettük a 10 éves és idősebb népesség rövidített halandósági tábláját. A q_x és l_x görbék lefutása feltűnő egyezést mutatott a BHT megfelelő görbéivel, a kisebb egyenletlenségek az utóbbi alapján számított egyszerű függvényekkel kiegyenlíthetők voltak. A 10 éven aluli népességre vonatkozó becsléseket részben a csecsemőhalandóság becsült értéke, részben a modell halandósági táblák megfelelő értékei alapján végeztük el. Az 1948—1954 időszakra vonatkozó algériai halandósági tábla korszpecifikus halandóságának képe ily módon igen jó egyezést mutatott a BHT halandóságával, ami arra utal, hogy az Egyesült Arab Köztársaság esetében talált korszpecifikus halandósághoz hasonló viszonyszámok találhatóak más arab országokban is.

Az Egyesült Arab Köztársaságra és Algériára vonatkozó halandósági táblák hasonlósága arra enged következtetni, hogy ezek alapján olyan modell-halandósági táblák alakíthatók ki, melyekkel más arab országok korszpecifikus halandósága megközelítően megbecsülhető akkor is, ha semmiféle adat nem áll rendelkezésünkre. E táblamodellek alapján építettük fel a stabil népességi rendszert, mely az ismeretlen paraméterek becslésének eszköze volt.

IV. A KORSPECIFIKUS TERMÉKENYSÉG BECSLÉSE

A következő probléma a korszpecifikus termékenység becslése volt. A stabil népesség másik fontos paramétere a halandóság mellett a termékenységi függvény, melyre, mint említettük, az arab országokban kevés és kétes megbízhatóságú adat található. Az egyetlen olyan ország, ahol népmozgalmi és népszámlálási adatok alapján korszpecifikus termékenységi arányszámok számíthatók, az Egyesült Arab Köztársaság. Ezek az arányszámok sem voltak azonban használhatók, mert a korbevallási hibák miatt a görbe lefutása annyira torzított, hogy semmiféle standard módszerrel nem volt helyesbíthető. A népszámlálási adatokból sikerült egy viszonylag jó lefutású termékenységi görbét szerkeszteni, a kor szerinti befejezett termékenység egymás után következő értékeinek különbségei alapján, de ennek hátránya, hogy meghatározatlan időszak termékenységét mutatja. Emellett a népszámlálási adatok csak a házasságok jelenlegi házasságából élveszületett gyermekek számát veszik figyelembe. A nem házasságok kihagyása ellenére az így kapott görbéből számolt bruttó reprodukciós együttható 2,83, alacsonyabb, mint a népmozgalmi adatokból nyert teljes női népességre vonatkozó 3 feletti érték, holott ez utóbbi is hiányos anyakönyvezésen alapszik. A nem házasságok kihagyása ellenére az így kapott görbéből számolt bruttó reprodukciós együttható 2,83, alacsonyabb, mint a népmozgalmi adatokból nyert teljes női népességre vonatkozó 3 feletti érték, holott ez utóbbi is hiányos anyakönyvezésen alapszik. A nem házasságok kihagyása ellenére az így kapott görbéből számolt bruttó reprodukciós együttható 2,83, alacsonyabb, mint a népmozgalmi adatokból nyert teljes női népességre vonatkozó 3 feletti érték, holott ez utóbbi is hiányos anyakönyvezésen alapszik. A nem házasságok kihagyása ellenére az így kapott görbéből számolt bruttó reprodukciós együttható 2,83, alacsonyabb, mint a népmozgalmi adatokból nyert teljes női népességre vonatkozó 3 feletti érték, holott ez utóbbi is hiányos anyakönyvezésen alapszik. A nem házasságok kihagyása ellenére az így kapott görbéből számolt bruttó reprodukciós együttható 2,83, alacsonyabb, mint a népmozgalmi adatokból nyert teljes női népességre vonatkozó 3 feletti érték, holott ez utóbbi is hiányos anyakönyvezésen alapszik. A nem házasságok kihagyása ellenére az így kapott görbéből számolt bruttó reprodukciós együttható 2,83, alacsonyabb, mint a népmozgalmi adatokból nyert teljes női népességre vonatkozó 3 feletti érték, holott ez utóbbi is hiányos anyakönyvezésen alapszik.

Az algériai városi népesség 1954-re vonatkozó népmozgalmi adatainak alapján számított korszpecifikus termékenység⁴ viszont igen hasonló volt az ENSZ ún. magas termékenységű modelljéhez (11), amelyet 15 magas termékenységű ország adataiból számítottak. Az algériai adatok igen magas városi termékenységet jeleznek, a korszpecifikus adatokból számított bruttó reprodukciós együttható értéke 1954-ben 3,1 volt.

Más arab országokra nem sikerült megbízható korszpecifikus termékenységi adatokat találnunk, ezért a továbbiakban részben az algériai, részben az egyiptomi, részben az ENSZ magas termékenységű modellje alapján kíséreltünk meg olyan korszpecifikus modellt kialakítani, amely egyszerű és valószínűleg közel áll az arab országok vagy a legtöbb arab ország tényleges kor szerinti termékenységéhez. A modell kialakítása során tekintetbe vettük azt a jól ismert tényt, hogy a termékenységi görbe alakja a népességben viszonylag kis változásokat mutat és az átlagos termékenységgel, valamint a termékenységi függvényből számított átlagos korrall viszonylag jól leírható. Emellett elemzéseket végeztünk annak megállapítására, hogy különböző színvonalú magas termékenység esetében a termékenységi függvény alakjának megváltozása milyen mértékben befolyásolja a nyers születési arányszámot. A számítások azt mutatták, hogy a termékenységi görbe alakja az ismert lehetséges határok között csak igen kis mértékben befolyásolja a születések

⁴ Az algériai adatok az „Annuaire Statistique de l'Algérie”, Vol. 7. 1954. c. kiadványból származnak.

számát és következésképpen a nyers születési arányszámot. Így például, ha feltételezzük, hogy a bruttó reprodukciós együttható 3,0 és a számításokhoz használt népesség ennek kb. megfelelő kormegoszlású (Princeton modell 15. halandósági szintje; BRE: 3,0), akkor a nyers születési arányszám három különböző alakú termékenységi görbe esetében a következő lesz: az „algériai városi népesség” görbe alapján 42,7‰, az „ENSZ magas termékenyséű” görbe alapján 43,3‰; az „ENSZ alacsony termékenyséű” görbe szerint 42,7‰. A nyers születési arányszám szintjének relatív különbségei a két százalékot sem érik el. Ezek a számítások arra utalnak, hogy az egyes országok demográfiai paramétereinek kiszámítása szempontjából a termékenységi görbe alakja nem elsőrendű fontosságú. A továbbiakban ezért az ENSZ magas termékenyséű és az algériai városi népesség korszpecifikus adataiból súlyozott átlaggal számított görbét szerkesztettünk, amelynek a korszpecifikus termékenységi arányszámok összegéhez viszonyított megoszlása az alábbi képet mutatja:

1. Korcsoport	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	összes
2. Megoszlás	0,090	0,241	0,249	0,198	0,151	0,071	1,000

Az ilyen módon megállapított korszpecifikus termékenységi adatokkal számos kísérleti számításra kellett elvégeznünk annak tisztázására, hogy az arab országokban található igen magas termékenységi szintek (a bruttó reprodukciós együtthatók értéke 3,0 és 4,0 között mozog) esetében a magasabb vagy alacsonyabb szintekre történő áttéréseknél a görbe alakja miképpen befolyásolja a születési arányszámot. Azt találtuk, hogy a születések száma és a nyers születési arányszám a 3-as bruttó reprodukciós együtthatóról a 4-esre való áttéréskor lényegében azonos, akár az ENSZ alacsony termékenyséű görbét, akár az új, ún. arab típusú görbét alkalmazzuk. Abban az esetben, ha összehasonlítottuk az arab típusú görbe 3,0-as és 4,0-es szinten kapott születésszámainak különbségét azzal a különbséggel, amelyet a 3,0-as szinten alkalmazott ENSZ alacsony termékenyséű görbe és a 4,0-es szinten alkalmazott arab típusú görbe adott, az eltérés csak 0,61% volt. A kísérleti számítások adatainak egy részét a 3. tábla mutatja be.

Az elvégzett elemzések alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy célszerűbb a kor szerinti termékenységi arányszámok egymáshoz viszonyított arányait rögzíteni és a bruttó reprodukciós együtthatók szóba jöhető értékei (3,0—4,0) esetében egyforma eloszlású termékenységi görbékkel dolgozni. Így az általunk számított megoszlás alapján számítottuk ki a kor szerinti termékenységi arányszámokat a bruttó reprodukciós együttható különböző szintjeire. Csak a leányokra vonatkozó termékenységi arányszámokat mindig 1,05 értékű születéskori nemi arány feltételezésével számoltuk.

A termékenységi modellt 3,0-tól 4,0-ig terjedő bruttó reprodukciós együtthatókra határoztuk meg és ezeket a már ismertetett halandósági tábla modellekkel kombinálva stabil népességi modell-rendszert építettünk fel. A meghatározott nyolc halandósági szint (1,0—1,7) mindegyikéhez egymásután 3,0; 3,1; 3,2; . . . 4,0 bruttó reprodukciós együtthatónak megfelelő szintű termékenységi görbét rendeltünk hozzá, s ennek eredményeképpen 88 stabil és számtalan quasi-stabil népességet kaptunk.

3. Különböző alakú termékenységi görbék hatása a születésszámra és a nyers születési arány- számra*

Влияние кривых плодovitости различной формы на число рождений и на неочищенный коэффициент рождаемости

Impact of fertility curves of different shape on the number of births and the crude birth rate

A termékenységi görbe típusai (1)	A bruttó reprodukciós együttható értéke (2)			
	3,0		4,0	
	A születések száma (3)	A nyers születési arányszám (4)	A születések száma (3)	A nyers születési arányszám (4)
1. ENSZ „alacsony termékenységű” . .	8749	42,7	10 931	53,3
2. ENSZ „magas termékenységű”	8876	43,3	11 160	54,4
3. „Arab típus”	8803	42,9	11 042	53,9
A modellek változása (5)		A születésszámok különbsége (6)		A különbség %-ban (7)
ENSZ „alacsony” típ.	„arab-típus”	2 293		
B. R. E. + 3,0	B. R. E.: 4,0			
„arab-típus”	„arab-típus”	2 239		
B. R. E. + 3,0	B. R. E.: 4,0			
	<i>Különbség:</i>	54		0,61

* A számításokhoz felhasznált népességszámot a princetoni regionális stabil népességi modellek „Dél” csoportja 15. szintjének megfelelő termékenységű stabil népessége szolgáltatta.

Горизонтальная графа: (1) Типы кривой плодovitости; (2) Величина коэффициента брутто репродукции; (3) Количество рождений; (4) Неочищенный коэффициент рождаемости; (5) Изменение моделей; (6) Разница чисел рождений; (7) Разница в %.

Вертикальная графа: 1. «низкой плодovitости» ООН; 2. «высокой плодovitости» ООН; 3. «арабского типа».

Heading: (1) Types of fertility curves; (2) value of the crude rate of reproduction; (3) number of births; (4) crude birth rate; (5) change of the models; (6) difference in the number of births; (7) percentual difference

Lateral text: 1. UN “low fertility”; 2. UN “high fertility”; 3. “Arab type”.

V. A STABIL NÉPESSÉGI MODELLEK GYAKORLATI KISZÁMÍTÁSA

A (6) képletből látható, hogy a stabil népesség kormegoszlásának kiszámításához elsősorban az intrinszc szaporodási arányszámok ismerete szükséges. Az intrinszc szaporodási arányszámot minden esetben a (4) képlettel számítottuk ki. Minthogy ötéves korcsoportokkal dolgoztunk, a következő egyszerűsítő feltételezéseket alkalmaztuk:

a) Az összegezés a 15—44 éves korintervallumra, pontosabban a 15—19 korcsoport csoportközepétől a 40—44 éves korcsoport közepéig vonatkozott.

b) A stabil népesség kor szerinti termékenységi függvénye (f_x) az ötéves korcsoportok átlagára vonatkozott.

c) A stabil népesség halandósági függvényét a megfelelő korcsoport csoportközepéig való továbbélés valószínűségeként értelmeztük, tehát:

$$p(x) = l_{x+1/2} : l_0 = {}_5L_x : {}_5l_0 = l'_x; \text{ ahol } x \text{ a korcsoport közepe.}$$

A feltételezéseket figyelembe véve az egyes fontosabb függvények értelmezése esetünkben az alábbi volt (az x a korcsoport csoportközépét jelenti!):

$$R_0 = \sum_{15}^{45} l_x' f_x \quad (19)$$

$$R_1 = \sum x l_x' f_x \quad (20)$$

$$c(x) = e^{-rx} {}_5L_x \quad (21)$$

$$b = \frac{l_0}{\sum_0^{\omega} e^{-rx} {}_5L_x} \quad (22)$$

$$d = b - r \quad (23)$$

$$Ar = \frac{\sum_{15}^{44} x e^{-rx} l_x' f_x}{\sum_{15}^{44} e^{-rx} l_x' f_x} \quad (24)$$

Az intrinsic szaporodási arányszám kiszámítása ezek után viszonylag könnyűvé lett. Példaképpen bemutatjuk az 1,6 szintű halandósági tábla és a 3,0 értékű bruttó reprodukciós együtthatónak megfelelő termékenységen alapuló stabil népesség intrinsic szaporodási arányszámának kiszámítását.

4. A stabil népesség intrinsic szaporodási arányszámának kiszámítása
Исчисление коэффициента внутреннего роста стабильного населения
Calculation of the intrinsic rate of increase of the stable population

Korcsoport (1)	Csoport- közép (2)	Leányzü- letésekre vonatkozó korspecifi- kus termé- kenység f_x (3)	l_x' (${}_5L_x : {}_5l_0$) (4)	$f_x l_x'$ egy- nőre jutó várható születések száma (3×4) (5)	Az R_1 számítása (5×2) (6)	e^{-rx} (7)	$e^{-rx} f_x l_x'$ (5×7) (8)
15—19.....	17,5	0,0536	3,65603	0,19596	3,12930	0,63081	0,12361
20—24.....	22,5	0,1432	3,62778	0,51950	11,68875	0,55298	0,28727
25—29.....	27,5	0,1487	3,58955	0,53377	14,67868	0,48473	0,25873
30—34.....	32,5	0,1191	3,53935	0,42154	13,70005	0,42501	0,17916
35—39.....	37,5	0,0921	3,48438	0,32091	12,03413	0,37256	0,11956
40—44.....	42,5	0,0433	3,42065	0,14811	6,29468	0,32659	0,04837
1. Összesen:	—	—	—	2,13979	61,82559	—	1,01670

Горизонтальная графа: (1) Возрастная группа; (2) Средняя группа; (3) Возрастно-специфическая плодовитость относительно рождения девушек; (5) количество ожидаемых рождений, приходящихся на одну женщину (3×4); (6) Ичисление R_1 .

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1) Age group; (2) group median; (3) age-specific fertility f_x for the birth of girls; (5) $f_x l_x'$, number of births to be expected per woman; (6) computation of R_1 .

Lateral text: 1. Total.

Az (5) oszlop összege a nettó reprodukciós együttható (R_0), a (6) oszlop összege pedig R_1 . A női generáció átlagos hossza ebből:

$$T = \frac{R_1}{R_0} = \frac{61,82559}{2,13979} = 28,8933 \text{ év.}$$

Az r értékét, mint mondtuk, az $r = \frac{\log_e R_0}{T}$ képlettel határoztuk meg. A $\log_e R_0$ értéke adatainknál 0,76080, így az r értéke első megközelítésben $\frac{0,76080}{28,8933} = 0,026331 = r'$. A (8) oszlopban végzett ellenőrző számítások azt mutatják, hogy $e^{-rx} l'_x f_x$ értékek összege csak megközelítően egyenlő az egységgel, így r' értékét korrigálni kell, hogy végleges, pontosabb értéket kapjunk. A korrekciót az alábbi képlet szerint hajtottuk végre:

$$r \approx r' + \frac{E}{T + \frac{E}{r'}}$$

ahol: E a számított $\sum_{15}^{44} e^{-rx} l'_x f_x$ és az egység különbsége (lásd a (8) oszlop összegét). A képlet alapján

$$r \approx 0,026331 + \frac{0,01670}{28,8933 + 0,63423} = 0,026897,$$

vagyis r korrigált, végleges értéke $26,897\%_{00}^5$.

Az r értékének kiszámítása után meghatároztuk e^{-rx} értékét minden korcsoport közepére, a férfiak esetében a halandósági tábla $5L_x$ értékeit előzetesen a feltételezett 1,05-os nemi aránnyal beszoroztuk. A stabil népesség kor megoszlásának meghatározása után a (7), ill. a (22) képlettel kiszámítottuk az intrinsic születési arányszámot a két nemre együttesen, az alábbi módosítással (az F és N indexek a férfiakat, illetőleg a nőket jelzik):

$$b = \frac{l_0^N + 1,05 l_0^F}{\sum_0^{69} e^{-rx} ({}_5L_x^N + 1,05 {}_5L_x^F)}$$

A stabil népesség nyers halálozási arányszámának kiszámítása a $d = b - r$ képlet alapján történt.

A quasi-stabil népességi modelleket úgy határoztuk meg, hogy a kezdeti, magas halandóságú népességet (pl. 1,0-es halandósági szint) alkotóelem eljárással (component projection) ötvenként állandóan csökkenő halandóságú halandósági táblával számítottuk előre a kívánt jelenlegi halandósági szint eléréséig. A korszpecifikus termékenység eközben természetesen nem változott.

⁵ Az $r = \frac{\log_e R_0}{T}$ képlet kezelése különböző okok miatt egyszerűbb volt, mint a Lotka által az r kiszámítására eredetileg javasolt másodfokú egyenlet. Az ellenőrző számítások szerint a két-féle módszerrel számított r között csak a harmadik tizedesben volt eltérés. Lásd részletesen: A. J. Lotka: op. cit. és M. Spiegelman: Introduction to Demography. The Society of Actuaries, Chicago, ill. 1955. 178. p.

A stabil népességi modellek segítségével általában sikerült az egyes országok népszámlálási kormegoszlását korrigálni és az alapvető paramétereket meghatározni.

VI. NÉHÁNY TOVÁBBI MEGJEGYZÉS

Az előzőkben ismertetett módon kialakított stabil és quasi-stabil modellrendszer segítségével megkezdődött az egyes arab országoknak a legutolsó népszámláláskori demográfiai helyzetének rekonstruálása. Azokban az országokban, ahol két vagy több népszámlálást tartottak, a legutolsó népszámlálás kormegoszlásának kiigazítását a többi népszámlálás megfelelő adatainak figyelembevételével fogjuk elvégezni, majd a modell-rendszer alapján meghatározzuk a valószínű termékenységi és halandósági szinteket és ebből a nyers népmozgalmi arányszámokat. Ott, ahol csak egy népszámlálás adatai állnak rendelkezésre, közvetlenül a legkisebb eltérést adó stabil vagy quasi-stabil modellel igazítjuk ki a kormegoszlást és becsüljük a népmozgalmi arányszámokat. A korrigált kormegoszlás és a termékenységi és halandósági szint alapján kor szerinti népesség előrebecslésekre kerül sor, különös tekintettel a munkaképes és iskoláskorú népességre.

A kormegoszlás értékelése és elemzése során különös figyelmet kell szentelni a 0 évesek és 1—4 évesek korcsoportjának, amelyeknél a kihagyások mértéke különösen magas. Ezeket a korcsoportokat a legtöbb esetben a becsült termékenységi szint figyelembevételével és a női népesség kiigazított kormegoszlása, illetőleg ennek és a továbbélési valószínűségeknek segítségével öt évre visszszámított női népesség átlagának felhasználásával korrigáljuk. A korcsoport népessége ezáltal mind a kormegoszlással, mind az adott termékenységi szinttel konzisztens és az idősebb korcsoportok kiigazításakor már az új, kiigazított 0—4 éves korcsoportot vesszük figyelembe.

A korcsoportonkénti nemi arány korrigálása szintén különleges problémákat vet fel. A nemi arány részben a kihagyások, részben a korbevallás hibái következtében a legtöbb esetben igen rossz. A kormegoszlás nemenkénti korrigálása a rossz nemi arányt automatikusan korrigálja ugyan, de az így nyert arányszámok sok esetben még így sem használhatók. Ilyen esetekben a kormegoszlás kiigazítására és a termékenységi és halandósági szint becsülésére felhasznált stabil népesség nemi arányaival helyettesítjük az eredeti adatokat és a férfiak és nők korcsoportonkénti számát ennek figyelembevételével határozzuk meg.

Az arab országok népességi helyzetének becsülésére végzett kutatások remélhetőleg hozzájárulnak az egyes országok társadalmi és gazdasági terveinek megfelelő kidolgozásához.

Az előzetes becslések alapján már most bizonyosnak tűnik, hogy a termékenység és a születési arányszám jóval magasabb, mint korábban hittük. Így a természetes szaporodás arányszáma valamennyi ország esetében három százalék körüli, egyes országokban e fölötti. Figyelembe véve, hogy a halandóság már hosszabb ideje csökken és még tovább is csökkenni fog, változatlan termékenység esetén tehát az afrikai és közel-keleti arab országok népességének szaporodása igen gyors ütemű lesz és minden arab országban meg fogja haladni az évi 3%-ot. Ilyen magas szaporodási arányszámok gazdasági hatásai egyelőre felmérhetetlenek.

IRODALOM

1. Az Észak-afrikai Demográfiai Intézet munkájának és egyéb kutatásainak rövid leírását lásd: Látogatás az Észak-afrikai Demográfiai Intézetben. *Demográfia*, 1965. évi 2. sz. 254—257. p.
2. A. J. Lotka: Théorie analytique des associations biologiques. (Deuxième partie.) Paris, Hermann et Cie. 1939, és L. I. Dublin—A. J. Lotka: On the True Rate of Natural Increase. *Journal of the American Statistical Association*. September, 1925. 151. p.
3. A quasi-stabilis népesség elméleti problémáival foglalkozó fontosabb közlemények között lásd: A. J. Coale: The Effects of Changes in Mortality and Fertility on Age Composition. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 1956. Vol. XXXIV, No. 1. pp. 79—114. és A. J. Coale—C. Y. Tye: The Significance of Age Patterns of Fertility in High Fertility Population. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 1956. Vol. XXXIV, No. 4. pp. 631—646.
4. C. V. Kiser: The Demographic Position of Egypt. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 1944. Vol. XXII.; M. El-Badry: Some Demographic Measurements for Egypt Based on the Stability of Census Age-Distributions. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 1956. Vol. XXXIV; S. H. Abdel-Aty: Life Tables and Quasi Stable Population Theory. *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 1961. Vol. XXXIX, No. 2.
5. Population Trends in the United Arab Republic. Central Statistical Committee, Cairo, 1962. 42—47. p.
6. Age and Sex Pattern of Mortality. Model Life Tables for Under-Developed Countries. United Nations, ST/SOA/Series 1/22.
7. A. J. Coale—P. Demeny: Regional Model Life Tables and Table Populations. Office of Population Research, Princeton University. Princeton, N. J. September 1964. (Preliminary version.)
8. A. J. Coale—E. M. Hoover: Population Growth and Economic Development in Low Income Countries. Princeton University Press, Princeton, N. J. 1958. Különösen 338—367. p.
9. Manual III. Methods for Population Projections by Sex and Age. United Nations, ST (SOA) Series A. *Population Studies*, No. 25.

ОЦЕНКА УРОВНЕЙ ПЛОДОВИТОСТИ И СМЕРТНОСТИ В НЕКОТОРЫХ АРАБСКИХ СТРАНАХ

Резюме

Очерк дает краткое изложение методов, применявшихся при оценке уровней плодovitости и смертности в арабских странах, в случае отсутствия или недостаточного количества данных. Основной метод заключался в составлении возрастнo-специфических образцов смертности и плодovitости, основывающихся на коэффициентах Египта и Алжира с тем предположением, что подобные образцы могут преобладать также и в других арабских странах. Модельные таблицы рождаемости и смертности и возрастнo-специфические коэффициенты плодovitости были исчислены на основе составленных образцов, служащих в качестве основы для исчисления постоянных моделей населения. Указанные модели, имеющие такие же возрастные распределения, какие преобладают в арабских странах, будут применяться в целях исправления возрастных распределений и оценки коэффициентов рождаемости и смертности в отношении стран, не располагающих такими данными.

ESTIMATION OF FERTILITY AND MORTALITY LEVELS IN SOME ARAB COUNTRIES

Summary

The paper gives a brief account of the methods which were used when estimating fertility and mortality levels and rates of Arab countries, where data are lacking or of an insufficient quality. The basic method consisted in setting up age-specific mortality and fertility patterns which were based on rates of Egypt and Algeria and it was assumed that similar patterns may prevail in other Arab countries. Model life-tables and agespecific fertility rates were calculated from the patterns established, which have served as a basis for the calculation of stable population models. These models, having age-distributions similar to those prevailing in Arab countries, will be used to correct age distributions and to estimate vital rates for countries having no such data.

KÖZLEMÉNYEK

A NÉPSZÁMLÁLÁSOK ÉS A NÉPESSÉGI STATISZTIKA KÍNÁBAN AZ I. SZ. 2—1644. ÉVEKBEN*

AMRIT LAL

A demográfiatörténet nem tud egykönnyen pontos becslést adni Kína népességéről az i. sz. 2—1644 közti időszakban. Még a legjobb becslést is csupán a különböző változók soraira, valamint különféle feltételezésekre támaszkodó következtetésekre és általánosításokra alapozhatjuk. Mindaz, amit a *Csing*-korszak előtti (az i. sz. 2—1644. évek közötti) Kína népességi statisztikájáról elmondhatunk, pontatlan képet ad és sok magyarázatra szorul. Milyen forrásokból származnak ennek az időszaknak népességi adatai és mennyire használhatók a modern kutatók számára?

Általánosan elfogadott vélemény, hogy a *C'in* dinasztia idejéből (i. e. 255—206. évekről) hiányoznak az adatok Kína népességéről. A Konfucius előtti időkre 15—18 millióra becsülik a népességet (1). Jelen munkának az a célja, hogy kritikailag megvizsgálja a népszámlálásokkal kapcsolatos különböző fogalmakat, a népesség nyilvántartásának módját és a Kína népességében beállott változásokat az egyes császári dinasztiák alatt az i. sz. 2—1644. évek között eltelt időszakban. A tanulmány által fellelt időszakban a következő dinasztiák uralkodtak Kínában: Han (i. e. 206 — i. sz. 220), a Három Királyság — Vej, Su és Vu (i. sz. 221—265), Csin (i. sz. 281—606), Szuji (i. sz. 606—742), Tang (618—996), Szung (996—1280), Jüan (1280—1368) és Ming (1368—1644).

Források

Az ókori és középkori Kína népességéről egész sor forrásmunka tartalmaz adatokat, például a korabeli enciklopédiák, történelmi, földrajzi leírások, ősi krónikák stb., valamint a dinasztiák archívumai. Ezek az ősforrások azonban csak azok számára hozzáférhetők, akik jártasak a korabeli kínai nyelvben. Ezenkívül még szétszórta fellelhető némi adatanyag a tárggyal nem közvetlenül összefüggő ókori írásokban, például az adófizetők jegyzékeiben, az állami közmunkák és földosztás céljára készült összeírásokban stb. Ezek a források azonban nem nagy jelentőségűek, mivel a bennük fellelhető adatok inkább numerikus, mint statisztikai jellegűek. Nem megbízhatók e forrásmunkák azért sem, mert a bennük található információk egyrészt túlzók, másrészt hiányosak. Ez annak következménye, hogy a nyilvántartásokban a súlypont időnként eltolódott egyik adatról a másikra. Zavaros a forrásokban alkalmazott terminológia is, egy-egy fogalom gyakran homlokegyenest ellenkezőt is jelenthet.

A sinológiában nem jártas kutatók — a fenti okok következtében — használható anyagot csak néhány modern tudós műveiben találhatnak, akik eredeti kínai forrásokból gyűjtöttek adatokat, információkat az egyes dinasztiákról és a kínai népesedésről.

* Szerző a delhi, Fertility and Mortality Reference Bureau (India) munkatársa, e tanulmányt a DEMOGRÁFIA részére írta.

A Han-dinasztia

A kínai krónikákban feljegyzett legrégebb népszámlálás Nagy-Ju uralkodása alatt, i. e. 2000-ben volt. Egy másik népszámlálást is említenek, amelyet Csü Csung hajtott végre i. e. 585-ben, mely alkalommal összeírták valamennyi háztartást s az uralkodó „felfüggesztette a büntetéseket, az öregeket, elhagyottakat és a bajba jutottakat adományokkal támogatta és megbocsátott a bűnözőknek. Nagy létszámú hadsereget állított fel” (2). Az e tárggyal foglalkozó legrégebb írások közé tartozik a Hszuan király (i. e. 8. sz.) miniszterének, Csung Szang-funak tulajdonított körirat, amely a népszámlálás ellen foglalt állást. A király a déli államok leigázására indított hadjáratban elvesztette hadseregét, ezért a hadrafoghatók megállapítása céljából népszámlálást akart tartani Tai Juan-ban. Csung Szang-fu a következőképpen érvelt ellene:

„Nem kell összeírni a népet. A régiek anélkül is ismerték a nép számát, hogy megszámlálták volna. A nép minisztere számon tartotta az árvákat és haláleseteket. Szango minisztere a néptömeget és az arisztokrata nemzetségeket tartotta számon. A gyalogság minisztere a csapatmozgósításokkal foglalkozott. A bűnözőket ellenőrző miniszter a gonosztevőket tartotta számon. Ily módon ismerték az adatokat, a haláleseteket és a születéseket . . . mindenről tudomást szereztek.”

„Az alábbi (királyi funkciók) betöltésével megvizsgálhatók a számok a népszámlálás céljaira. A király a földosztás nyilvántartása segítségével irányítja a mezőgazdaságot. A Tavasz Vadászat bizonyos időszakonként következik a mezőgazdasági munkákban. Mindezek (az évszakos adminisztratív kötelességek) alkalmasak arra, hogy számon tartsák a népet. Minek kell még akkor népszámlálás?”

„Ezenfelül, az ok nélkül végzett népszámlálás véték az ég ellen, és csak bajt zúdítana a kormányra és szerencsétlenséget a királyi utódra . . .”

Az i. e. 3. századtól a Han-birodalom megalakulásáig (i. e. 205—i. sz. 211-ig) eltelt időszakban polgár- és rablőháborúk dúltak, zűrzavar uralkodott, úgyhogy amikor Kao Ti, a Han-dinasztia megalapítója vette kézbe a birodalom vezetését, a népesség fele kipusztult. Egy régi krónika így ír az i. e. 255-től 205-ig tartó pusztításokról:

„Mialatt C'in meghódította a másik hat nemzetet, azalatt kipusztította a népesség egyharmadát. A Nagy Fal építésénél 400 ezren pusztultak el; a déli határokon folyó hegyi hadjáratban 500 ezer volt az emberveszteség, Koreában 700 ezren pusztultak el. Harminc éven át hullák borították az utakat. C'in utóda 200 ezer embert pusztított el a védőárkokban, mielőtt még Szián Han, aki végül is legyőzte őt, további néhány milliót pusztított volna el” (3).

Mikor a Han-dinasztia került uralomra, béke következett és a népesedési adatokat is sokkal pontosabban tartották nyilván. Ez időszak néhány meghatározott időpontjának népességi adatai Bielenstein szerint (4) a következők:

I. A népesség száma a Han-dinasztia idején
Численность народонаселения во время господства династии Хан
Population Number at the Time of the Han-dynasty

Év (i. sz.) (1)	A népesség száma (2)
2	59 594 978
57	21 007 820
105	53 256 229
146	47 566 772
156	56 486 856

Горизонтальная графа: (1) Годы (н. э.); (2) Численность народонаселения.

Heading: (1) Year (A. D.); (2) population number.

J. Durand (5) a fenti adatokat gondosan elemezte és helyesbítette:

2. A népesség helyesbített száma a Han-dinaszta idején

Исправленная численность народонаселения во время господства династии Хан
Adjusted Population Number at the Time of the Han-dynasty

Év (i. sz.) (1)	A népesség száma (millió fő) (2)
3 (nyugati Han)	71
88 (keleti Han)	43
105 (keleti Han)	53
125 (keleti Han)	56
140 (keleti Han)	56
156 (keleti Han)	62

Горизонтальная графа: (1) Годы (п. э.); (2) Численность народонаселения (млн. чел.).
Heading: (1) Year (A. D.); (2) population number (millions).

A Három Királyság (Ve, Su és Vu)

A Han-dinaszta bukása után évszázadokon át anarchia volt és a népességi adatok gyűjtésében is visszaesés következett be. Mivel nem volt olyan központi szerv, amely az összetevő egységeket nyilvántartotta volna, sem szervezett adatgyűjtő rendszer, a fennmaradt adatokat csak egészen bizonytalan becsléseknek tekinthetjük. A népesség száma, ebben az időszakban, erősen lecsökkent.

A Csin-dinaszta

A népesség nyilvántartását szolgáló rendszer felbomlása a Han-dinaszta bukása után kb. 300 éven át tartott, egy rövid időszak kivételével, amikor a Csin-dinaszta alatt erőfeszítéseket tettek a régi szervezet megmentésére és a népszámlálási gyakorlat racionalizálására. Lionel Giles „Tun-huang népszámlálása” c. munkájában (6) némi fényt vet a népességi nyilvántartás elemeire. E munka szerint minden egyes család tagjai név, nem, kor, a családfőhöz való viszony és foglalkozás szerint vannak felvéve, ami figyelemre méltó hasonlóságot mutat a modern népszámlálásoknál alkalmazott összeíróívvel. Pl. egy családot a következőképpen vezettek be a nyilvántartásba:

Pei Pao, katona	66 éves
Felesége, Juan	63 éves
Fiuk, Csin	39 éves
Csin fiatalabb fivére, Lung	34 (?) éves
Csin felesége, Csang	36 éves
Lung felesége, Su	22 éves
Csin fia, Jang	2 éves

Az említett időszakban végrehajtott reformok bizonyos eredményekkel jártak. A Három Királyság utolsó idejében feljegyzett igen alacsony népességszám (7,6 millió) is emelkedni kezdett. A Csin-dinasztiabeli *Muk'ang*, Vu császár (i. sz. 281) uralkodása második évében Kína népessége 16 163 863 főre emelkedett, és az 5. század vége felé pedig 25 milliót tett ki.

A Szuj-dinaszta

Ez időszakban a népesség nyilvántartása terén különösebb esemény nem történt. A népességszám lassan, fokozatosan emelkedett, úgyhogy az i. sz. 606-ban elérte a 30 milliót, illetve egyes szerzők szerint az 54 milliót is. Kína népessége ebben a korban megfelelt az i. sz. 105. évinek, a Han-dinaszta uralkodása alatt, vagyis a nettó növekedési arány 500 év alatt (i. sz. 105–606. években) nulla volt.

A Tang-dinasztia

A Tang-dinasztia idején — amely i. sz. 618-ban került uralomra és 350 éven át volt hatalmon — emelkedő népességszámot találunk. Ezt a korszakot az árvízvédelem, a béke és a virágzás jellemezte, aminek egészséges hatása volt a népesség szaporodására is. A Tang-dinasztia egyik császára, *Tien pao* uralkodása alatt (i. sz. 742—756-ban) *Taylor* 65 millióra becsüli a népességet.

I. sz. 755 után a népességnyilvántartási rendszer megint összeroppant a minduntalan kitörő forradalmak és belharcok miatt, amiket mindig véres elnyomás követett, ideértve az An Lu-sang-féle felkelést is. Történések szerint e viharos időkben több mint 36 millió ember pusztult el, úgyhogy a népesség száma mintegy 17 millióra csökkent.

A Szung-dinasztia

A Szungok alatt (i. sz. 996—1103. években) Kína élete és kulturája fellendült. Az állam gondoskodott az árvízvédelemtől, a mezőgazdaság fejlesztéséről, ami lendületet adott a népesség növekedésének. A Szung-dinasztia népességi statisztikai adatai egyedülállóak abból a szempontból, hogy a családok átlagos taglétszáma igen kicsi, többnyire 2,0—2,3 fő. Ez az alacsony átlag arra enged következtetni, hogy a feljegyzett számok csak a férfi népességet tartalmazzák. Erről *Csang-heng* a következőket írja: „A Szung-korban megváltozott a „szájak” számlálásának alapja, csak a férfiakat jegyezték fel” (7).

Megjegyezzük, hogy a népszámlálások terjedelme igen korlátozott volt. Filológiai alapon bizonyítható, hogy a népszámlálások csak az alsó néposztályokra terjedtek ki. A „min” (tömegek) jel a parasztokra és munkásokra vonatkozik, a társadalom középkorszakbeli színvonalon élő rétegeire.

A népszámlálási (népességnyilvántartási) rendszer alakulásában további jelentős fejlődés a 11. század elején következett be, a *pao-csia* rendszer megjelenésével, amely egészen a Kínai Népköztársaság megalakulásáig fennmaradt. E rendszerben a számlálás az alábbi minta szerint történt:

10 család alkot	1 tizedet,
5 tized alkot	1 nagy tizedet,
10 nagy tized alkot	1 fő tizedet.

Így 500 család alkotott egy csoportot. Ez a rendszer élesen eltért a régebbi *tecseou li* rendszertől, amely az alábbi rendbe csoportosította a családokat:

5 család alkot	1 pi-t,
5 pi alkot	1 lin-t
4 lin alkot	1 csou-t
5 csou alkot	1 tang-ot
5 tang alkot	1 cseou-t
5 cseou alkot	1 hiang-ot.

Ebben a rendszerben 12 500 család alkotott egy csoportot (8).

A Szung-dinasztia népesedési adatai feltételezettek. *Hui Csung* császár uralkodása alatt (az i. sz. 1101—1125. években) a háztartások száma az egész ország területén meghaladta a 20 milliót. Ha úgy számítjuk, hogy minden család átlagosan 3 főből állt, a népességszám kb. 60 millió lehetett; ha pedig háztartásonként átlag 4 személyt számítunk, akkor kb. 80 millió. Bemutatjuk a Szung-korszakra vonatkozó alábbi két becslést, amelyek közül az egyik eredeti forrásokra és adatokra támaszkodik, a másik pedig bizonyos feltételezéseken alapul. A két sort a 3. tábla mutatja.

Könnyen megtalálható a két számsor közti különbség oka. Az eredeti forrásokon alapuló adatsor megállapításánál a háztartások számát megszorozták a háztartások tagjainak átlagos számával. A Szung-statisztikák azonban — mint fent említettük — egyedülállóak abból a szempontból, hogy háztartásonként igen kevés személyt mutatnak ki. Feltételezhető, hogy a Szung-dinasztia korából származó adatok csak a férfi népességet tartalmazzák (9). Sőt talán

még az összes férfit sem számlálták meg, ui. ha a férfiak számát kettővel szorozzuk — így számítva be a nőket is — akkor is hihetetlenül alacsony értéket kapunk a háztartásonkénti személyek átlagos számára (4,0—4,6), a legtöbb évre. Ez a fontos következtetés vezetett a fenti tábla helyesbített sorának összeállításához.

3. A népesség száma a Szung-dinasztia idején

Численность народонаселения во время господства династии Сун
Population Number at the Time of the Sung-dynasty

Év (i. sz.) (1)	Eredeti források szerint (2)	Év (i. sz.) (1)	Becslés (millió fő) (3)
1006	16 280 254	1014	60
1031	18 936 066	1029	61
1034	26 205 441	1048	64
1063	26 421 651	1065	77
1066	29 092 185	1075	94
1083	24 969 300	1086	108
1088	42 183 017	1094	115
1100	44 914 991	1103	123
1103	45 981 845		

Горизонтальная графа: (1) Годы (н. э.); (2) По первоначальным источникам; (3) Оценка (млн. чел.).

Heading: (1) Year (A. D.); (2) according to original sources; (3) estimated number (millions).

A 12. század elején a mandzsuk meghódították a Sárga folyó egész mencedéjét, legyőzték a Liao-birodalmat és megalapították a Csin-dinasztiát, a Csing (mandzsuk) elődjét. A Szungok délre húzódtak és ott tovább uralkodtak a 13. század folyamán, míg először a Csinek, aztán a Szungok is meghódítottak a győztes mongol hordák előtt. Ennek a zavaros időszaknak néhány feljegyzett adatát a 4. táblában közöljük:

4. A népesség száma a déli Szung és a Csin-dinasztiák idején

Численность народонаселения во время господства династии южного Сун и Чин
Population Number at the Time of the Southern—Sung and Chin-dynasties

Dinasztia (1)	Év (i. sz.) (2)	A népesség száma (3)
Déli Szung	1160	19 229 008
	1170	25 971 870
	1180	27 020 689
	1193	27 845 085
	1223	28 320 085
Csin	1187	44 705 086
	1190	45 447 900
	1195	48 490 400

Горизонтальная графа: (1) Династии; (2) Годы (н. э.); (3) Численность народонаселения.

Heading: (1) Dynasty; (2) year (A. D.); (3) population number.

A népességszám megállapítása úgy történt, hogy a déli Szung-dinasztia idejére vonatkozóan a háztartások számát 2,3-del szorozták, a Csin-korszakra vonatkozóan pedig 6,5-del.

A Juan-dinasztia

Dzsingisz kán a 13. század elején elfoglalta a Kínai Birodalmat és 1280-ban unokája, Kubilaj kán kiterjesztette hatalmát a Szung területekre is, s ezáltal az egész ország egyeduralmódója lett. Ebben az időszakban (Juan- vagy mongol-korszak) öt népszámlálást végeztek: 1290-ben, 1291-ben, 1292-ben, 1294-ben és 1330-ban. Ezek közül csak az utóbbi kettő adta meg a háztartások számát. A népszámlálások eredményeire vonatkozó becsléseket az 5. tábla tartalmazza.

5. A népesség száma a Juan-dinasztia idején
Численность народонаселения во время господства Юань
Population Number at the Time of the Juan-dynasty

Év (i. sz.) (1)	A népesség száma (2)
1290	58 834 711 ^a
1291	59 848 964 ^b
1292	53 654 337 ^b
1294	63 012 420 ^c
1330	60 303 141 ^c

^a A hegyvidéki népesség nélkül.

^b (5) alatt idézett mű alapján

^c A szerző becslése. (A háztartások számának és a háztartás átlagos taglétszámának — 4,5 fő — szorzata.)

Горизонтальная графа: (1) Годы (н. э.); (2) Численность населения.

Heading: (1) Year (A. D.); (2) population number.

A Ming-dinasztia

Amikor a mongolok hatalma lehanyatlott, a Mingek kerültek uralomra. Tai-csu, Ming császár alatt (i. sz. 1368 — 1398. években) néhány újítást vezettek be a népszámlálás gyakorlatában, ami igen hasonlóságot tett a modern összeírásokhoz. Kína népességének tanulmányozása szempontjából ezek az újítások igen nagy jelentőségűek. A császár 1370 telén rendeletet adott ki az uralma alatt levő területek népességének megszámlálására. A császári rendelet értelmében a nyilvántartási okmányt két példányban kellett kiállítani. Háztartási okmányokat (hu-t'ieh) osztottak ki minden háztartásnak és súlyos büntetést helyeztek kilátásba mindazok számára, akik kötelezettségüknek nem tesznek eleget, valamint a tisztviselők számára, amennyiben hamis adatokat jegyeznének be. A rendelet többek között az alábbiakat írta elő:

„Azok a háztartások, amelyeknek bejegyzései megfelelnek a valóságnak, dicséretet kapnak, amely családé pedig hamis, az a katonai szolgálatra kijelöltek listájára kerül. Ha egy tiszt az ellenőrzés alkalmával olyan kisebbrangú tisztviselőkre akad, akik az adatokat meghamisították, ezeket le kell fejeztetnie. A köznéphez tartozó minden személyt, aki a népszámlálás elől elrejtőzik, a törvény értelmében megbüntetik és a hadseregbe besorozzák”.

1381-ben „állandó nyilvántartási” rendszert vezettek be, amely az egész birodalmat átszövő helyi háztartási hálózatra épült. E rendszer alapegysége a *csia* volt, amely 11 háztartásból állt, a nagyobb egység a tíz csiből álló *li*, amelyhez még különböző számú özvegyi háztartások is tartoztak, továbbá árvák, az adózás alól felmentettek és egyéb, a csíába nem tartozó egyének. A falapokból készült háztartási nyilvántartást évente osztották ki a háztartásfőknek. A falapokon egyenként felsorolták a háztartáshoz tartozó összes személyt, megjelölve foglalkozásukat és feltüntették a háztartás vagyonát. Az így kitöltött nyilvántartási lapokat a csiak vezetői gyűjtötték össze és továbbították a lik főnökeinek, akik viszont a „hszien” tisztviselőkhez juttatták el. Ezek a tisztviselők tulajdonképpen statisztikusok voltak, akik megszámlálták a bejegyzéseket és összehasonlítták azokat az előző éviekkel. A *li* és *csia* rovatait liz-

évenként változtatták és ugyanakkor elvégezték a bejegyzések teljes revízióját. 1391-ben Tau-csu átdolgoztatta a „Sárga nyilvántartás”-t (Huang-cse) és az egész népességet összefoglalta. A nyilvántartás adatokat tartalmazott az életkorra, nemre, foglalkozásra vonatkozóan éspedig oly formában, amely feltűnően hasonlít a modern népszámlálási adatokhoz.

1391-ben még néhány változtatást végeztek a népszámlálás rendszerében. Ettől kezdve a számlálás súlypontja eltolódott a 10 éven felüli férfiakra. Ezek a jegyzékek úgy készültek, hogy azokból a fiúkat a felnőttkor elérésekor, tehát 16 éves korukban azonnal a munkaerőbe sorolhassák.

A „Sárga nyilvántartás” egyébként nagy visszafejlődést jelentett a népszámlálás racionális rendszerében. Ez ugyanis adózási célokat is szolgált, aminek az volt a következménye, hogy a nyilvántartások nem egy helyen hiányosak voltak. Az átlagos háztartásonkénti létszámon belül a nők számának hirtelen csökkenéséből és a férfiak arányának egyidejű emelkedéséből szemmel látható a változás, amint azt a Sanghaj megyére vonatkozó összeállítás is érzékelteti:

6. A háztartások és a népesség számára vonatkozó adatok Sanghaj megyében a Ming-dinasztia idején

Данные по численности домашних хозяйств и народонаселения в комитате Шанхай во время господства династии Мин
Household and Population Number Data of the County of Shanghai at the Time of the Ming-dynasty

Év (1)	A háztartások száma (2)	A népesség száma (3)	A háztartások átlagos tag- létszáma (4)	100 nőre jutó férfiak száma (5)
1391.....	114 326	532 803	4,66	109,8
1412.....	100 924	378 428	3,75	111,8
1520.....	93 023	260 821	2,80	220,8
1572.....	113 985	192 967	1,69	460,4

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Численность домашних хозяйств; (3) Численность народонаселения; (4) Среднее количество членов домашних хозяйств; (5) Количество мужчин, приходящееся на 100 женщин.

Heading: (1) Year; (2) number of households; (3) population number; (4) average number of household members; (5) number of males per 100 females.

Hasonlóképpen So-sing megyében, amelynek a 14. század végén 1 millió lakosa volt, 1586-ban 395 960 férfi és 179 213 nő volt bejegyezve. Dél-Közép Hupejben, Mien-jeng megyében 1391-ben 23 109 férfit és 24 201 nőt számláltak, 1522-ben pedig 25 346 férfit és csak 13 876 nőt. Hua-csou Sensziben 1572-ben 49 651 lakost számlált, amelyből csak 14 166 volt a nő. Kanszu-ban 1535-ben 12 424 férfit és 6099 nőt számláltak.

1578-ban néhány helységben bevezették a tiao-pien-fa nevű rendszert, amelynek értelmében a nőket nem vették fel a nyilvántartásba. Ilyen elgondolás szerint írták össze a háztartási adatokat egészen a Ming-dinasztia bukásáig, 1644-ig, ezért nincs is nagy értékük a fennmaradt adatoknak. Például a Ming-dinasztiaabeli Hung Vu császár uralkodásának 26. évében (1393-ban) az ország össznépessége 60 545 812 volt az adóösszeírások alapján összeállított statisztikák szerint, viszont ebben az időszakban igen gyakori jelenség volt az adózás alól való kibúvás, úgyhogy a tényleges adatok sokkal magasabbak lehettek a becsült adatoknál.

A népszámlálások logikája

Az eddigi áttekintésből látható, hogy Kínában a népszámlálás fejlődésének kezdeti szakaszában különböző rendszerek váltották egymást gyors egymásutánban. Némelyik ezek közül ésszerű és megfelelő volt, a legtöbb azonban eltért a modern népszámlálás fogalmától, mégpedig abban, hogy az uralkodó pontosan meghatározott, speciális céljait szolgáltatta.

Talán a legfőbb indok, ami az uralkodókat arra készítette, hogy megismerjék az uralmuk alatt élő népesség nagyságát, katonai jellegű volt. Az uralkodó érdekét szolgálhatja a munkaképes férfiak számának ismerete is, akikkel békeidőben el lehet végeztetni a közös földek művelését és a közmunkákat. A munkabíró férfiak nyilvántartása a közmunkák munkaerőigényének kielégítését is szolgálhatta.

A népszámlálások gazdasági hasznát már az i. e. 2. században is felismerték, amikor adókvetés céljából végeztek népszámlálást. Ugyanakkor, nemcsak a népességet, hanem a szekereket, állatállományt és a földet is összeírták. A szekerekre és az állatállományra vonatkozó adatokat mind katonai, mind pedig adózási célra fel lehetett használni. Az összeírással megbízott tisztviselők általában a ténylegesnél kevesebbet jelentettek, hogy csökkentsék az adózási terheket. Tehát a legrégebbi időktől a 18. sz. elejéig Kína népességére vonatkozó becslések a tényleges helyzetnél kisebbet mutatnak. Amikor pl. a Han-dinasztia korában (i. e. 206 – i. sz. 221) bevezették a fejadót a három éven aluli fiú- és lánygyermekre, megjelentek a gyermekgyilkosságok. A korhatárt ekkor fel emelték 7 évre. *Cse-csung* (998 – 1022.) lényegesen lecsökkentette a fejadót Fukien és Csekiang körzetekben, abban a reményben, hogy ezáltal megszünteti a gyermekgyilkosságokat.

Az a felfogás, hogy a népszámlálásokat a nép összeírása és megadóztatása céljából tartják, fennmaradt egészen a 20. század elejéig, a Csing császárak által elrendelt népszámlálásokig.

*

Összefoglalva a korszakot megállapíthatjuk, hogy a vizsgált időszakban az említett okok miatt feltehetően lényegesen kevesebbre becsülték a népesség számát. Sokan és gyakran folyamodtak ahhoz, hogy kibújjanak a nyilvántartásbavétel alól, megmeneküljenek a közmunkák végzésétől, a katonáskodástól és az adózástól. A sino-demográfiai kérdések néhány szakértőjének az a véleménye, hogy Kína statisztikai hosszú időszakon át csak olyan adófizetőkre vagy olyan személyekre terjedtek ki, akik katonai szolgálatra alkalmasak voltak. A 15 – 17. századig terjedő Ming-korszak népességstatisztikái mindinkább meghatározott adózó egységekre vonatkoznak, s itt nem sok összefüggés található sem az össznépesség számával, sem az adózó korosztályba tartozók számával. Viszont *Giles* és *Bielenstein* művei azt az álláspontot képviselik, hogy az 1 – 14. századig feljegyzett adatok általában nemcsak az adófizetőket vagy a katonai szolgálatra és közmunkákra mozgósítható személyeket jelölik. Bármelyik álláspont közelíti is meg a valóságot helyesebben, tény az, hogy Kínában ebben a kezdeti fejlődési szakaszban már elvetették a jobb népszámlálási elvek magvát, amelyek azután a Csing-dinasztia idejében értek be.

I R O D A L O M

1. *Taylor, K. W.*: Some Aspects of Population History. In: Duncan, O. D. and Spengler, J. J. (Editors): *Demographic Analysis*, 1956.
2. *Britton, R. S.*: Census in Ancient China. *Population*, 1934. No. 3.
3. *Taylor, K. W.*: i. m.
4. *Bielenstein, H.*: The Census of China during 2—742 A. D. *Bulletin of the Museum for Far Eastern Antiquities*, 1947. No. 19.
5. *Durand, J.*: Population Statistics of China A. D. 2—1953. *Population Studies*, 1960. No. 3.
6. *Giles, L.*: A Census of Tun-huang. *Toung Pao*, 1915.
7. *Chang-heng chen*: Changes in the Growth of China's Population in the Last 182 Years. *Chinese Economic Journal*, 1927.
8. *Liu, Nauming*: Contribution à l'étude de la population chinoise. 1935.
9. *Chang-heng chen*: i. m.

ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ И СТАТИСТИКА
НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ В КИТАЕ
ОТ 2 ДО 1644 ГГ. Н. Э.

Резюме

Одним из многообсуждаемых и трудно поддающихся решению вопросов истории демографии является развитие народонаселения Китая в период от 2 до 1644 гг. нашей эры. Автор наметил в качестве цели подвергнуть критическому исследованию различные понятия, связанные с переписями населения, способ регистрации населения и изменения в численности народонаселения во время господства различных династий этого периода.

Автор считает, что оставшиеся итоги переписей населения, по всей вероятности, показывают значительно заниженные численности народонаселения, чем действительные. В отношении отдельных периодов находим весьма значительные расхождения между оценками различных экспертов по сино-демографии. Однако независимо от того, мнение какого автора стоит ближе к фактическому положению, факт, что в Китае уже в этой начальной стадии развития, положили начало лучшим принципам проведения народонаселения, что принесло свои плоды во время господства династии Чин.

POPULATION CENSUSES AND STATISTICS IN CHINA IN THE PERIOD 2—1644
A. D.

Summary

The population development of China in the period 2—1644 A. D. is one of the frequently discussed but so far unsettled problems of the history of demography. The author intends to examine critically various census concepts, the registration machinery and the changes in China's population number for various dynasties that ruled over the country during 2—1644 A. D.

The author finds that the data of the population censuses that have been remained show, in all likelihood a population number far smaller than it could have been actually. Great differences can be found between the estimates of the different sinologists-demographers with regard to the individual epochs. Irrespective of the circumstance which expert's opinion is closer to reality, the fact is that the seeds of better population census principles were sown in China already in that initial stage of development and became ripe later on, during the reign of the Chin dynasty.

A NŐK FOGLALKOZÁSI ÖSSZETÉTELE ÉS SZAKKÉPZETTSÉGE

HORÁNYI PÉTERNÉ

Az elmúlt húsz év alatt tapasztalt rendkívül gyorsütemű társadalmi-gazdasági fejlődés egyik velejárója volt, hogy a nők mind nagyobb tömege ismerte fel a társadalom nyújtotta lehetőségeket és a háztartás szűk kereteiből kilépve először munkát, majd mind gyakrabban hivatást keresett. Ennek következménye a női foglalkoztatottság soha nem tapasztalt méretű növekedése a népgazdaság csaknem valamennyi területén.¹

A változások következtében 1960-ig, illetve 1963-ig kialakult helyzet lényeges különbséget mutat a korábbi évekhez képest, elsősorban az aktív kereső nők számának és a női népességhez viszonyított arányának emelkedésében.

1960-ban 1 711 000 (1963-ban 1 737 000) nő folytatott aktív tevékenységet, 73%-kal több, mint 1930-ban. A két időszak között az összes aktív kereső számában beállott 1 millió fős növekedés közel 70%-ban a nők foglalkoztatottságának fokozódásából adódott. A nők tömeges munkavállalása azonban olyan feltételek mellett jött létre, amelyek nem tették lehetővé, hogy minden nő a számára legmegfelelőbb foglalkozást folytassa. A felszabadulás előtt a nők iskolázottsága lényegesen elmaradt a férfiakétól, szakképzésük színvonala is igen alacsony volt és csak néhány szakmára terjedt ki. Ezzel magyarázható, hogy a nők eleinte főleg azokra a területekre áramlottak, ahol képesítést nem igényeltek (segédmunkás munkakörök, bedolgozó stb.). A fizikai dolgozó² nőknek 1960-ban 14, 1963-ban csupán 13%-a volt szakmunkás, több mint fele (53%-a) pedig segédmunkás munkakörben vagy mezőgazdasági munkásként dolgozott. Ugyanebben az időszakban a fizikai dolgozó férfiak egyharmada volt szakmunkás és 40, illetve 46%-a segédmunkás (mezőgazdasági munkás) és hasonló.

Feltehetően ezzel is magyarázható, hogy az aktív kereső nők számának 1960–1963 közötti 26 000 fővel történt növekedése mögött sok irányú (ágazatok közötti cserélődés, eltartottból keresővé, keresőből eltartottá válás) mozgás, változás figyelhető meg.³

Szembetűnő a nőknek a szellemi foglalkozások iránti érdeklődése. Az utolsó népszámláláskor az alkalmazásban álló és termelészövetkezeti tag nőknek 30%-a volt szellemi foglalkozású, a férfiaknak csupán 17%-a. Ez az érdeklődés — az iskolázottság növekedésével párhuzamosan — érthetően a fiatalabb nők-nél mutatkozik nagyobb mértékben, ezzel magyarázható az is, hogy a szellemi foglalkozású nőknek közel háromnegyed részénél 40 évesnél fiatalabb, míg a szellemi foglalkozású férfiak között az ilyen korúak aránya 56%.

Az aktív kereső nők számának növekedésén túl fokozatosan módosul foglalkozási összetételük is. Ennek legkifejezőbb bizonyítéka, hogy 1960-ban csupán 16 000 nő (az összes aktív kereső nők nem egészen 1%-a) volt háztartási alkalmazott az 1930. évi 167 000 fővel (17%) szemben.

További vizsgálatunkban, bár a témával kapcsolatban számos megfigyelési terület adódik, csupán két lényeges kérdéssel, a nők foglalkozási összetételével és a nők szakképzettségével kívánunk foglalkozni.⁴

¹ A nők gazdasági aktivitása módosulásának átfogó értékelését adta *Dr. Szabady Egon: A népesség gazdasági struktúrájában bekövetkezett változások demográfiai aspektusai Magyarországon* című, a Népesedési Világkonferenciára (Belgrád, 1965.) benyújtott előadása.

A női foglalkoztatottság főbb vonásait ismertette szerző: A nők foglalkoztatottságának egyes kérdései c. cikke a *Demográfia* 1965. évi 2. számában (180—200. p.).

² Alkalmazásban álló és termelészövetkezeti tagok közül.

³ Részletesen l.: A népesség foglalkozásának változása 1960—1963 között. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségutódományi Kutató Csoport Közleményei. 8. sz. Budapest, 1965/5. 63 p.

⁴ A női foglalkoztatottság problémájával számos külföldi folyóirat, tanulmány foglalkozik, azonban az általunk tárgyalt témát általában nem érintik, így a külföldi országokkal való összehasonlításra nincs mód.

A N Ő K F O G L A L K O Z Á S I Ö S S Z E T É T E L E

Az aktív kereső nők foglalkozási összetételét a folytatott foglalkozás jellege⁵ alapján célszerű vizsgálni. E tekintetben meglehetősen korlátozottak a lehetőségek, mivel az egyéni foglalkozások széles körű feldolgozására először az 1960. évi népszámlálás alkalmával került sor. Természetesen egyes foglalkozások adatai a korábbi évekből is ismeretesek és mód nyílik annak megállapítására, hogy ezekben a nők térhódítása milyen mértékű volt, azonban a foglalkozási struktúra teljes elemzésére sem az 1949., sem a korábbi évek adatai nem adnak lehetőséget.

Az 1960. évi népszámlálás alkalmával aktív tevékenységet folytató több mint 1 700 000 nőnek közel négyötöde fizikai és egyötöde szellemi foglalkozást folytatott. A népszámlálást követő három év alatt e téren lényeges változás következett be: a fizikai foglalkozású nők száma és aránya csökkent, a szellemi foglalkozásúaké emelkedett.

Fizikai foglalkozású nők

A fizikai foglalkozásúak között az egyes csoportokban a nők foglalkoztatottsága meglehetősen nagy különbségeket mutat. Ez érthető is, ha figyelembe vesszük, hogy számos szakma — különösen az építőipariak, de az ipariak egy része is — a nők számára túlzottan nagy fizikai megterhelést jelent, más szakmák pedig — mint a kereskedelmi és szolgáltatóipari szakmák — minthogy kisebb fizikai erőfeszítést igényelnek, a nők számára is alkalmasak.

A fizikai dolgozó nőknek 1960-ban valamivel több mint a fele mezőgazdasági, 22%-a ipari foglalkozást folytatott. Ez az arány 1963-ra némiképpen módosult (43, illetve 26%-ra), részben a korábban aktív idős mezőgazdasági keresők nyugdíjbavonulása, részben az ipari foglalkozású nők számának jelentős növekedése miatt.

1. A nők aránya a fizikai foglalkozásúak között foglalkozási csoportok szerint
Удельный вес женщины в количестве лиц, имеющих физические занятия, по группам занятий
Proportion of women among manual workers by occupational groups

Foglalkozási csoport (1)	Nők		100 férfira jutó nő (3)	
	az azonos foglalkozású keresők %-ában (2)		1960	1963
	1960	1963	1960	1963
1. Mezőgazdasági	41,7	42,5	72	74
2. Ipari	29,3	30,3	41	43
3. Építőipari	2,1	1,2	2	1
4. Szolgáltatási	48,2		93	
5. Kereskedelmi és vendéglátóipari	57,9	33,2	137	50
6. Közlekedési és hírközlési ..	4,8			
7. Egyéb	33,7			
8. Együtt	33,1	33,5	50	50

Горизонтальная графа: (1) Группа занятий; (2) Женщины в процентах к лицам, зарабатывающим и проводящим одинаковое занятие; (3) Количество женщин на 100 мужчин.

Вертикальная графа: 1. Сельскохозяйственная; 2. Промышленная; 3. По строительству; 4. По обслуживанию; 5. По торговле и общественному питанию; 6. По транспорту и связи; 7. Прочая; 8. Всего.

Heading: (1) Occupational groups; (2) women as percentage of the earners of the same occupation; (3) number of women per 100 men.

Lateral text: 1. Agriculture; 2. Industry; 3. building industry; 4. servicing industries; 5. trade and catering trade; 6. transport and communication; 7. other; 8. together.

⁵ A foglalkozás jellege alapján történő vizsgálatnál az aktív keresőket két nagy csoportba, a szellemi és fizikai foglalkozásúak csoportjába soroltuk, figyelmen kívül hagyva, hogy a szóban forgó személyek önállóként, segítő családtagként, alkalmazásban állóként vagy termelőszövetkezeti tagként dolgoznak. Ennek megfelelően az önálló, az alkalmazásban álló és ktsz-tag szabó, sőt a szabó szakmunkástanuló is a továbbiakban a fizikai foglalkozásúak, ezen belül a szabók számában jelentkezik.

A nők foglalkoztatottságát az egyes csoportokban képviselt arányuk alapján vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy 1960-ban a legmagasabb női arány a kereskedelmi és vendéglátóipari szakmákban mutatkozik, ezt követi a szolgáltatási, mezőgazdasági jellegű foglalkozásúak csoportja. Az ipari foglalkozásúak között csaknem minden harmadik, az építőipariak között csupán minden ötvenedik kereső nő.

A fizikai foglalkozású nők összetételét korcsoportonként vizsgálva a fiatalabbak és idősebbek között lényeges különbség figyelhető meg. A 40–54 évesek, de még a 30–39 évesek között is a mezőgazdasági foglalkozásúak aránya dominál, alacsony viszont ezekben a korcsoportokban az ipari foglalkozásúak aránya (16–26% között mozog).

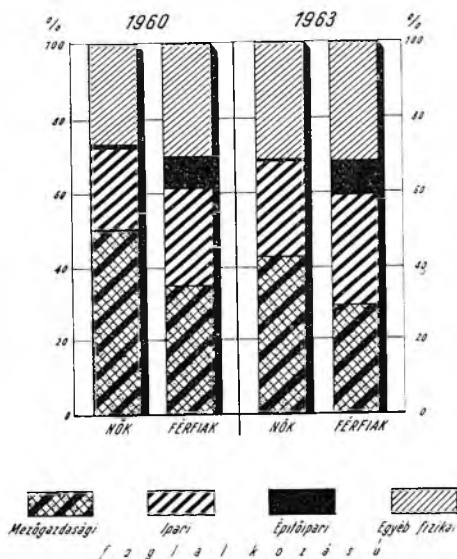
A 20–29 évesek között már nagyobb az érdeklődés a mezőgazdaságon kívüli szakmák, elsősorban az ipari, a szolgáltatási és a kereskedelmi foglalkozások iránt. A 20–24 éves fizikai foglalkozású nőknek már csak 35%-a, a 25–29 éveseknek 39%-a folytat mezőgazdasági jellegű tevékenységet, ugyanezekben a korcsoportokban viszont az ipari foglalkozásúak aránya 36, illetve 32%.

Az aktív kereső nők aránya az egyes foglalkozási csoportok összes keresőihez viszonyítva úgyszintén a fiatalok javára mutat jelentős különbséget. A 20–24 éves ipari foglalkozásúak több mint egyharmada nő, az 50–54 éveseknek csak egy-egyede. A 25 évesnél fiatalabb szolgáltatási foglalkozásúak 70%-a, a 25–39 évesek fele, a 40–54 éveseknek csak egyharmada nő. A kereskedelmi és vendéglátóipari szakmákban, ahol a nők vannak többségben (58%), az átlagosnál is lényegesen magasabb a nők aránya a 20–24 évesek között.

Az ipari jellegű szakmák közül 1960-ban, mint korábban is elsősorban az ún. hagyományos női szakmákban: a textilipari, ruházati ipari és élelmiszeripari szakmákban jelentős a nők száma. Az ipari foglalkozást folytató aktív kereső nők közül minden hetedik szabó, minden kilencedik szövő és szövőelőkészítő, minden tizenkilencedik fonó és minden huszadik élelmiszeripari foglalkozású. Az említett négy szakmában dolgozik az ipari foglalkozású nők 36%-a. Ezekhez hozzászámítva az egyéb textilruházati ipari foglalkozásúakat, a kötőszövőket és az ipari csomagolókat, a hét szakmában dolgozó nők az ipari foglalkozású aktív kereső nőknek csaknem felét teszik ki. Ezekben a szakmákban (az élelmiszeripari foglalkozásúakat kivéve) nemcsak a foglalkoztatott nők száma, hanem a keresőkhöz viszonyított aránya is igen magas.

Az 1930. évi népszámlálás óta, — a rendelkezésre álló adatok szerint — a kötőszövő és cukrász nők száma mintegy tizennyolcszorosára, a szövőké ötszörösére, a cipőipari foglalkozásúaké közel négyszeresére, a szabóké viszont csak kisebb mértékben (mintegy 13%-kal) emelkedett.

Figyelemre méltó, hogy ma már számos olyan szakmában is találunk nőket, amelyekben korábban egyáltalán nem vagy csak nagyon kis számban dolgoztak. Így 1949 óta a fémesztergályos nők száma több mint negyvenszörösére, a hegesztőké és lakatosoké tizenkétszörösére nőtt, arányuk azonban még nem jelentős. 1960-ban hússzor annyi marós, fűrés, valamint műszerész nő volt,



I. A fizikai foglalkozásúak megoszlása foglalkozási csoportonként, nemenként 1960, 1963

Распределение лиц, имеющих физические занятия, по группам занятий и по полам, 1960, 1963
Distribution of the manual workers by occupational groups and sex, 1960, 1963

2. A leggyakoribb női fizikai foglalkozások, 1960
 Наиболее часто встречающиеся женские физические занятия
 Most frequently occurring manual occupations of women

Foglalkozás (1)	Az összes aktív keresők száma (2)	Ebből nő (3)	A nők az összes keresők %-ában (4)
1. Szabó, varró, fehérneműkészítő	69 616	47 542	68,3
2. Szövő, szövőelőkészítő	37 188	34 184	91,9
3. Fonó és fonóelőkészítő	17 402	15 943	91,6
4. Élelmiszeripari	48 434	14 550	30,0
5. Egyéb textilruházati	13 567	12 280	90,5
6. Kötészövő	12 675	10 905	86,0
7. Ipari csomagoló	12 758	10 776	84,5

Горизонтальная графа: (1) Занятие; (2) Общее количество активных, зарабатывающих лиц; (3) В том числе: женщины; (4) Женщины в процентах к общему количеству зарабатывающих.

Вертикальная графа: 1. Портниха; 2. Ткачиха, ткачиха-подготовительница; 3. Прядильница, прядильница-подготовительница; 4. По пищевой промышленности; 5. По прочей текстильной одежде; 6. По трикотажной промышленности; 7. По промышленной упаковке.

Heading: (1) Occupation; (2) total of number active earners; (3) of which: women; (4) women as percentage of all earners

Lateral text: 1. tailor, dressmaker, underwear maker; 2. weaver, preparer, 3. spinner, preparer; 4. food industry; 5. other textile industry; 6. hosiery maker; 7. industrial packer.

mint az előző népszámlálás alkalmával, az előbbieik aránya az azonos foglalkozású összes keresőkből 23 %, az utóbbiaké 13 %.

Az ipari foglalkozásúakon kívül a legtöbb nő a kereskedelmi elárúsítók és üzletvezetők (51 000), a szakácsok (14 000), továbbá a fodrászok és kozmetikusok (11 000) között található, arányuk az összes keresőkhöz viszonyítva szintén jelentős.

A fizikai foglalkozású nők 18%-a (közel 240 000) képzettséget nem igénylő munkakörben főleg mint takarító, anyagmozgató, hivatalsegéd, házfelügyelő, segédmunkás stb. dolgozik. Ilyen munkakörben jobbra idősebb nők dolgoznak, az idős nők aránya itt jóval magasabb, mint a többi (ipari, szolgáltatási stb.) foglalkozási csoportokban. Jellemző, hogy míg az ipari és szolgáltatási foglalkozásúak 32%-a, addig a segédmunkás munkakörben dolgozó nők közel fele 40 évesnél idősebb.

Szellemi foglalkozású nők

A szellemi foglalkozású nők száma 1960-ban 360 000, ezek közel háromötöde (58%-a) irodai dolgozó, majdnem egyharmada kulturális, egészségügyi irányító és szakalkalmazott. Lényegesen kevesebb közöttük a műszaki irányító és szakalkalmazott (8%), valamint az államigazgatási, gazdasági vezető (1,5%).

Az első két csoportba tartozó összes keresőnek több mint fele, az utóbbi két csoportba tartozóknak 16, illetve 13%-a nő.

Annak ellenére, hogy a szellemi foglalkozásúak között magasabb a nők aránya, mint a fizikaiak között, ez az arány nem jellemző valamennyi csoportra. Az egyetemi végzettséget igénylő munkakörökben jóval kevesebb a nő, mint az ilyen végzettséget nem igénylő szellemi munkakörökben. Bár a 40 éves aluliakból minden egyes szellemi csoportban magasabb a női foglalkoztatottság, mint az ennél idősebbek között, ez még nem befolyásolja jelentősen azt a tényt, hogy a nők többsége a szellemi munkakörök közül is az irodai elfoglaltságokat vagy az egészségügyi szakterületek (ápoló, aszisztens, védőnő stb.) valamelyikét választja.

Szám szerint legtöbb nőt a könyvelők, a gyors- és gépírók és a pedagógusok, valamint a pénztárosok, bérelszámolók, ápolók és óvónők között találjuk. Ezekben a foglalkozásokban dolgozik a szellemi munkát végző nők közel fele. Ugyanezekben általában igen magas a nők aránya is.

3. A nők aránya a szellemi foglalkozásúak között
1960, 1963

Удельный вес женщин в количестве лиц, имеющих умственные занятия
Proportion of women among non-manual workers

Foglalkozási csoport (1)	A nők száma		100 férfira jutó nő (3)	
	az azonos foglalkozású keresők %-ában (2)		1960	1963
	1960	1963		
1. Műszaki irányító és szakalkalmazott	15,8	15,9	19	19
2. Kulturális, egészségügyi irányító és szakalkalmazott	54,6	57,8	120	137
3. Államigazgatási, gazdasági vezető	13,0	12,3	15	14
4. Irodai dolgozó	58,2	65,0	139	186
5. Együtt	45,2	48,2	82	93

Горизонтальная графа: (1) Группа занятий; (2) Количество женщин в процентах к лицам, имеющим заработок и проводящим одинаковое занятие; (3) Количество женщин на 100 мужчин.

Вертикальная графа: 1. По техническому управлению и специальные служащие;

2. По культурному управлению и медицинскому управлению и специальные служащие; 3. По руководству государственного управления и по хозяйственному руководству; 4. Административные работники; 5. Всего.

Heading: (1) Occupational groups; (2) number of women as percentage of the earners of the same occupation; (3) number of women per 100 men.

Lateral text: 1. Technical leaders and qualified employees; 2. cultural and sanitary leaders and qualified employees; 3. state administrative and economic leaders; 4. clerical workers; 5. together.

Jelentős még a nők aránya a műszaki rajzolóknak, a könyvtárosok között. 1930-ban a gyógyszerészek 14%-a, az orvosok 9%-a, 1960-ban az előbbieknél fele, az utóbbiak 21%-a volt nő.

Külföldi adatok a nők foglalkozási összetételéről jóformán egyáltalán nem állnak rendelkezésre. Csak néhány szellemi foglalkozásban ismerjük például Nagy-Britannia 1951. évi és Svédország 1945. évi adatait. Az ápolók és a tanítók

4. A leggyakoribb női szellemi foglalkozások 1960

Наиболее часто встречающиеся женские умственные профессии
Most frequently occurring non manual occupations of women

Foglalkozás (1)	Az összes keresők száma (2)	Ebből nő (3)	A nők az összes keresők %-ában (4)
1. Könyvelő	49 463	35 029	70,8
2. Gyors- és gépíró	26 189	26 070	99,5
3. Tanító	33 343	24 927	74,8
4. Pénztáros	22 449	18 521	82,5
5. Általános és középiskolai tanár	35 523	16 709	47,0
6. Ápoló	17 859	16 389	91,8
7. Bérelszámoló	19 533	14 333	73,4
8. Óvónő	8 973	8 973	100,0

Горизонтальная графа: (1) Занятие; (2) Общее количество имеющих заработок лиц; (3) В том числе: женщины; (4) Женщины в процентах к общему количеству имеющих заработок лиц.

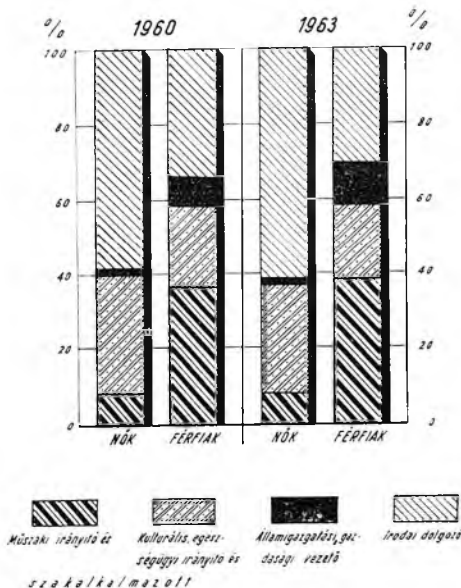
Вертикальная графа: 1. Бухгалтерша; 2. Стенографистка; 3. Учительница; 4. Кассирша; 5. Преподавательница общей и средней школы; 6. Медицинская сестра; 7. Расчетчица зарплат; 8. Воспитательница в детском саду.

Heading: (1) Occupations; (2) total of earners number; (3) of which: women; (4) women as percentage of all earners

Lateral text: 1. book-keeper; 2. stenographer, typist; 3. teacher; 4. cashier; 5. primary and secondary school teacher; 6. nurse; 7. pay roll clerk; 8. kindergarten teacher.

tók között a magyarországihoz hasonlóan magas a nők aránya, a többi ismertett szellemi foglalkozásban azonban — a könyvtárosokat kivéve — Svédországban is, de főleg Nagy-Britanniában jóval kisebb a nők aránya, mint Magyarországon.

Azon a közismert tényen túl, hogy a nők a szellemi pályák közül a korábbi évekhez hasonlóan ma is az irodai foglalkozásokat választják leginkább, észre



II. A szellemi foglalkozásúak megoszlása foglalkozási csoportonként, nemeként 1960, 1963

Распределение лиц, имеющих умственные занятия, по группам занятий и по полам, 1960, 1963

Distribution of the non-manual workers by occupational groups and sex, 1960, 1963

5. A nők aránya néhány szellemi foglalkozásban Magyarországon és egyes külföldi országokban

Удельный вес женщин в количестве лиц, проводящих умственные занятия в Венгрии и в некоторых зарубежных странах

Proportion of women among some non-manual occupations in Hungary and in some foreign countries

Foglalkozás (1)	A kereső nők az azonos foglalkozású keresők %-ában (2)		
	Magyarország 1960	Nagy-Britannia 1951	Svédország 1945
1. Állatorvos.....	2,6	7,5	.
2. Egyetemi tanár, adjunktus ...	19,9	.	.
3. Fogorvos.....	27,0	7,3	23,0
4. Gyógyszerész	50,3	19,0	30,0
5. Könyvtáros	66,5	73,0	42,0
6. Műszaki rajzoló	66,7	10,0	.
7. Orvos	21,1	16,5	7,5
8. Ügyvéd, jogász és hasonló	9,2	2,5	4,0
9. Vegyész.....	36,2	.	.

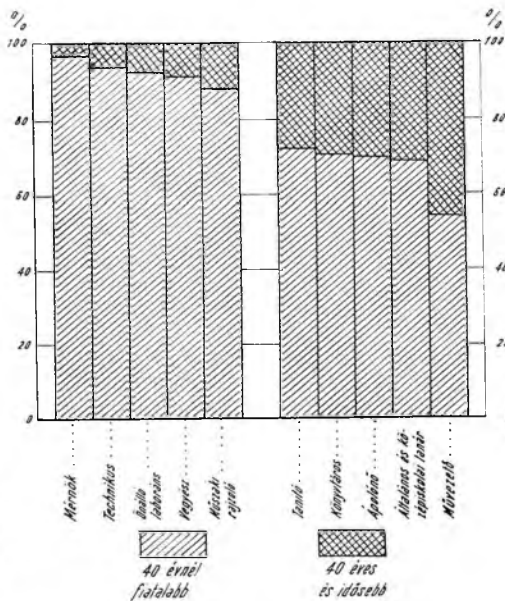
Горизонтальная графа: (1) Занятие; (2) Удельный вес имеющих заработок лиц к количеству лиц, имеющих одинаковую профессию.

Вертикальная графа: 1. Ветеринарные врачи; 2. Профессора университета; 3. Зубные врачи; 4. Фармацевты; 5. Библиотекари; 6. Технические чертежники; 7. Врачи; 8. Адвокаты, правоведы и т. п.; 9. Химики.

Heading: (1) Occupations; (2) earning women as percentage of the earners of the same occupation

Lateral text: 1. veterinary surgeon; 2. university professor, reader; 3. dentist; 4. pharmacist; 5. librarian; 6. designer; 7. physician; 8. lawyer, jurist and similar; 9. chemist.

kell venni azt a törekvést is, ami az eddig kevésbé keresett pályákkal, mint pl. a műszaki foglalkozásokkal szemben megnyilvánul. Nem annyira az egyes műszaki foglalkozásokban dolgozó nők száma, mint inkább a nők kormegoszlása jelzi az e téren bekövetkezett fordulatot. Egyes foglalkozásokban az átlagosnál jóval nagyobb a 40 éven aluliak aránya. Így a technikus- és a mérnöknők csaknem egésze, a vegyészek és önálló laboránsok, valamint a műszaki rajzolók mint-



III. A nők kormegoszlása néhány szellemi szakmában 1960.

Возрастное распределение женщин в некоторых умственных занятиях
Age structure of the women in some non-manual trades.

egy kilencetizede 40 évesnél fiatalabb. Érdekes összehasonlítást tenni a kormegoszlás terén a nők által újabban elfoglalt és régebben is folytatott foglalkozások között.

Ebből is látható, hogy a női foglalkoztatottság, illetve a nők foglalkozás szerinti összetétele sem a fizikai, sem a szellemi foglalkozások területén nem végleges, hanem csak átmeneti képet mutat. Az elmúlt néhány év alatt a középiskolákba és egyetemre járó nők száma olyan nagymértékben növekedett, hogy feltétlenül számolni kell a női munkavállalás további fokozódására és ezzel egyidejűleg a foglalkozások szerinti jelentős differenciálódásra.

A NŐK SZAKKÉPZETTSÉGE

A szakképzettséggel⁶ rendelkező nők aránya lényegesen alacsonyabb, mint a férfiaké és jelentős változás e téren az elmúlt években nem következett be. A fizikai szakképzettséggel rendelkező népességnek 1960-ban csupán 16%-a volt nő, számuk mindössze 200 000. E mellett a szakképzett nőknek csak nem egészen háromnegyede aktív kereső (145 000 fő), 5%-a nyugdíjas, 23%-a pedig eltartott. A 15 éves és idősebb nőkből vizsgálva a szakképzettek arányát, a férfiakénál úgyszintén rosszabb arányokat találunk. Míg ugyanis a 15 éves és idősebb fizikai foglalkozású nők közül minden tizedik, az összes aktív kereső nők közül minden tizenegyedik szerzett szakképzettséget, addig az ugyanilyen korú és foglalkozású férfiaknak egyharmada, illetve 31%-a szakképzett.

⁶ Szakképzettnek azokat tekintjük, akik szakmunkásképzésben vagy tanfolyam elvégzése után fizikai foglalkozás folytatására szakmunkás-bizonyítványt kaptak. A továbbiakban tehát szakképzettségen mindig a fizikai képességet értjük, melynek részletes feldolgozására először az 1960. évi népszámlálás alkalmával került sor.

6. A szakképzett nők aránya, 1960
 Удельный вес квалифицированных женщин
 Proportion of qualified women

Gazdasági aktivitás (1)	A szakképzett nők megoszlása (%) (2)	Száz 15 éves és idősebb nő közül szakképzett (3)
1 Fizikai foglalkozású.....	64,6	10
2. Szellemi foglalkozású	7,9	4
3. Aktív kereső	72,5	9
4. Inaktív kereső	4,7	4
5. Eltartott	22,8	2
6. Összesen	100,0	5

Горизонтальная графа: (1) Экономическая активность; (2) Распределение квалифицированных женщин; (3) Из 100 15-летних и более старых женщин квалифицированными являются.

Вертикальная графа: 1. Физические занятия; 2. Умственные занятия; 3. Активное, имеющее заработок лицо; 4. Неактивное, имеющее заработок лицо; 5. Иждивенки; 6. Всего.

Heading: (1) Economic activity; (2) percentual distribution of qualified women; (3) Share of qualified women among 100 women aged 15 years and over.

Lateral text: 1. Manuals; 2. non-manuals; 3. active earners; 4. inactive earners; 5. dependants; 6. total.

Ez a jelenség két alapvető okra vezethető vissza. Az elmúlt években a nők iskolai végzettsége nagymértékben emelkedett és mint a foglalkozási összetételből is látható, megfelelő iskolai végzettség birtokában szívesebben vállalnak a nők szellemi foglalkozást. A másik, hogy számos – főleg nők részére alkalmas – szakmában korábban szakmunkásképzés nem volt. A kapitalizmus ugyan igényelte a nők részvételét a termelésben, de a kialakított hagyományos női munkakörökben nem tette lehetővé a szakképzettség megszerzését. A háború előtt szakmunkásképzés elsősorban a nehézipari szakmákban folyt, a jellegzetesen női szakmák egy részében (fonó, szövő stb.) a szakmunkásképzés csupán az elmúlt években valósult meg.

A fizikai foglalkozású nők közül legnagyobb a szakképzettek aránya a szolgáltatási (61%), az ipari (29%) és a kereskedelmi és vendéglátóipari (24%) jellegű foglalkozásúak között, ezen belül e három csoportba tartozó nők 58, 23, ill. 20%-ának van a foglalkozással megegyező szakképzettsége.

Korcsoportonként vizsgálva a szakképzett nők arányát, túlzottan nagy eltérések nem mutatkoznak: az egyes korcsoportok női népességének mintegy 5–7%-a szerzett valamilyen fizikai szakképzettséget.

Annak ellenére, hogy a nők ma már elég sokféle szakmában szereznek képesítést, a képzettségek nagyságrendjét tekintve a női szakképzettség igen egyszínű képet mutat. Az összes szakképzett nők 45%-a szabó, varró, 6%-a fodrász, 5%-a fonó szakképzettséget szerzett, ami azt jelenti, hogy 56%-uk e három szakképzettség valamelyikével rendelkezik, további 8%-uk pedig a cipőfelsőrész-készítő, kalapos és szakács szakképzettséget szerezte meg. Az aktív kereső és eltartott nők megoszlása e tekintetben teljesen eltérő. Míg ugyanis a szakképzett eltartott nők 66%-a, addig az aktív keresők 37%-a szabó. Fodrász és fonó képzettséggel együttesen az eltartott nők 10%-a, az aktív kereső nők 12%-a rendelkezik.

Ez a különbség mutatja, hogy az aktív kereső nők a hagyományos szakmákon kívül ma már mind gyakrabban szereznek a nők számára új foglalkozásokban is képzettséget, azonban ezek eléggé elaprózódnak és a női szakképzettség összetételét ma még alapvetően nem befolyásolják.

Jellemző például, hogy több mint 12 000 nő szerzett szakképzettséget olyan, nőknek távolról sem megfelelő szakmában, mint a bányászati, kohászati, forgácsoló, más vas- és fémipari, valamint az építőipari szakmák vagy a traktorvezetés. Ez az eredmény azonban nem nevezhető egyértelműen pozitívnak. Az ilyen képesítéssel rendelkező nők egyötöde ugyanis eltartottá vált, közel négyötödük ugyan aktív tevékenységet folytat, de nagy részük nem a tanult szakmában. A fenti szakképzettségű 9 600 aktív kereső nőből csak 4 200 ma-

radt a tanult szakmánál, ezek aránya azonban szakmánként igen eltérő. A mélyfúró és felvonószerelő képzettségük közül egy sem, az olvasztár képzettségük egyötöde, az edzők, kőművesek, szerszámkészítők, a víz- és gázvezetékszerelők 22–27%-a folytatja a tanult szakmát. Ugyanakkor a hengerész, fémcsiszoló, hegesztő és fémnyomó képzettségük, a közsőrűsök, kovácsok, villanyszerelők, épületfestők több mint fele dolgozik abban a szakmában, amelyben szakképzettséget szerzett.

A másik jellegzetesség a különböző szakképzettségű nők kormegoszlásában mutatkozó eltérés. Az ún. hagyományos szakképzettségű (szabó, varró, kalapos) nők az átlagosnál lényegesen idősebbek. Közülük a 40 éven aluliak aránya csupán 45, illetve 27%, a 40–54 éveseké 42, illetve 55%. Azokban a szakmákban viszont, amelyekben a női szakmunkásképzés az elmúlt években terjedt el, a szakképzett nők lényegesen fiatalabbak. A fémesztergályos, a műszerész és a lakatos szakképzettségük mintegy 90, a fonók 83%-a fiatal produktív korú (40 éven aluli), az 55 évesek és idősebbek aránya csupán 1% körül mozog, vagy azt sem éri el.

A szakképzettséggel rendelkező nők arányának egyéni foglalkozásonkénti vizsgálatánál célszerű, ha csupán a foglalkozásnak megfelelő képzettségüket vesszük figyelembe. A nők által viszonylag nagy számban folytatott foglalkozások közül a fodrászok, kozmetikusok, fényképészek, valamint a könyvkötők rendelkeznek legnagyobb mértékben szakmájuknak megfelelő képzettséggel. Rendkívül alacsony ez az arány a szakácsoknál és a kötszővőknél.

7. A foglalkozásnak megfelelő szakképzettséggel rendelkező nők aránya, 1960

Удельный вес женщин, имеющих соответствующее квалификации занятию
Proportion of women with a qualification corresponding to their occupation

Egyéni foglalkozás (1)	A kereső nők száma ipari tanulók nélkül (2)	A foglalkozásnak megfelelő képesítéssel rendelkező nők	
		száma (3)	aránya (4)
1. Fodrász, kozmetikus.....	8 267	6 587	79,7
2. Fényképész	1 264	943	74,6
3. Könyvkötő	2 386	1 536	64,4
4. Szabó, varró, fehérnemű-készítő.....	42 822	26 368	61,6
5. Kalapos	1 014	582	57,4
6. Műszerész	3 403	1 791	52,6
7. Cipőfelsőrész-készítő	5 535	2 268	41,0
8. Fonó	15 596	5 574	35,7
9. Szakács	13 870	3 207	23,1
10. Kötszővő	10 698	1 700	15,9

Горизонтальная графа: (1) Индивидуальное занятие; (2) Количество имеющих заработок женщин без учениц; (3) Количество имеющих соответствующее квалификации занятию женщины; (4) Удельный вес имеющих соответствующее квалификации занятию женщины.

Вертикальная графа: 1. Парикмахерши, косметики; 2. Фотографы; 3. Переплетчицы; 4. Портнихи, швейки, швейки белья; 5. Модистки; 6. Инструментальщицы; 7. Изготовительницы верха обуви; 8. Прядильщицы; 9. Поварихи; 10. По трикотажным промышленностям.

Heading: (1) Individual occupation; (2) number of earning women excluding industrial apprentices; (3) number; (4) percentage of women with a qualification corresponding to their occupation

Lateral text: 1. Hairdresser, cosmetician; 2. photographer; 3. bookbinder; 4. tailor, dressmaker, underwear maker; 5. milliner; 6. mechanician; 7. stitcher; 8. weaver; 9. cook; 10. hosiery maker.

A kérdés másik oldala, hogy a nők a megszerzett szakképzettségeket gyakorlati munkájukban hasznosítják-e, tehát maradtak-e tanult szakmájuknál vagy más foglalkozást választottak, esetleg eltartottakká váltak. E téren a helyzet sem az összes, sem az egyes szakképzettségek vonatkozásában nem mondható kielégítőnek. A nők által megszerzett összes szakképzettségnek ugyanis csupán 45%-a van a tanult szakmában dolgozó nők birtokában, az egyes szakképzettségek között pedig rendkívül nagy a szóródás.

Ha figyelmen kívül hagyjuk azokat a szakmákat, amelyekben ugyan nők is szereztek képesítést, azonban ezekben sem számuk, sem arányuk nem jelentős, a szakképzettségeket két nagy csoportba sorolhatjuk.

Az egyik csoportba azok a szakképzettségek tartoznak, amelyek birtokosainak legalább fele a tanult szakmában dolgozik. Legmagasabb a képesítésnek megfelelő foglalkozást folytatók aránya a pincér, a szakács, a bőröndös képzettségűek, valamint a cukrászok, a fonók és a kozmetikusok között. Meg kell

8. Szakképzettségek, amelyekben az azonos foglalkozású nők aránya magas, 1960

Специальности, в которых удельный вес имеющих соответствующую квалификацию женщин является высоким

Qualifications in which the proportion of women of the same occupation is high

Szakképzetség (1)	Szakképzetség összesen (%) (2)	Ebből (3)				
		azonos (4)	más (5)	szellemi (6)	inaktív keresők (7)	eltartottak (8)
		fizikai				
foglalkozást folytatók						
1. Pincér	100,0	65,1	17,6	5,2	2,0	10,1
2. Szakács	100,0	63,2	13,6	1,5	12,3	9,4
3. Bőröndös	100,0	59,0	17,6	9,9	2,2	11,3
4. Cukrász	100,0	52,9	21,4	6,9	2,6	16,2
5. Fonó	100,0	52,7	22,5	3,5	3,2	16,1
6. Kozmetikus	100,0	51,2	12,0	13,9	3,8	19,1

Горизонтальная графа: (1) Специальность; (2) Специальность, всего (%); (3) В том числе; (4) Имеющие одинаковую физическую профессию; (5) Имеющие другую физическую профессию; (6) Имеющие умственную профессию; (7) Неактивные, имеющие заработок лица; (8) Иждивенки.

Вертикальная графа: 1. Официанты; 2. Повары; 3. Чимоданчики; 4. Кондитеры; 5. Прядильники; 6. Косметики.

Heading: (1) Qualifications; (2) qualifications, total; (3) of which: those (4) performing the same, (5) an other manual, (6) a non-manual occupation; (7) inactive earners; (8) dependants

Lateral text: 1. Waiter; 2. cook; 3. trunk maker; 4. confectioner; 5. weaver; 6. cosmetician.

9. Szakképzettségek, amelyekben az azonos foglalkozású nők aránya alacsony, 1960

Специальности, в которых удельный вес имеющих соответствующую квалификацию женщин является низким

Qualifications in which the proportion of women of the same occupation is low

Szakképzetség (1)	Szakképzetség összesen (%) (2)	Ebből (3)				
		azonos (4)	más (5)	szellemi (6)	inaktív keresők (7)	eltartottak (8)
		fizikai				
foglalkozást folytatók						
1. Traktoros	100,0	7,0	48,9	3,6	0,2	40,3
2. Kalapos	100,0	11,0	35,8	15,1	8,3	29,8
3. Kőműves	100,0	16,0	46,6	7,4	1,3	28,7
4. Betűszedő	100,0	18,3	36,0	10,1	17,7	17,9
5. Lakatos	100,0	27,7	41,4	7,7	1,0	22,2
6. Fémesztergályos ..	100,0	28,3	38,9	10,4	0,9	21,5
7. Szücs	100,0	28,9	28,1	10,8	7,1	25,1
8. Szabó, varró, fehérneműkészítő ..	100,0	29,2	21,4	10,0	6,0	33,4

Горизонтальная графа: (1) Специальность; (2) Специальность, всего (%); (3) В том числе; (4) Имеющие одинаковую физическую профессию; (5) Имеющие другую физическую профессию; (6) Имеющие умственную профессию; (7) Неактивные, имеющие заработок лица; (8) Иждивенки.

Вертикальная графа: 1. Трактористы; 2. Модистки; 3. Каменщики; 4. Наборщики; 5. Слесари; 6. Токары по металлу; 7. Скорняжки; 8. Портнихи, швейки, швейки белья.

Heading: see the heading of Table 8.

Lateral text: 1. Tractorist; 2. milliner; 3. bricklayer; 4. typesetter; 5. locksmith; 6. metal turner; 7. furrier; 8. tailor, dressmaker, underwear maker.

azonban jegyezni, hogy még az ilyen szakképesítésük között is igen jelentős az eltartottá váltak, a szellemi foglalkozásúak és a tanult szakmától eltérő fizikai foglalkozást folytatók aránya. Az utóbbi három szakmában például a szakképzett nők több mint kétfőde eltartott vagy más foglalkozású.

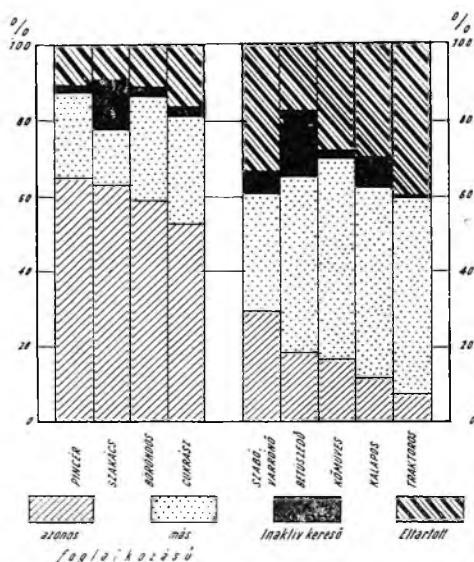
A szakképzettséggel megegyező foglalkozású nők aránya jelentős még a fényképészek, a fodrászok és műszerészek között (a kereső nők mintegy fele).

A szakképzettségek másik csoportjában — közöttük még hagyományos női szakmákban is — lényegesen alacsonyabb a képzettségnek megfelelő foglalkozásúak aránya. Így a traktoros szakképzettségű nők 7, a kalaposok 11%-a, a kőművesek és a betűszedők nem egészen egytőde dolgozik a tanult szakmában. Valamivel magasabb ez az arány a szabók, szűcsök, lakatosok és fémesztergályosok között, azonban valamennyinél 30% alatt marad.

Ha a szóban forgó nyolc szakképzettségnél az arányokon túl a fel nem használt szakképzettségek nagyságrendjét is vizsgáljuk, a kép rendkívül kedvezőtlen. A nők által megszerzett összes szakképzettségnek ugyanis több mint fele (mintegy 106 000 szakképzettség) az említett szakmákból adódik. Az ilyen képesítésű nők közül 1960-ban 34 000 eltartott volt, 36 000 pedig más fizikai vagy szellemi foglalkozást folytatott, vagyis együttesen mintegy 70 000 szakképzettség (az inaktív keresők szakképzettségét nem számítva) jelenleg nem kerül felhasználásra.

Az ismert adatok birtokában feltehető a kérdés, hogy nem mutatkoztott-e bizonyos szakmákban túlképzés, melynek következménye, hogy a nők megszerzett szakképzettségek jelentős részét nem használják fel. A kérdés elbírálása rendkívül sokoldalú vizsgálatot igényelne, hozzávetőlegesen azonban az 1960. évi népszámlálás rendelkezésre álló adatai is tájékoztatást nyújtanak. Ha ugyanis az aktív keresők és a munkaképes korú eltartottak birtokában levő szakképzettségek számát szakmánként viszonyítjuk a megfelelő foglalkozású nők számához (beleértve a szakképzettséggel nem rendelkezőket is), megkapjuk azt a mutatót, amely kifejezi a szakképzettségi többletet, illetve hiányt.

Megállapítható többek között, hogy négyszer annyi kalapos, közel kétharmaddal több szabó, 38%-kal több fémesztergályos, egynegyeddel több szűcs és fodrász szakképzettséget szereztek a nők, mint amennyi nő ezekben a szakmákban dolgozik.⁷ Úgyszintén szakképzettségi többlet mutatkozik a lakatos, a könyvkötő, a szerszámkészítő és a villanszerelő szakmákban. Még nagyobb a szakképzettségi felesleg, ha a szakképzettségek számát szakmánként azoknak a nőknek számához viszonyítjuk, akik a szerzett szakképzettségnek megfelelő foglalkozást folytatják.



IV. A szakképzettségnek megfelelő munkakörben dolgozó nők aránya, 1960

Удельный вес женщин, работающих по приобретенной специальности, 1960

Proportion of women employed in jobs corresponding to their qualification, 1960

⁷ A szakképzettségi többlet számításánál a szakképzett nők számából a nyugdíjasok és az 54 évesnél idősebb eltartott szakképzett nők számát levontuk, mivel ezzel együtt irreális felesleg mutatkozna.

Számos területen ennek az ellenkezője tapasztalható: az egyes szakmákban foglalkoztatott nők száma többszöröse a szakképzettséget szerzett nőknek. A kertészek között tizenegyszeres, a pincérek között kilenceszeres, a fémcsiszolók között hatszoros, a szakácsoknál és kötszövőknél háromszoros a dolgozó nők száma az ugyanilyen szakképzettséggel rendelkezőknek. Még sokkal rosszabbak az arányok ezekben a szakmákban, ha figyelembe vesszük, hogy a fenti képesítésű nőknek csak egy része dolgozik a tanult szakmában.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a női szakmunkásképzés nem minden tekintetben felelt meg a szükségleteknek. Különösen a felszabadulás előtti képzésre jellemző egyfelől, hogy nagyon kevés — ún. női szakmában — folyt szervezett képzés, a nőket inkább betanított munkakörökben foglalkoztatták alacsonyabb bérért, másfelől a képzésnél az ún. női szakmákban sem mindig vették figyelembe a rátermettséget. A nők egy része a szakképzettséget (pl. szabó, kalapos stb.) a háztartás számára szerezte meg.

A felszabadulás utáni képzés egyik jellemzője viszont az erőltetett szakmá-sítás, melynek során számos — főleg a férfiak számára alkalmasabb szakmában (bányászati, kohászati, vas- és fémipari stb.) — képeztek nőket. Ma már ezekben a szakmákban leánytanulókat nem képeznek és a képzettséggel rendelkező nők nagy része is más területen dolgozik. Ugyanakkor azonban számos szakmában van lehetőség a nők szakmai képzésére, de a munkahelyeken nem mindig kívánják meg a nőktől a képesítést, ill. a már a szakmában dolgozó nőket (pl. pincér, szakács) nem kötelezték a szakképesítés utólagos megszerzésére.

Mindezek együttes hatására alakulhatott ki a nők szakképzettsége terén az a helyzet, hogy egyes szakmákban a szükségesnél jóval több nőnek van képesítése (kalapos, szabó, szűcs stb.), bizonyos szakmákban a megszerzett képesítés ellenére sem dolgoznak nők, számos területen viszont a foglalkoztatott nők igen kis hányada rendelkezik szakképzettséggel (pincér, szakács, kötszövő stb.).

Az 1960-ban szakmát tanult leányok foglalkozási összetétele 1963-ban

Ugyanakkor, amikor általános az a tapasztalat, hogy a különböző szakképzettséggel rendelkező nők jelentős számban nem folytatják tanult szakmájukat, hanem más, esetleg divatosabb vagy nagyobb jövedelmet jelentő foglalkozás felé orientálódtak, még akkor is, ha csak betanított munkásként dolgozhatnak, feltűnő, hogy az utóbbi években ugyanezekbe a szakmákba tömegesen jelentkeznek a szakmunkástanuló-képzésre a leányok.

Érdeemes képet alkotni a legutóbbi évek szakmunkás-utánpótlásáról abban a vonatkozásban, hogy a szakmunkásképzésben való részvétel, illetve a szakképesítés megszerzése ma nagyobb biztosíték-e a tanult szakma folytatására, mint volt a korábbi években. E kérdés elbírálására az 1960. évi népszámlálás és az 1963. évi mikrocenzus adatai nyújtanak segítséget. Az 1963. évi mikrocenzus alkalmával ugyanis mód nyílt arra, hogy az összeírt személyek adatait összehasonlítsuk ugyanezen személyek 1960. évi adataival és megállapítsuk a három év alatt bekövetkezett demográfiai, foglalkozási változásokat. E módszer segítségével tehát nemcsak a a népesség összességében bekövetkezett változások nagyságát, hanem az egyes személyek felől nézve a minőségi változásokat is le lehet mérni.

Vizsgálatunk szempontjából az a konkrét kérdés merül fel, hogy az 1960-ban szakmát tanuló, mintegy 20 000 leány 1963-ban mivel foglalkozik⁸. Az említett három év alatt a mozgás igen jelentős volt. A szakmunkástanuló-leányok 1960. évi számának 1963-ban csupán 70%-a dolgozott saját szakmájában szakmunkásként, 6%-a ugyan a tanult szakmában maradt, azonban nem fejezte

⁸ Az 1963. évi adatoknak az 1960. évi népszámlálási adatokkal való összevetése személyenként csak azoknál lehetséges, akiket 1963-ban is az 1960. évi lakóhelyen írtak össze. Minthogy a lakóhely-változtatás az 1960. évi népszámlálás és az 1963. évi mikrocenzus között elég jelentős volt és ez a szakmunkás-tanulóknál — részben a tanulmányoknak a városokban való folytatása miatt — még fokozottabban jelentkezik, az 1960-ban szakmát tanult 20 000 leány közül csupán mintegy 11 000 fő (55%) foglalkozásváltozását lehetett megfigyelni. Éppen ezért abszolút számokat nem közlünk, csak arányokat és amikor az 1960-ban szakmát tanulókról beszélünk, ezen az 1960-ban és 1963-ban is összeírt 11 000 leány szakmunkás-tanulót értjük.

be tanulmányait, hanem betanított munkás vagy még ipari tanuló volt, 18%-a más foglalkozást folytatott, 6%-a pedig eltartottá vált.

Budapesten még rosszabb a helyzet. A szakmunkástanuló-leányoknak nem egészen kétharmada lett a tanult szakmában szakmunkás, további 5%-a a tanult szakmában betanított munkás vagy szakmunkás-tanuló, egynegyede nem dolgozik a tanult szakmában, az eltartottá válás a vidékinél valamivel kisebb mértékű: 5%.

Az összes eltartottá váltak közel egynegyede középiskolai tanulmányokat folytat, több mint fele pedig házasságkötés miatt hagyta abba munkáját és háztartását vezeti. Budapesten az eltartottá váltak fele jár középiskolába és egy-negyede kötött házasságot.

10. Az 1960-ban szakmát tanult leányok 1963. évi foglalkozása

Занятия в 1963 году девушек, научившихся занятию в 1960 году

The 1963 occupation of girls who were learning a trade in 1960

Terület (1)	Szakmunkástanuló-leányok 1960-ban (2)	Ebből (3) 1963-ban			eltartott (7)
		a tanult szakmában		nem a tanult szakmában dolgozik (6)	
		szakmunkás (4)	nem szakmunkás (5)		
Százalékban (8)					
1. Budapest	100,0	65,0	5,0	25,0	5,0
2. Vidék	100,0	72,1	7,2	14,3	6,4
3. Együtt	100,0	69,5	6,4	18,2	5,9
Százalékos megoszlás terület szerint (9)					
1. Budapest	36,4	34,0	28,6	50,0	30,8
2. Vidék	63,6	66,0	71,4	50,0	69,2
3. Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Территория; (2) Ученицы в специальные рабочие в 1960 году; (3) В том числе в 1963 г.; (4) Специальные рабочие по выученному занятию; (5) Неспециальные рабочие по выученному занятию; (6) Не работают по выученному занятию; (7) Иждивенки; (8) В процентах; (9) Процентное распределение по территории.

Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Провинция; 3. Всего.

Heading: (1) Area; (2) girl apprentices; (3) of which in 1963 (4) skilled workers; (5) unskilled workers in the trade learned; (6) working not in the trade learned; (7) dependants; (8) percentage; (9) percentual distribution by area.

Lateral text: 1. Budapest; 2. countryside; 3. together.

A mikrocenzus alkalmával az 1960 és 1963 között foglalkozást változtató leányok 30%-a — Budapesten és vidéken egyaránt — szellemi foglalkozást, 70%-a pedig tanult szakmájától eltérő fizikai foglalkozást folytatott. Figyelemre méltó, hogy Budapesten 15%-uk, vidéken 10%-uk segédmunkás munkakörben dolgozik. Az 1960-ban tanult szakmánként vizsgálva a foglalkozást változtatók arányát, csupán olyan tendencia fedezhető fel, hogy a leányok a nehézipari szakmákat nagyobb arányban hagyják ott, mint a nők számára alkalmasabb könnyűipari szakmákat. A mezőgazdasági és nehézipari szakmát tanuló leányoknak együttesen több mint fele, az összes többi (főleg könnyűipari) szakmában tanulók 15%-a változtatta meg három éven belül foglalkozását.

Az 1960-ban szakmunkásképzésben részt vett leányok 24%-a (Budapesten 30%-a, vidéken 21%-a) 1963-ig nem szerzett szakmunkás-képesítést, tehát valamivel kevesebb mint amennyi a más szakmában dolgozók, eltartottak vagy saját szakmában képesítés nélkül dolgozók aránya. Ez egyben azt is jelenti, hogy a szakmunkás-bizonyítvány megszerzése sem jelenti minden esetben a tanult szakma folytatását még a vizsgált rövid (hároméves) időszakban sem.

Jellemző például, hogy a tanult szakmától 1963-ban eltérő területen dolgozó leányok 37%-a (Budapesten 30, vidéken 45%-a), a más fizikai foglalkozást folytatók 36%-a, a szellemi foglalkozásuk több mint 40%-a (Budapesten

33%-a, vidéken fele) megszerezte a szakmunkás-bizonyítványt és ennek ellenére megváltoztatta foglalkozását. Ugyanígy az eltartottá váltak 46%-a szakmunkás-képesítéssel rendelkezik.

Az ismertetett változásokra feltehetően nagy befolyással volt a szakmunkástanuló-leányok iskolai végzettségének — a férfiakénál nagyobb mérvű — javulása. Míg ugyanis 1960-ban a szakmunkásképzésben részt vevő leányok több mint 90%-a az általános iskola 8 vagy kevesebb osztályát végezte el, addig 1963-ban az ilyen végzettségűek aránya 80%-ra csökkent, 20%-uk már a középiskola 1—4. osztályát végezte vagy érettségizett. 1963-ban az összes leánytanulók 15%-ának volt magasabb iskolai végzettsége, mint 1960-ban. A fiútanulók csupán 8%-ának emelkedett az említett három év alatt az iskolai végzettsége.

11. A szakmunkástanuló-leányok iskolai végzettségének alakulása 1960—1963 között
Динамика школьного образования учениц в специальные рабочие между 1960—1963 гг.
Level of education of girl apprentices between 1960—1963

Legmagasabb iskolai végzettség 1960-ban (1)	Az össze- irtak (2)	Ebből: 1963-ban (3)			
		az általános iskola (4)		a közép- iskola (5)	érettségi bizonyít- ványt szer- zett (6)
		6—7.	8.	1—4.	
osztályát végezte					
százalékban (7)					
1. Általános iskola 6—7. osztály	100,0	60,0	40,0	—	—
2. Általános iskola 8. osztály . . .	100,0	—	86,4	13,6	—
3. Középiskola 1—4. osztály	100,0	—	—	83,3	16,7
4. Érettségi bizonyítvány	100,0	—	—	—	100,0
5. Összesen	100,0	2,7	76,8	16,4	4,1

Горизонтальная графа: (1) Самое высокое школьное образование в 1960 году; (2) Включенные в перепись; (3) В том числе в 1963 году; (4) Окончили классы; (5) Общей школы; (6) Средней школы; (7) Получили аттестат зрелости; (8) В процентах.

Вертикальная графа: 1. Общая школа классы 6—7; 2. Общая школа класс 8; 3. Средняя школа классы 1—4; 4. Аттестат зрелости; 5. Всего.

Heading: (1) Highest level of education; (2) those enumerated; (3) of which: in 1963 finished . . . forms (4) of the primary school; (5) of the secondary school; (6) obtained a secondary school leaving certificate; (7) percentage.

Lateral text: 1. 6—7 forms of the primary school; 2. 8 th form of the primary school; 3. 1—4 forms of the secondary school; 4. secondary school leaving certificate; 5. total.

Külön vizsgálva az iskolai végzettség alakulását a tanult szakmában maradt és foglalkozást változtató leányok között, érdekes kép alakul ki. A tanult szakmában dolgozó⁹ leányoknak 1960-ban mindössze 7%-a rendelkezett az általános iskola 8. osztályánál magasabb végzettséggel, 1963-ra arányuk 14%-ra nőtt. Az 1963-ig foglalkozást változtatóknak¹⁰ már 1960-ban is nagyobb része 15%-a végezte el a középiskola 1—4. osztályát vagy érettségizett, arányuk 1963-ra 40%-ra emelkedett.

1960—1963 között a saját szakmában maradt leányok egytizede, a foglalkozást változtatók (eltartottakkal) 28%-a, ezen belül a szellemi pályára lépők egyharmada szerzett az 1960. évinél magasabb iskolai végzettséget. A tendencia egészen világos, ha az érettségizettek arányát vizsgáljuk. 1963-ban a tanult szakmában dolgozók 2,4%-a (1960-ban szintén 2,4%-a) a foglalkozást változtatók 9,4%-a (1960-ban 5,7%-a), a szellemi foglalkozású leányok 42%-a (1960-ban egynegyede) rendelkezett érettségi bizonyítvánnyal.

⁹ Beleértve a betanított munkásként a tanult szakmában dolgozókat is.

¹⁰ Ideszámítva az eltartottá váltakat is.

Leányok a szakmunkásképzésben 1964/65-ben

A leányok részvétele a szakmunkástanuló-képzésben távolról sem mutat olyan fejlődést, mint a rendszeres iskolai tanulmányok folytatásában. A szakmunkástanuló-leányok száma ugyan az 1937/38. tanévihez képest az 1964/65. tanévre megháromszorozódott, arányuk azonban ugyanebben az időszakban 16%-ról csupán 20%-ra emelkedett.

12. A szakmunkástanuló-leányok száma és aránya
Количество и удельный вес учениц в специальные рабочие
Number and proportion of girl apprentices

Év (1)	Szakmunkástanulók száma (2)	Ebből leány (3)	A leánytanulók az összes tanulók %-ában (4)
1937/38	65 267	10 672	16,4
1949/50	60 205	7 500 ^a	12,5
1960/61	125 343	21 183	16,9
1964/65	163 892	33 079	20,2

^a Becsült adat.

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) Количество учеников в специальные рабочие; (3) В том числе: ученицы; (4) Количество учениц в процентах к количеству всех учеников.

Heading: (1) Year; (2) number of apprentices; (3) of which: girls; (4) girl apprentices as percentage of all apprentices.

E kétségtelen fejlődés ellenére észrevehető az a tendencia, mely szerint a leányok sokkal inkább a rendszeres iskolai tanulmányok felé vonzódnak. 1960-ban például az összes (középiskolában, egyetemen és szakmunkástanuló-képzésben) továbbtanuló fiúk 53%-a, a leányoknak csupán 19%-a volt szakmunkás-tanuló. 1963-ra a leányoknál ez az arány 17%-ra esett vissza.

Az 1964/65. tanévben a nagyarányú technikai fejlődés ellenére a leányok elsősorban a hagyományos női szakmákat tanulják. Arányuk a korábbi évekhez hasonlóan a szolgáltató és vegyesipari, a kereskedelmi és vendéglátóipari, továbbá a könnyűipari szakmákban a legmagasabb. A könnyűipari szakmákon belül a textilipari és a ruházati ipari szakmát tanulók csaknem valamennyien leányok.

Az 1964/65. tanévben a 33 000 szakmunkástanuló-leány közel kétharmada (1962/63-ban hasonlóképpen) az elárusító, a szabó, a fodrász, a zöldségtermelő, a baromfityénész és a szövő szakmát tanulja. Sok még a leánytanuló a cipő-felsőrészkesztők és a fonók között.

A többi, mintegy 250 szakmára összesen 12 000 leány szakmunkás-tanuló jut, egy-egy szakmában azonban sem számuk, sem arányuk nem jelentős. Így a különféle műszerész szakmákban a 10 000 szakmunkás-tanuló között csupán 1 600 leány van, arányuk az összes tanulók 16%-a. Viszont 13 000 géplakatos tanulóból 3, a 6000 általános lakatos szakmunkás-tanulóból 6 leány.

*

A női foglalkoztatottság, de főleg a női szakképzés terén vázolt problémák ellenére arra kell törekedni, hogy minél több nő szerezzon szakmai képzettséget. Természetesen nem válogatás nélkül, minden szakmában, hanem ott, ahol erre lehetőség és szükség van. A foglalkoztatás további fokozásának feltétele egy olyan átgondolt és a megállapítható tényekre épülő tervvel, amely megmutatja, hogy mely szakmákban és munkakörökben van lehetőség a nők munkába állítására.

Mindaddig, amíg nem szabjuk meg a fontossági sorrendet, hogy mely területeken kell törekedni a női szakképzés fokozására és nem biztosítjuk, a hagyó-

мányostól eltérő területeken foglalkoztatott nők számára a megfelelő körülményeket, továbbra is számolni lehet a „szakmai hűtlenséggel” és az ennek következtében fellépő káros következményekkel.

I R O D A L O M

1. Bevezetés a demográfiába. Szerk.: *Dr. Szabady Egon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1964. 610 p.
2. 1960. évi Népszámlálás 6. Foglalkozási adatok. Budapest, 1963. Központi Statisztikai Hivatal. 322 p.
3. 1960. évi Népszámlálás 10. Foglalkozási adatok II. Budapest, 1964. Központi Statisztikai Hivatal. 335 p.
4. *Dr. Klinger András — Dr. Szabady Egon*: A népesség összetételének alakulása az 1963. január 1-i mikrocenzus adatai alapján. *Demográfia*, 1964. évi 1. sz. 7—60. p.
5. *Módd Aladárné*: A nők helyzete a munkahelyen és otthon. *Statisztikai Szemle*. 1962. évi 8—9. sz. 791—806. p.
6. *Timár János*: Munkaerőhelyzetünk jelene és távlatai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1964. 198 p.
7. Demographic Aspects of Manpower. Sex and Age Patterns of Participation in Economic Activities. U. N. Department of Economic and Social Affairs. New York, 1962. 81 p.

СОСТАВ ЗАНЯТИЙ И КВАЛИФИКАЦИЯ ЖЕНЩИН

Резюме

Вследствие быстрого общественно-экономического развития, имевшего место за последние годы, в период между 1930 и 1960 гг. численность активных самодеятельных женщин возрасла на 73% и значительно изменился также и состав их занятий. В 1930 году 17% активных, самодеятельных женщин были домработницами, к 1960 г. удельный вес домработниц сократился до 1%.

Четыре пятых активных, самодеятельных женщин в 1960 г. проводили физические занятия, а одна пятая — умственные занятия, удельный вес женщин, имеющих умственные занятия, к 1963 году продолжал расти.

В числе женщин, проводящих физические занятия, самым высоким является удельный вес женщин, имеющих занятия в торговле и общественном питании, а также и в сфере услуг. Среди лиц, имеющих занятия по строительству, только каждое пятидесятое зарабатывающее лицо — женщина. В случае лиц, проводящих промышленные занятия, удельный вес женщин является значительным в первую очередь среди молодых: 35% 20—24-летних лиц — женщины. В 1960 году — подобно положению, имевшему место в течение предшествующих лет — удельный вес женщин является значительным главным образом в случае традиционных женских занятиях. Из числа женщин, имеющих промышленные занятия, каждая седьмая — портниха, каждая девятая ткачиха и ткачиха-подготовительница, каждая девятнадцатая — прядильщица.

Три пятых женщин, проводящих умственные занятия, являются административными работниками, одна треть работает в области культуры, в управлении здравоохранением или является служащим по специальности. Однако уже наблюдается интерес молодых женщин к отдельным техническим занятиям, имеются женщины среди техников, инженеров и химиков.

Приобретение квалификации у женщин не могло идти в ногу со степенью активизации. Характерно, что в 1960 г. только 200 000 женщин располагали квалификацией по физическим занятиям. Среди 15-летних и более старых женщин, проводящих физические занятия, квалифицированной является каждая десятая, среди всех активных самодеятельных женщин квалифицированной является каждая одиннадцатая. 45% женщин имеют квалификацию портнихи, швейки, 6% — квалификацию парикмахерши.

Не совсем половина квалификаций, приобретенных женщинами, находится в руках женщин, проводящих занятия по квалификации. Удельный вес не использованных квалификаций является значительным также и в случае традиционных женских профессий.

В 1960 г. среди девушек, участвующих в профессиональной подготовке значительным является также количество тех, кто к 1963 году изменили занятия (18%, в Будапеште одна четверть), или стали иждивенками (6%, в Будапеште 5%). 30% девушек, изменивших занятие за указанные три года, проводили умственные занятия в 1963 году, а 70%— физические занятия, отличающиеся от полученной квалификации. Более высокий удельный вес лиц, изменивших занятия в период между 1960 и 1963 гг., наблюдается в случае профессий в области сельского хозяйства и тяжелой промышленности.

Изложенные проблемы обязательно обращают внимание на то, что следует повысить профессиональную подготовку женщин, конечно, не без выбора, а там, где возможность и необходимость в этом имеется налицо.

QUALIFICATIONS AND OCCUPATIONAL STRUCTURE OF WOMEN

Summary

As a result of the quick socio-economic development of the last years the number of the gainfully occupied females increased between 1930 and 1960 by 73 per cent and also their occupational structure changed considerably. In 1930, 17 per cent of the gainfully occupied women were domestic servants, whereas in 1960 their proportion decreased to 1 per cent.

In 1960 four fifths of the gainfully occupied women pursued a non-manual occupation, one fifth had a manual occupation, whereas the proportion of the non-manual working women increased further until 1963.

Within the category of the manuals the highest proportion of women could be experienced among those employed in the trade, catering trade and services. Among those employed in the building industry only every fifth was a gainfully occupied woman. Among the industrial employees a high proportion of women could be recorded, first of all, among the young: 35 per cent of the 20—24 year old were females. In 1960, similarly to earlier years, the number of women was high in certain traditional female trades. From among the females employed in the industry every seventh was a dressmaker, every ninth a weaver and every nineteenth a spinner.

Three fifths of the non-manual women had clerical jobs, nearly one third were cultural and health workers.

The vocational training of the women could not keep pace with the extent of their employment. It is a characteristic fact that in 1960 only 200 000 females had a qualification of manual skill. From among the women in the age of 15 years and older every tenth, from among all the active earning women every eleventh had a qualification. 45 per cent of the women obtained the qualification of a dressmaker, 6 per cent had the qualification of a hairdresser.

The proportion of the non-utilized qualifications was significant also in the traditional female professions.

Similarly also from among the girls attending vocational training in 1960 the number of those who changed their occupation by 1963 (18 per cent, resp. one quarter in Budapest) or became dependants (6 per cent, resp. 5 per cent in Budapest) was high. In 1963 among the girls changing their occupation during the mentioned three years 30 per cent pursued nonmanual occupation and 70 per cent had a manual occupation differing from their original trade. A greater proportion of those changing the occupation could be experienced in the agricultural and in the heavy industrial trades.

The abovementioned problems refer to the fact that the vocational training of the women should be increased, of course, not indiscriminately but where it is possible and necessary.

AZ IDEGENFORGALOM STATISZTIKAI SZÁMBAVÉTELI MÓDSZEREIRŐL

F E N Y Ő I M R É N É

Az idegenforgalom fejlődése az utóbbi időben világszerte rendkívül gyors volt. A jövedelmek növekedése, az utazási idő megrövidülése és az országok közötti forgalom adminisztratív könnyítései a külföldi utazások számának rohamos emelkedését idézik elő. Az országok többsége szinte versenyben áll, hogy a turisták minél nagyobb számát, minél hosszabb időre vonzza saját területére.

A nemzetközi idegenforgalom jelentősége szinte felbecsülhetetlen. Az új vidékek, a történelmi emlékművek, a különböző népek és életszokások megismerése emeli az idegenforgalomban részt vevő személyek látókörét, műveltségét és ezen keresztül emeli az egyes országok népességének általános kultúr-színvonalát és látókörét még akkor is, ha a tapasztalatok sokszor csak „különösek” vagy egyenesen negatívak is.

A kulturális forrás mellett nem kisebb jelentőségű valuta- és gazdasági forrás is az idegenforgalom a fogadó országok részére. Igen sok országban az idegenforgalomból származó bevételek igen jelentősek és nemegyszer elegendők a behozatal nagy részének fedezésére; a lakosságnak jó része él közvetlenül vagy közvetve az idegenforgalomból. A világ kereskedelmi mérlegében a külföldi utazásoknak nagyobb a jelentőségük, mint bármely termék — gyapot, gyapjú, kávé vagy akár a nyersolaj — cseréjének.

Éppen ez a sokoldalú és nagyarányú jelentőség kelti fel az érdeklődést hazánkban is az idegenforgalom fejlesztése, kiterjesztése iránt. Ahhoz, hogy növekvőben levő idegenforgalmunk versenyképes legyen az európai idegenforgalmon belül, és ahhoz, hogy hazánkban is jelentős devizaforrássá váljék, számos adminisztratív és gazdasági intézkedésre — vízum- és vámkönnyítésekre, idegenforgalmi objektumok építésére, közlekedési hálózatunk javítására-kiépítésére és szolgáltatások kiterjesztésére stb. — van szükség.

Az 1017/1964./IV. 6. sz. kormányhatározat az idegenforgalom fejlesztésének nagyobb szabású programját vezeti be. Létrejött az Országos Idegenforgalmi Tanács és annak hivatala. Az új szervek, az idegenforgalom szervezése információkat igényel. Minden népgazdasági ágban, így az idegenforgalomban is a tervezés, a fejlesztés csak a tények számbavételén, a fejlődés tendenciájának sokoldalú vizsgálatán alapulhat. Ehhez megalapozott, a valóságot évről évre híven tükröző, sokoldalú idegenforgalmi statisztikára van szükség. Olyan statisztikára, amely az országba utazó külföldieket nemzetiségük, tartózkodási idejük, céljuk, valamint devizakiadásaik szempontjából is számba veszi.

Éppen azért, mert az idegenforgalom egyre nő, egyre mozgékonyabbá válik, a számbavétel igen sok nehézséget állít a fogadó országok elé. Teljes számbavétel sehol sem lehetséges, mivel nem érhető el, hogy az országba belépő minden egyes külföldiről kimerítő információt nyerjünk, már csak azért sem, mert ennek biztosítása a külföldi számára kellemetlen zaklatással járhatna. Ezért az országok a szükséges adatok megállapítása érdekében a módszerek széles skálájával kísérleteznek.

Az adatfelvétel eredményeinek pontosságához és összehasonlításához azonban nemcsak a módszerek azonossága és pontossága szükséges, hanem mindenekelőtt az idegenforgalom fogalmának pontos definíciója is. Az ENSZ Nemzetközi Utazási és Idegenforgalmi Konferenciája 1963 augusztusában Rómában javaslatot dolgozott ki az ENSZ Statisztikai Bizottságának és a Hivatalos Idegenforgalmi Szervezetek Uniójának (IUUTO) a „látogató” és „turista” fogalmának pontos meghatározására. E javaslat szerint, melyet a megkérdezett országoknak csak 56%-a fogadott el:

„látogató” minden olyan személy, aki bármilyen okból olyan országban tartózkodik, mely nem állandó tartózkodási helye, kivéve azt az esetet, ha azért van ott, hogy kereső foglalkozást űzzön.

Ez a meghatározás magában foglalja:

a) *turistákat*, vagyis azokat a látogatókat, akik a meglátogatott országban legalább 24 óra hosszát tartózkodnak és akiknél az utazás indokai a következőképpen csoportosíthatók:

a) időtöltés: szórakozás, szünidő, gyógykezelés, tanulmány, vallási okok és sport,

b) családi ügyek, kiküldetés, részvétel értekezleteken;

a) *kirándulókat*, vagyis a meglátogatott országban 24 óránál rövidebb ideig tartózkodó látogatókat (beleértve a tengeri körutazások résztvevőit is).

E javaslat szerint a statisztikának nem kell tartalmaznia azokat az utasokat, akik jogilag nem lépnek be az országba (azokat a légiutasokat, akik nem hagyják el a repülőtérnek az átmenő utasok részére fenntartott területét vagy más, hasonló eseteket).

A nemzetközi idegenforgalmi statisztikai gyakorlat azt mutatja, hogy ezek a fogalmak korántsem tisztázottak, illetve hogy az egyes országok gyakorlatában különbözőképpen alkalmazzák. Így a 24 órás meghatározást sem mindenhol fogadják el, ugyanakkor helyenként a 3 hónapnál hosszabb tartózkodást már nem számítják idegenforgalomnak.

Az ENSZ Statisztikai Bizottsága 13. ülészakán (New York 1965. IV. 20. — V. 7.) foglalkozott a római konferencia fenti definíció-javaslatával és leszögezte azt a véleményét, hogy a turistaforgalom adatait legkönnyebben a teljes határforgalmi adatokból lehet megállapítani. Felismerve, hogy az ezzel kapcsolatos problémák országonként nagyon különbözők, egy tanulmány elkészítését határozta el az idegenforgalmi statisztika metodikájáról és definícióiról.

A SZÁMBAVÉTEL NEMZETKÖZILEG ELTERJEDT MÓDSZEREI

Az idegenforgalom számbavételére a nemzetközi gyakorlatban általában kétféle módszert vagy ezek alapján különféle kombinációkat alkalmaznak:

I. a *határforgalmi statisztikát*, amelynél valamilyen módon megszámlálják a belépő vagy kilépő külföldi állampolgárokat. Ez történhet egyszerű leszámolással vagy valamilyen statisztikai lap alkalmazásával;

II. a *szálláshely-statisztikát*, amelynél az ún. közhasználatú szálláshelyeken (szállodában, fogadóban, fizető vendéglátó szobában, campingben stb.) megszállt külföldieket veszik számba, akár egyszerű leszámolás, akár szintén valamely statisztikai kérdőív segítségével.

I.1. Az *egyszerű leszámoláson alapuló határforgalmi statisztika* előnye, hogy elvben minden külföldi állampolgárra kiterjed, aki az országba bármely céllal belép. A gyakorlatban azonban a teljes pontosság igen nehezen vihető keresztül, mivel a nagy forgalom mellett elképzelhetetlen, hogy minden egyes utast nemzetisége szerint számba tudjon venni. A repülőgépen és hajóval érkező utasokat az utaslista alapján veszi figyelembe pl. Franciaország, Hollandia, Anglia, Olaszország. Ugyanakkor Anglia csak a Nemzetközösségen kívüli utasokat veszi számba.

A vonaton érkezőket a vámőr vagy az útlevelet kezelő tisztviselő nemzetiség szerint megszámlálja (pl. Olaszországban, Franciaországban, Ausztriában). A közúti forgalom megszámlálása adja a legnagyobb nehézséget. Ez általában úgy történik, hogy a határon átlépő gépkocsikat megszámlálják, a kocsik rendszáma szerint osztályozva nemzetiségekre. Az utasok számát becsléssel állapítják meg, feltételezve, hogy olyan nemzetiségű az utas, mint a gépkocsi. Itt a legnagyobb hibalehetőség az autóbuszok utasai jelentik, mert ott is feltételezik az azonos nemzetiséget.

A határforgalmi statisztikának fent ismertetett módja azonban nem alkalmas az idegenforgalom számbavételére és erre önmagában sehol nem is használják. Nem alkalmas az idegenforgalom számbavételére, mert:

a) nem különbözteti meg a beutazó, átutazó és kiránduló forgalmat. Arra, hogy ez nagyságrendileg mit jelent, bemutatjuk az 1. táblában foglalt adatokat az IUTO 1961. évi idegenforgalmi évkönyvéből (1960. évre vonatkozó adatok).

A határforgalmi adatok magukba foglalják a 24 óránál rövidebb ún. kiránduló forgalmat, a kétszeres átutazóforgalmat és az üzleti, külkereskedelmi

I. A határforgalom és a turistaforgalom egyes külföldi országokban
Пограничный оборот и оборот туристов в некоторых зарубежных странах
Frontier traffic and tourist traffic in some foreign countries

Ország (1)	Határforgalom (a határon megállapított adatok) (2)	Turistaforgalom (publikált adatok) (3)
Ausztria	38 976 077	4 606 663
Franciaország	40 972 830	5 613 200
Görögország	524 760	343 913
Német Szövetségi Köztársaság ...	65 338 852	5 475 998

Горизонтальная графа: (1) Страна; (2) Пограничный оборот (установленные данные); (3) Оборот туристов (опубликованные данные).

Heading: (1) Country; (2) frontier traffic (established data); (3) tourist traffic (data published).

szállítások személyforgalmát is. Érdekes, hogy a fenti országok magas határforgalmának csak töredékét teszik ki a légi és vízi forgalom tranzit utasai, a túlnyomórészt a közúti és a vasúti forgalom adja. Így Ausztriában közel 33 millió, Franciaországban 9 millió a közúti forgalomban belépett külföldiek száma, NSzK-ban a közúti és vasúti forgalom együtt 64 milliót tesz ki.¹

b) semmiféle utalást nem ad az idegenforgalom legfőbb mutatójára, az eltöltött éjszakák vagy napok számára;

c) nem lehet megállapítani a leszámoláson alapuló határstatisztikából az utazások célját (üzleti ügy, rokonlátogatás, turiztika, társasutazás, tudományos és egyéb kongresszusokon való részvétel), holott a különböző céllal utazók nyilvánvalóan más szolgáltatásokat vesznek igénybe és más devizabevételt jelentenek az országnak (a rokonlátogatók túlnyomó része pl. nem vesz igénybe közhasználatú szállást).

I.2. A határforgalomnak *statisztikai lapokkal való számbavétele* már sokkal pontosabb képet ad a valóságos idegenforgalomról. Ez a módszer is a kombinációk legszélesebb skáláját mutatja az egyes országokban.

Franciaországban pl. a légi és vízi úton érkezőknél (kivéve az Anglia—Franciaország közötti közvetlen hajóforgalmat) ellenőrzőlapot használnak, míg a közúti forgalomban az ellenőrzőlapok kitöltésénél reprezentációt alkalmaznak.

Dániában a határforgalmi statisztikánál a leszámolás mellett a vízumkötelezetek vízumlapjait használják fel statisztika készítésére.

Csehszlovákiában a határon belépőknek statisztikai lapot kell kitölteni, amelyet kilépéskor kell leadni. Ennek alapján állapítják meg a be-, ill. átutazók számát, a beutazó külföldiek utazásának célját (nyaralás és szabadság, üzleti út, hivatalos kiküldetés, egészségi okok) és a be- és kiutazás bélyegzőjéből a tartózkodási időt.

Görögországban is valamennyi belépőtől statisztikai lapot kérnek és ennek alapján szűrik ki az átutazókat.

A statisztikai lapos határforgalmi statisztika kiterjedhet tehát valamennyi utasra, az utasok bizonyos hányadára (szűrőpróba), bizonyos rétegekre, ill. csoportokra (vízumkötelezetek). Mindenesetre a turisták tényleges számának megállapítására alkalmasabb, mint a csak leszámoláson alapuló számbavétel, mivel megkülönbözteti az utasok be- és átutazó kategóriáját, s lehetőséget nyújt az utazás céljára, a tartózkodás időtartamára vonatkozó elemzések készítésére.

¹ Ezekből a számokból következik, hogy még az autóval keresztülutazó turistákat sem számítják az idegenforgalomba, ha nem vesz igénybe szálláshelyet. Nálunk viszont egyes idegenforgalmi szakemberek azt hangsúlyozzák, hogy az autóval keresztülutazókat is a beutazó forgalomban kell nyilvántartani, mert feltehetően fogyasztanak is az országon belül (vendéglátóipari, kereskedelmi, üzemanyagfogyasztás), sőt egyesek még a vasúton átutazókat is az idegenforgalom javára szeretnék írni, mivel az így utazóknak is van lehetőségük bizonyos fogyasztásra. E kérdés kifejtésére később visszatérek.

II. A szálláshely-statisztika az idegenforgalom számbavételének és elemzésének legelterjedtebb módszere.

Előnye, hogy részletes adatokat nyújt a szálláshelyeket igénybe vett külföldiekről, segítségével az idegenforgalom utazási cél, tartózkodási idő, nemzetiség stb. szerinti megoszlása részletesen elemezhető.

Bármily egyszerűnek látszik is azonban ez az adatfelvétel, kétségtelen, hogy még a közhasználatú szálláshelyeket igénybe vett külföldieket sem tudja maradék nélkül számba venni. A jelentősebb szállodák, fogadók, campingek adatai megbízhatók ugyan, de az adatszolgáltatási kötelezettség általában nem terjed ki az idegenforgalmilag kiszolgáltatású területekre, nem pontos a fizető-vendéglátó-szolgálat részéről és egyéb kisegítő szálláshelyek periférikus része vonatkozásában sem.

Hátránya, hogy ez az adatfelvétel nem tartalmazza azokat a külföldieket, akik rokonoknál, ismerősöknél szállnak meg, akiknek a fogadó ország területén saját nyaralójuk van vagy saját jachtjukon laknak. Ez a szám pedig minden ország idegenforgalmában igen jelentős — persze országokénti eltérő súllyal — devizabevétel és egyéb vendéglátóipari, közlekedési, üzemanyagellátási szempontból is.

Másik fogyatékosága a szállásstatisztikának, hogy halmozást tartalmaz, mivel egy személy annyiszor szerepel, ahány helyen megszállt. A szálláshelyeken eltöltött éjszakák számát megadja ugyan, de nem ad választ arra a kérdésre, hogy egy külföldi hány napot töltött az országban, vagyis a tényleges vonzást torzítva — csökkentve — adja.

Mindenesetre megállapítható, hogy mindkét módszernek (a határforgalmi és a szállásstatisztikának) van a maga előnye és hátránya. Egymagában mindegyik csak nagy hibahatárral alkalmas a teljes és tényleges idegenforgalom számbavételére. Az eltérő módszerek alkalmazása miatt az egyes országok statisztikája számszerűségében nem is alkalmas az összehasonlításra.² A módszerek helyes kombinálásával, megfelelő elemzéssel azonban az idegenforgalmi statisztikák elérik céljukat: képet nyújtanak az idegenforgalom tendenciájáról, segítségükkel fel lehet mérni a fejlődést, a változásokat, a nemzetközi politikai és gazdasági események hatását az idegenforgalom alakulására. Prognózist adnak a jövőre és támpontot nyújtanak az idegenforgalomban érdekelt szerveknek, intézményeknek beruházásaik irányítására, a várható forgalomnak megfelelő felkészülésre és nem utolsósorban propagandájuk fejlesztésére.

A MAGYAR IDEGENFORGALMI STATISZTIKA FEJLŐDÉSE

A Központi Statisztikai Hivatal a nemzetközi vándorlás és ezen belül az idegenforgalom statisztikai számbavételét 1958-ban vezette be. Az idegenforgalom akkor még igen alacsony szinten mozgott. Az említett statisztika bevezetése előtt csupán a Határőrség forgalmi pontjain készített forgalmi adatok álltak rendelkezésre. Ezek a határon utlevéllel ki- és belépő külföldiek számára tájékoztattak állampolgárságuk szerint, be- és átutazókra bontva (ez utóbbi megkülönböztetés a vízum neve szerint történt). Ez az adatfelvétel ma is fennáll lényegében változatlan formában, és fő forgalmi adatai támpontul szolgálnak idegenforgalmi statisztikáknak.

1958 óta az aktív és a passzív idegenforgalomban részt vevő személyeket ún. statisztikai lapok segítségével veszik számba. Az *aktív* idegenforgalom statisztikai megfigyelése annak megállapítását szolgálja, hogy a hazánkba érkező külföldiek milyen célból látogatnak hozzánk, mennyi időt töltenek itt, milyen közlekedési eszközzel érkeznek és milyen területeket, helységeket látogatnak leggyakrabban; a *passzív* idegenforgalom statisztikai megfigyelése pedig arról tájékoztat, hogy a külföldre utazó magyar állampolgárok milyen foglalkozási ághoz tartoznak, mely országokba utaznak, milyen célból, mennyi időre és melyik területről.

² Olaszország még a közelmúlt években is az idegenforgalomban részt vett személyek számának megállapításánál a határforgalmi adatokra, az éjszakák számának megállapításánál a szállásstatisztikára támaszkodott. Utóbb a személyek számánál is a szálláshelyek érkezési adatait veszi alapul, és visszamenőleg is korrigálta adatait. Így pl. az 1960-ban közzétett adata 18 010 111 főre, míg 1964-ben visszamenőleg 1960-ra vonatkozóan közölt adat már csak 7 030 019 főre vonatkozik.

Az *aktív idegenforgalomról* nyert információk alkalmasak arra, hogy megismerjük belőle idegenforgalmunk struktúráját, a tényleges vendégnapok számát és az idegenforgalom területi megoszlását.

A külföldiek részére rendszeresített statisztikai lapot minden beutazó vízummal rendelkező külföldi (kivéve a diplomata útlevéllel utazókat) a határon megkapja és kitöltve távozásakor úgyszintén a határon adja le. A tartózkodási időt a be- és kilépő bélyegzőből lehet megállapítani, a többi, fent részletezett adatot a kérdésekre adott válasz elégíti ki.

Hazai gyakorlatunk szerint az idegenforgalom alanya minden olyan külföldi állampolgár, aki a római meghatározás szerint a turista és kiránduló kategóriába tartozik, tehát az is, aki 24 óránál rövidebb, de magyarországi úticéllal utazik (pl. Soproni Ünnepi Hetek látogatói, Busójárásra ideérkezők, Szegedi Ünnepi Játékok vendégei).

Nem számítjuk a közvetlen idegenforgalomba, illetve az átutazó kategóriában szerepelnek azok a külföldiek, akik átutazó vízummal lépnek be az országba, még ha vízumuk 48 órás tartózkodási időt tesz is lehetővé.

A statisztikai lapos felvétel adatai évről évre tanúsítják idegenforgalmunk speciális struktúráját. Az ország területének ismert történelmi kialakulása, valamint a század eleji nagymértékű kivándorlások, továbbá a második világháború alatti és utáni, valamint az 1956. évi kivándorlások igen erős mértékben rányomják bélyegüket idegenforgalmunk jellegére: a hazánkba látogató külföldi állampolgárok 40–50%-át a rokonlátogatókra meghívólevéllel érkező, külföldön élő magyarok, illetve magyar származásúak és azok családtagjai teszik ki. Az évek folyamán idegenforgalmunk rohamosan nő, de különleges struktúrája arányaiban lényegében változatlan, a hivatalos célból, valamint az üdülés, turisztikai célból érkezők számszerűen növekednek, a „látogatás” célú utazások aránya azonban a legnagyobb idegenforgalmat mutató két utolsó évben is 37–40%-ot tett ki.

2. Magyarország aktív idegenforgalma az 1957—1965. években

Активный граничный туризм в Венгрии в 1957—1965 гг.

Active tourist traffic in the years 1957—65

Év (1)	A beutazók száma (2)			Ebből a látogatók aránya (%) (6)
	szocialista országokból (3)	nem szocialista országokból (4)	összesen (5)	
1957.....	61 125	15 096	76 221	
1958.....	128 385	25 190	153 575	47,5
1959.....	152 257	37 475	189 732	40,3
1960.....	186 962	57 389	244 351	36,8
1961.....	266 519	70 177	336 696	36,2
1962.....	373 089	90 886	463 975	40,8
1963.....	417 203	167 485	584 688	41,4
1964.....	1 102 113	200 238	1 302 351	37,2
1965.....	1 018 353	300 516	1 318 869	39,4

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) Число приезжающих; (3) Из социалистических стран; (4) Из несоциалистических стран; (5) Всего; (6) В том числе: удельный вес посетителей.

Heading: (1) Year; (2) number of visitors; (3) from socialist countries; (4) from non-socialist countries; (5) total; of which: (6) percentage of visitors.

Idegenforgalmunk látogató jellegű struktúrája még jobban kitűnik, ha az országban látogatási céllal eltöltött napok arányát vizsgáljuk.

Idegenforgalmunkban a rokonlátogatók nagy aránya arra figyelmeztet, hogy statisztikai módszereinkben nem elégedhetünk meg — a klasszikus idegenforgalmi országok gyakorlatával — a leszámolás alapuló határforgalmi adatok és szálláshely adatok kombinációjával. Külföldi vendégeink túlnyomó része ugyanis — mint a 4. tábla mutatja — nem vesz igénybe közhasználatú szálláshelyet, hanem rokonainál, ismerőseinél száll meg, egy másik, szintén

jelentős része diákszálláson (a külföldi diákok), magánlakásban (pl. a diplomáciai testületek tagjai) lakik és jelentős részük „vadcampingező”.

A szálláshely-statisztika a teljes idegenforgalomnak tehát csak 16–22 %-át öleli fel.

3. A beutazók összes tartózkodási napjainak száma

Общее количество дней пребывания приезжающих
Total number of days spent by visitors to Hungary

Év (1)	A tartózkodási napok száma (2)	Ebből a látogatók aránya (%) (3)
1958.....	2 479 472	65,3
1959.....	2 929 071	59,1
1960.....	3 665 267	57,0
1961.....	5 418 535	52,7
1962.....	6 400 843	51,3
1963.....	6 816 367	53,5
1964.....	12 911 936	44,7
1965.....	11 741 769	48,3

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) Количество дней пребывания; (3) В том числе: количество посетителей.

Heading: (1) Year; (2) number of days spent; (3) of which: number of visitors (percentage).

4. Az idegenforgalom alakulása szálláshelyek szerint Динамика заграничного туризма по местам квартиры Tourist traffic by places of accomodation

Év (1)	Külföldiek tartózkodási éjszakaiknak száma összesen ^a (2)	Szállodákban és egyéb szálláshelyeken külföldiek által eltöltött éjszakák száma ^b (3)	Látogatók által eltöltött éjszakák száma ^c (4)	Egyéb helyen eltöltött éjszakák száma ^d (5)
1960.....	3 420 916	732 200	1 998 401	690 315
1961.....	5 081 839	937 000	2 732 858	1 411 981
1962.....	5 936 868	995 000	3 097 467	1 844 401
1963.....	6 231 679	1 147 200	3 405 521	1 678 958
1964.....	11 609 585	1 901 600	5 292 541	4 415 444
1965.....	10 422 900	2 427 300	5 180 173	2 815 427

^a Összes napok számából levonva összes fők száma = összes éjszakák száma.

^b Szállodai statisztikai adatok. Nem tartalmazzák a II. o. campingek adatait.

^c Feltételezés, hogy csak magánhelyen szálltak meg.

^d Számított adat ($a - b - c = d$) = egyéb. Az idegenforgalmi statisztikai kérdőívek nem tartalmaznak kérdést az igénybe vett szálláshelyre, ezért itt feltételezéseket kellett alkalmazni.

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) Общее количество ночей пребывания заграничных лиц^a; (3) Количество ночей, проведенных заграничными лицами в гостиницах и на прочих местах квартир^b; (4) Количество ночей, проведенных посетителями^c; (5) Количество ночей, проведенных в других местах.

Heading: (1) Year; (2) total number of nights spent by foreigners; (3) number of nights spent in hotels and other places of accomodation; (4) number of nights spent by visitors; (5) number of nights spent in other places.

A szálláshelyeket igénybe vett külföldiek számából kiindulni félrevezető lenne, mivel az — mint ismeretes — jelentős halmazt tartalmaz. Erre mutat az alacsony átlagos tartózkodási idő is.

A szálláshelyet igénybe nem vett külföldiek nagy tömegét statisztikánkban nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ezt csak olyan ország teheti meg, mint pl. Olaszország, ahol a szállásmentes forgalom sokkal kisebb súllyal szerepel

és ahol a különböző osztályú szállodák, fogadók, campingek stb. a maximális forgalom befogadására is alkalmasak. A látogatók nagy része nálunk is bizonyára szívesen venne igénybe szállodát stb., ha nem is tartózkodása teljes tartamára, hanem pl. Budapest, a Balaton vagy egyéb idegenforgalmi helyek megtekintése, élvezése idejére. Ezt a tömeget azonban a rendelkezésre álló szállás-helyek még akkor sem tudnák befogadni, ha azokban csak külföldieket helyeznénk el. Nálunk tehát a rokonlátogatók jelentős része is keresletként jelentkezik a szálláshelyekre és ezt a tervezésnél, a beruházásoknál feltétlenül figyelembe kell venni.

5. Idegenforgalom az átlagos tartózkodási idő szerint
Заграничный туризм по среднему времени пребывания
Tourist traffic by the average time of stay

Év (1)	A beutazó külföldiek		A szálláshelyet igénybe vett külföldiek	
	száma (2)	átlagos tartózkodási éjszakáinak száma (3)	száma (4)	átlagos tartózkodási éjszakáinak száma (5)
1960.....	244 351	14,0	215 355	3,1
1961.....	336 696	15,1	290 998	3,2
1962.....	463 975	12,8	316 357	3,1
1963.....	584 688	10,7	357 323	3,2
1964.....	1 302 351	8,9	664 893	2,9
1965.....	1 318 869	7,9	877 638	2,7

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Число приезжающих заграничных лиц; (3) Среднее количество ночей, проведенных заграничными лицами; (4) Число заграничных лиц, пользовавшихся местами в квартирах; (5) Среднее количество ночей пребывания заграничных лиц, пользовавшихся местами в квартирах.

Heading: (1) Year; (2) number of visitors; (3) average number of nights spent by foreign visitors; (4) number of foreign visitors having used a place of accommodation; (5) average number of nights spent by foreign visitors having used a place of accommodation.

A látogatók nagy tömegével azonban nemcsak mint szállodai kereslettel kell számolni, hanem mint egyéb fogyasztókkal is, akik igénybe veszik az áru-alapokat, a különféle szolgáltatásokat, a közlekedési útvonalakat stb.

A határforgalmi adatok megadják ugyan a beutazó külföldiek teljes számát állampolgárságuk szerint, de nem adnak választ az utazás jellegére, tartamára és helyére. Ezek nélkül pedig a fenti igényeknek megfelelő elemzések készítése lehetetlen.

Ezeknek az igényeknek kielégítését az említett kérdőívek teszik lehetővé, amelyeknek fenntartása továbbra is szükséges. Az adatok értékéből keveset von le az a tény, hogy a számbavétel kb. 90%-os pontosságú (ti. a diplomata útlevelel utazók nem töltenek ki ilyen lapokat, a beutazóknak pedig kb. 5–6%-a nem adja le a kérdőívet, vagy nem lehet azt felhasználni, mert rosszul van kitöltve). Mindenesetre célul kell kitűzni a pontosság további javítását. A pontosság növelése érdekében és azért, hogy a külföldieket kérdőívek kitöltésével kevesebbet zaklassuk, 1965-ben a nyugati beutazók kérdőívét felcseréltük a vizumkérő lap egy példányával, mely a statisztika számára szükséges adatokat is tartalmazza.

A beutazók számának rohamos emelkedése szükségessé tette a feldolgozási módszer egyszerűsítését. Ennek érdekében 1965 óta a beérkező kérdőíveket nem teljes számban, hanem azoknak – reprezentatív kiválasztás után – csak egy részét dolgozzák fel. A reprezentáció országoként differenciált és a kiválasztott lapok feldolgozása alapján vetítik a nyert eredményeket a teljes idegenforgalomra. A reprezentáció differenciáltságára jellemző, hogy a csehszlovák beutazók lapjainak csak 2%-át használjuk fel, minthogy ezek teszik ki idegenforgalmunk 50–60%-át és többéves tapasztalat azt mutatja, hogy utazásaikban igen nagy egyöntetűség mutatkozik. A többi európai szocialista országnál 10%-os, az európai nem szocialista országoknál 25%-os reprezentációt alkal-

mazunk, míg az Európán kívüli országok esetében valamennyi lapot feldolgozunk. Ez a módszer végeredményben, a súlyok változásától függően, 9–11%-os reprezentációt jelent. Az első év eredménye azt mutatja, hogy ez a módszer megközelítően alkalmas a fő tendenciák kimutatására.

További lényeges jellegzetessége idegenforgalmunknak, hogy — földrajzi helyzetünknel fogva — igen magas az országon átutazó külföldiek száma. A beutazók száma először csak 1961. évben haladta meg az átutazók számát.

6. Az átutazó külföldiek száma az 1957—1965. években
Количество иностранцев, следующих транзитом, в 1957—1965 гг.
Number of transiting foreigners in the years 1957—65

Év (1)	Az átutazók száma (2)		
	a szocialista országokból (3)	a nem szocialista országokból (4)	Összesen (5)
1957.....	130 203	6 453	136 656
1958.....	155 272	8 219	163 491
1959.....	208 181	12 922	221 103
1960.....	265 341	14 920	280 261
1961.....	294 614	34 143	328 757
1962.....	280 559	29 766	310 325
1963.....	299 601	36 732	336 333
1964.....	419 408	78 173	497 581
1965.....	687 320	129 323	816 643

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Количество пассажиров, следующих транзитом; (3) Из социалистических стран; (4) Из несоциалистических стран; (5) Всего.

Heading: (1) Year; (2) number of transiting visitors (3) from socialist countries, (4) from non socialist countries; (5) total.

Az átutazóforgalomra vonatkozó statisztikánk azonban hiányos, az átutazóforgalom részletesebb elemzése háttérbe szorult. Ez különösen az utóbbi években vált feltűnővé, amikor átutazóforgalmunk nagymértékben megnőtt. Ennek okait elemezve megállapítást nyert, hogy a baráti országok többségével létrejött vízumentességi egyezmény nemcsak a beutazó-, hanem az átutazóforgalmat is nagymértékben növelte. A csehszlovákok és a lengyelek pl. az elmúlt évben igen nagy számban Jugoszláviában töltötték szabadságukat és természetesen Magyarországon utaztak keresztül. Vízumentességük következtében a statisztika két okból is hiányos volt:

1. a határforgalomnak beutazók és átutazók szerinti osztályozását rendkívüli mértékben megnehezítette, mivel ezt a határőrök már csak a vendégek bemondása alapján végezték el;

2. a vízumentesség az átutazók részére lehetővé tette azt is, hogy megszakítsák útjukat Magyarországon és több napot tölthessenek itt anélkül, hogy számuk a beutazók számában szerepelt volna. Nyilvánvaló, hogy az 1965. évi 800 000 átutazóból jelentős részt a tényleges idegenforgalomhoz számíthatnánk. (Meg kell azonban jegyezni, hogy a 800 000 fő lényegében *kettőzött szám*, mivel az átutazókat mindkét alkalommal számba veszik, amikor hazánk területére lépnek.)

3. Meg kell említeni azt a tényt is, hogy az idegenforgalom a gépkocsik számának rohamos növekedésével világszerte egyre mozgékonyabbá válik. Ez a hazánkon keresztül haladó, mind a kapitalista, mind a szocialista országokból induló forgalomra egyaránt vonatkozik. 1960—1965 között Csehszlovákia gépkocsiallómanya 52, az NDK-é 41, Lengyelországé 39, Jugoszláviáé 160%-kal emelkedett, és mivel az emelkedés főként a magángépkocsik számában következett be, ez az autós idegenforgalom növekedésében még fokozottabban jelentkezik (sajnos a közületi és magángépkocsik arányáról adat nem áll rendelkezésünkre).

A gépkocsival átutazóknál feltehető, hogy egy részük, útközben egy, esetleg több napra is megáll hazánkban és növeli idegenforgalmunkat.

Mindezek felhívják a figyelmet arra, hogy nagyobb figyelmet fordítsunk az átutazók struktúrájának megállapítására. Erre alkalmas lenne egy főszezonban végrehajtott reprezentatív megfigyelés. A reprezentatív megfigyelés eredményeképpen esetleg sor kerülhetne a be- és átutazók szerint részletezett adatok utólagos módosítására. Ugyanakkor ez a felvétel azt is megmutatná, hogy az átutazókat statisztikai lapokkal kell-e számba vennünk vagy elég reprezentatív megfigyelésük is.

Természetesen a mondottak nem jelentik azt, hogy valamennyi oda- és vissza átutazót a beutazókhoz kell sorolni, hiszen az egyszeri átutazók jelentős része nemzetközi vonatokon vagy gépkocsival megszakítás nélkül utazik keresztül hazánkon, és így idegenforgalmi szempontból semmi jelentőségük nincs. Még a csehszlovák és a jugoszláv határ is olyan közel van egymáshoz, hogy a csehszlovák turistáknak, ha a határ átlépése előtt megtöltik kocsijukat üzemanyaggal, még arra sincs szükségük, hogy hazánk területén tankoljanak.

A nagymértékű átutazóforgalom mindenesetre arra hívja fel a figyelmet, hogy a szolgáltatások javítása, a szálláshelyek bővítése, a campingek színvonalának emelése és nem utolsósorban a jó propagandamunka esetén széles lehetőségek nyílnak idegenforgalmunk növelésére.

7. Magyarország passzív idegenforgalma az 1958—1965. években

Пассивный заграничный туризм в Венгрии в 1958—1965 гг.
Hungary's passive tourist traffic in the years 1958—65

Év (1)	A kiutazók száma (2)			Ebből a látogatók aránya (%) (6)
	szocialista (3)	nem szocialista (4)	összesen (5)	
	országokba			
1958.....	183 229	21 774	205 003	72,4
1959.....	197 506	24 560	222 066	58,1
1960.....	264 302	34 980	299 282	53,1
1961.....	328 875	44 134	373 009	53,5
1962.....	398 569	55 374	453 943	59,6
1963.....	462 481	107 294	569 775	63,7
1964.....	1 328 825	156 887	1 485 712	66,9
1965.....	727 644	165 254	892 898	53,9

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) Число выезжающих; (3) В социалистические страны; (4) В несоциалистические страны; (5) Всего; (6) В том числе: удельный вес посетителей.

Heading: (1) Year; (2) number of persons leaving (3) for socialist countries; (4) for non-socialist countries; (5) total; of which: (6) percentage of visitors.

Figyelembe véve idegenforgalmunk speciális jellegzetességeit, a következőkben foglalhatók össze aktív idegenforgalmi statisztikánk módszertani és tartalmi követelményei:

1. tovább kell javítani a határforgalmi statisztikát, hogy az a beutazó- és az átutazó forgalom osztályozásánál megfelelően figyelembe vegye a vízummal nem rendelkező, vagy 48 órás átutazó vízummal rendelkező, az országban 24 óránál tovább tartózkodó külföldi személyeket;

2. a határforgalmi statisztika kielégítését és az idegenforgalmunk elemzését szolgáló statisztikai lapoknál törekedni kell a beérkezés teljességére és a kitöltés nagyobb pontosságára;

3. az idegenforgalom alakulásában érdekelt szervek, intézmények kívánóságainak megfelelő kielégítése érdekében törekedni kell a gyors adatszolgáltatásra és az elemzések elmélyítésére;

4. fel kell használni a szállásstatisztikát a fenti adatgyűjtés eredményeinek kiegészítésére és az elemzések, következtetések bővítésére.

A *passzív idegenforgalom* számbavétele is a határforgalmi statisztika említett módszereivel történik.

1. A Határórség forgalomellenőrző pontjain számba veszik az útlevéllal külföldre utazó magyar állampolgárokat (a cél-ország megjelölése nélkül). Ebből megállapítható havonta és határszakaszonként a passzív idegenforgalom globális nagysága.

2. A külföldre utazó magyar állampolgárok az útlevéllal, illetve a betét-lappal együtt kézhez kapnak egy statisztikai lapot, amelyet kitöltve kötelesek a határon az útlevelet kezelő határőrnek leadni. Ezekből a statisztikai lapokból megállapítható a cél-ország, az utazás célja, előrelátható időtartama, a kiutazók neme, foglalkozási viszonya és állandó lakóhelye (város, megye).

A passzív idegenforgalom struktúrája nem sokban tér el aktív idegenforgalmunk struktúrájától: szintén erősen látogató jellegű és főleg a szomszéd országok felé irányul. Számbeli fejlődése is hasonló az aktív idegenforgalom fejlődéséhez, kivéve az 1965. évet, amikor objektív okok (száj- és körömfájás, árvíz) a csehszlovákiai utazásokat erősen akadályozták, és emiatt (tekintve, hogy a forgalom 43—72%-át ez teszi ki) az utazások globális száma csökkent.

A passzív idegenforgalomra vonatkozó adatok feldolgozásának egyszerűsítése is szükségessé vált. A beutazó külföldiek statisztikai lapjainak feldolgozásánál használt reprezentációt alkalmazzuk itt is és a nyert eredményeket vetítjük a teljes határforgalmi adatokra.

Az adatgyűjtés egyszerűsítésére és ezzel az adatszolgáltatás pontosságának javítására további lehetőségek vannak:

a) a társasutazásokon résztvevők számára célszerű lenne ún. kollektív statisztikai lapot bevezetni, amit a csoport vezetője töltene ki;

b) az ún. betétlapos forgalomnál az eddigi statisztikai lap helyett fel lehetne használni az útlevélkérő lap másodpéldányát, amit a kiutazó szintén a határon való kilépésnél adna le.

Ezek az egyszerűsítések a beérkező statisztikai lapok számát tovább növelnék és javítanák az adatok teljességét és megbízhatóságát.

A kiutazó magyar állampolgárok számbavétele részben népmozgalmi célokat szolgál, a demográfiai adatok kiegészítését, másrészt széleskörűen felhasználják az adatokat gazdasági elemzéseknél, az idegenforgalmi politika kialakításánál stb. Eppen ezért törekedni kell az adatszolgáltatás pontosságára, a feldolgozás meggyorsítására, hogy az idegenforgalmi statisztika eleget tudjon tenni a gyors és pontos tájékoztatás követelményeinek.

О МЕТОДАХ СТАТИСТИЧЕСКОГО УЧЕТА ИНОСТРАННОГО ТУРИЗМА

Резюме

Автор излагает распространенные в международном масштабе методы учета иностранного туризма. Их две важнейшие категории: *статистика пограничного оборота*, которая может основываться на простом подсчете и на применении какого-нибудь статистического вопросника, и *статистика местонахождения*, которая учитывает иностранных лиц, проживающих на местах квартиры общего пользования. Автор излагает преимущества и недостатки указанных методов и устанавливает, что отдельные страны применяют самые различные вариации этих методов.

Венгерская статистика заграничного туризма применяет, дополняя один с помощью другого, оба варианта статистики пограничного оборота — подсчет и статистические вопросники. Автор устанавливает, что этот метод является более пригодным в Венгрии, чем статистика местонахождения. Причина этого заключается в специальном характере заграничного туризма в Венгрии: 40—45% приезжающих иностранцев приезжают в целях посещения родственников, иностранцы проводят 17—23% своих гостевых дней на местах квартиры общего пользования. Большое количество заграничных лиц, не пользовавшихся местами квартиры общего пользования, не может быть учтено статистикой иностранного туризма,

виду значительных доходов в иностранной валюте и пользования услугами заграничного туризма.

Автор указывает на то, что другой значительной особенностью венгерского иностранного туризма является — вследствие географического расположения страны — большое количество проезжающих. В этой области венгерская статистика заграничного туризма еще является неудовлетворительной, так как она пренебрегает более подробным анализом транзитного оборота. В этих целях автор предлагает проведение такого выборочного обследования, которое установило бы структуру следящих транзитом через страну лиц и то, до какой степени могут проезжающие считаться потребителями с точки зрения иностранного туризма. Это обследование могло бы способствовать решению того вопроса, каким образом следует учесть в будущем проезжающих и до какой степени они составляют часть активного заграничного туризма.

Автор коротко излагает также и метод учета пассивного иностранного туризма, который — подобно активному — состоит из комбинации простого подсчета и применения статистических вопросников. Такое обследование служит одновременно целям как заграничного туризма, так и динамики населения.

Наконец, автор делает предложение на упрощение учета, на улучшение его точности и быстроты.

ON THE METHODS OF THE STATISTICAL ACCOUNTING OF TOURISM

Summary

The author reviews the internationally spread and used methods of statistical accounting of tourist traffic. Its two main categories are: *frontier traffic statistics* which may be based on a simple counting or on the application of statistical questionnaires; *accommodation statistics* taking into account the foreigners having used a public accommodation. He reviews the advantages and disadvantages of these methods and states that the most different variants of them are used by the individual countries.

In the Hungarian statistics of tourist traffic both variants of frontier traffic statistics, i. e. the counting and the application of statistical questionnaires are used, supplementing each other. In the author's view in Hungary this method is more proper than accommodation statistics, due to the special character of Hungarian tourist traffic: 40—50 per cent of the foreigners entering the country visit their relatives and the foreigners spend 17—23 per cent of their guest days in a public accommodation. The great number of foreigners who do not use a public accommodation cannot be left out of consideration from tourist traffic statistics, taking into account the considerable receipts in foreign exchanges and the use of tourist traffic services.

The author points to the fact that another essential characteristic feature of Hungarian tourist traffic is the high number of persons travelling through the country, a result of the geographical situation of the country. Hungarian tourist traffic statistics is still incomplete in this field as it fails to give a more detailed analysis of the transit traffic. To this end the author proposes to carry out a sample survey which would determine the composition of the transiting persons and the extent to which the transiting visitors can be considered tourist traffic costumers. This survey could help to decide upon the method to be used in the future for the accounting of the transiting persons and upon the extent to which they can be included into the active tourist traffic.

The author gives also a brief account of the method of accounting the passive tourist traffic, which similarly to the active, consists of the combination of the simple counting and the application of statistical questionnaires. This survey will serve the purposes of tourist traffic and population movement equally.

Finally, the author makes proposals for the simplification of the statistical observation and for the improvement of its accuracy and quickness.

FIGYELŐ

HÍREK

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége az 1966. május 2-án tartott 126. közgyűlésén *dr. Szabady Egon*t, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesét, a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága titkárát kiemelkedő tudományos eredményeiért az *1966. évi Akadémiai Díj I. fokozatában* részesítette.

*

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt kormány *dr. Vincze István* kandidátust, a Magyar Tudományos Akadémia Matematikai Kutatóintézetének igazgatóhelyettesét, az MTA Demográfiai Bizottsága Módszertani munkabizottságának vezetőjét a matematikai statisztika területén végzett tudományos tevékenységéért az *Állami Díj III. fokozatával* tüntette ki.

*

Az Európai Statisztikusok Értekezlete Nép- és Lakásszámlálási Munkacsoportja 1966. március 14–25 között Genfben ülést tartott. A Munkacsoport értekezletén a Központi Statisztikai Hivatalt *dr. Szabady Egon*, a KSH elnökhelyettese, *dr. Klínger András* főosztályvezető-helyettes és *dr. Tamásy József*, a Népeségtudományi Kutató Csoport tudományos főmunkatársa képviselte. (Az értekezletről szóló beszámolót lásd a 224. oldalon.)

*

Dr. Acsádi György, a Központi Statisztikai Hivatal Demográfiai módszertani osztályának vezetője 1966. március–április hónapban az Egészségügyi Világszervezet (WHO) szervezésében kéthónapos demográfiai tanulmányúton vett részt Ausztriában, a Német Szövetségi Köztársaságban és Nagy-Britanniában.

*

A magyar Központi Statisztikai Hivatal és a Kubai Köztársaság Központi Statisztikai Igazgatósága között létrejött hosszabb időre szóló együttműködési megállapodás értelmében *dr. Bencze Béla*, a KSH Népszámlálási osztály csoportvezetője és *Pap György*, a KSH Népszámlálási osztály főelőadója 1966. március 23-tól előreláthatólag 6 hónapra Kubába utaztak.

*

Ben J. Wattenberg, a legutóbbi amerikai népszámlálás eredményeit ismertető könyv (Ben J. Wattenberg, Richard M. Scammon: This U. S. A. New

York. 1965.) társszerzője 1966. május 14-én és 16-án látogatást tett a KSH Népeségtudományi Kutató Csoportjánál és a Népesedési és Szociálisstatisztikai főosztályon.

*

Herta Haas, a Jugoszláv Szövetségi Tervező Hivatal vezérigazgatójának tanácsadója és *Branko Djordjevic*, a Jugoszláv Szövetségi Tervező Hivatal munkaerő-tervezési osztályának vezetője 1966. május 15-én látogatást tettek a Központi Statisztikai Hivatalban. Tárgyalásokat folytattak a Központi Statisztikai Hivatal vezető munkatársaival a magyar munkaügyi statisztika kérdéseiről és a munkaerő-mérlegek összeállításáról. Meglátogatták továbbá a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoportját, ahol többek közt a munkaerő előreszámításának kérdéséről folytattak megbeszélést.

*

Jacqueline Hecht, a francia Népeségtudományi Kutató Intézet (INED) tudományos munkatársa 1966. május 16–23 között Magyarországon tartózkodott. Itt-tartózkodása során 1966. május 18-án a MTA Demográfiai Bizottsága történeti demográfiai munkabizottságának rendezésében „A demográfiai gondolat története Franciaországban”, 1966. május 21-én pedig a Népeségtudományi Kutató Csoport rendezésében a „Válások és az öngyilkosságok gyakoriságának alakulása Franciaországban” címmel előadást tartott.

*

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Demográfiai Csoportja a Szociológiai Csoporttal és a Közgazdasági Választmánnyal közösen 1966. május 18-án ankétot tartott a Kossuth Klubban. Az ankéton *Dr. Szabady Egon* távollétében *dr. Andorka Rudolj*, a Népeségtudományi Kutató Csoport tudományos munkatársa tartott előadást „Társadalmi átrétegződés a magyar társadalomban” címmel. Az előadás a Népeségtudományi Kutató Csoportban több éven keresztül folytatott tudományos vizsgálatok eredményei alapján készült. (A vizsgálat főbb eredményeit lásd: A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoport közleményei, 7. köt. Budapest, 1965.)

*

Valcsev professzor, a Szófia Orvostovábbképző Intézet Társadalomegészségügyi Tanszékének vezetője, 1966. május 23-án felkereste a Központi Statisztikai Hivatal Népesedési és Szociálisstatisztikai főosztályát, ahol a magyar családtervezési és születésszabályozási vizsgálatok tapasztalatairól kapott tájékoztatást.

*

Dr. Klinger András, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettese 1966. május 25-én Santiago de Chilebe utazott. Az ENSZ megbízásából — 2 évig terjedő időtartamra — a Demográfiai és Társadalomstatisztikai Szekció vezetőjeként részt vesz a Latin-Amrikai Gazdasági Bizottság (Economic Commission for Latin America) munkájában.

*

A KSH Népeségtudományi Kutató Csoportja meghívására 1966. június hónapban Budapestre érkezett *Dr. J. Sutter*, az INED tudományos osztály-vezetője. *Dr. Sutter* előadást tartott az MTA Demográfiai Bizottsága, az Anthropológiai Témabizottság és a Népeségtudományi Kutató Csoport rendezésében a demográfiai jellemzők genetikai vonatkozásáról. A Magyar Biológiai Társaság humángenetikai szakosztályában pedig az izolátumok, a mutációk és a közegészségügy vonatkozásairól tartott referátumot.

*

Tekse Kálmán, a KSH Népeségtudományi Kutató Csoportjának tudományos főmunkatársa 1966. június 26-án Kingstonba (Jamaica) utazott. Az ENSZ megbízásából egy évig kutató és elemző statisztikusként a jamaicai Statisztikai Hivatalban tevékenykedik.

*

1966. május 5-én 80 éves korában elhunyt *dr. Móricz Miklós* közgazdász-statisztikus, több demográfiai és népeségstatisztikai tanulmány szerzője.

Dr. Móricz Miklós 1933-tól 1944-ig szerkesztője és kiadója volt a Statisztikai Tudósító (STUD) nevű könyvomatós statisztikai napilapnak. Történeti demográfiai szakismereteit többször igénybe vette a Népeségtudományi Kutató Csoport és a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára.

Emlékét munkatársai kegyelettel megőrzik.

ИЗВЕСТИЯ

Демографический Президиум Академии Наук Венгрии на своем, состоявшемся 2-го мая 1966 года 126-м общем собрании за его выдающиеся научные достижения удостоил *д-ра Эгона Сабади*, заместителя председателя Центрального Статистического Управления, секретаря Демографической Комиссии Академии Наук Венгрии I степени Академической Премии 1966 г.

*

Венгерское революционное рабоче-крестьянское правительство за научную деятельность, проведенную в области математической статистики наградило кандидата *д-ра Иштвана Винце*, заместителя директора Научно-исследовательского Института по математике Академии Наук Венгрии, члена Демографической Комиссии АНВ III степенью Государственной премии.

*

Рабочая группа по переписи населения и жилого фонда Конференции Европейских Статистиков с 14-го по 25-ое марта 1966 года проводила совещание в Женеве. На совещании Рабочей группы Центральное Статистическое Управление было представлено *д-ром Эгоном Сабади*, заместителем председателя ЦСУ, *д-ром Андрашом Клингером*, заместителем начальника Главного отдела ЦСУ и *д-ром Йозефом Тамаши*, старшим научным сотрудником Исследовательской группы по демографии ЦСУ. (Доклад о совещании см. на стр. 224.)

*

Д-р Дьердь Ачади, заведующий Отделом методологии демографии Центрального Статистического Управления в марте-апреле 1966 года принимал участие в научной командировке по демографии, организованной Всемирной организацией по здравоохранению в Австрии, Федеративной Республике Германии и Велико-Британии.

*

Согласно долгосрочной договоренности о сотрудничестве между Центральным статистическим управлением Венгрии и Центральным статистическим директором Республики Кубы *д-р Бала Бенце*, начальник группы Отдела переписи населения ЦСУ и *Дьердь Пап*, старший референт Отдела переписи населения ЦСУ 23-го марта 1966 года, предвидимо на 6 месяцев, выехали на Кубу.

*

Бен Й. Ваттенберг, соавтор книги, излагающей результаты последней американской переписи населения (Ben J. Wattenberg, Richard M. Scammon: This U. S. A. New York, 1965) посетил Исследовательскую группу по демографии и Главный отдел демографии и социальной статистики Центрального Статистического Управления.

*

Херта Хас, советник генерального директора Федеративного планового управления Югославии и *Бранко Дёрдевич*, начальник планового отдела Федеративного планового управления Югославии 15 мая 1966 года посетили Центральное статистическое управление. Они вели переговоры с руководящими сотрудниками Центрального статистического управления по вопросам венгерской статистики труда и составления балансов трудовых ресурсов. Они посетили также Исследовательскую группу по демографии Центрального Статистического Управления, где обсуждали, между прочим, вопросы перспективных расчетов трудовых ресурсов.

*

Жаклин Ешт, научный сотрудник Демографического института Франции (INED) в период с 16-го по 23-ое мая 1966 года пребывала в Венгрии. Во время своего пребывания по инициативе историко-демографической комиссии Демографической комиссии Академии наук Венгрии 18 мая 1966 года она прочитала лекцию на тему «История демографической мысли во Франции», а 21-го мая по инициативе Исследовательской группы по демографии на тему «Динамика частоты разводов и самоубийств во Франции». Кроме того она вела переговоры с директором и со сотрудниками Исследовательской группы по демографии ЦСУ Венгрии.

*

Демографическая и Социологическая группы Общества по распространению научных знаний вместе с Экономическим Комитетом 18 мая 1966 года провели анкету в клубе Кошут. В отсутствие д-ра Эгона Сабади на анжете выступил с докладом д-р *Рудольф Андорка*, научный сотрудник Исследовательской группы по демографии ЦСУ, на тему «Общественная стратификация в венгерском обществе». Доклад был основан на результатах исследований, проводившихся в течение последних лет в Исследовательской группе по демографии (Важнейшие результаты исследования см. в томе 7. серии сообщений Исследовательской группы по демографии ЦСУ «Общественная рестратификация и его общественные эффективы», Будапешт, 1965.)

*

Профессор *Валчев*, руководитель кафедрой по социальной гигиене Института по усовершенствованию врачей города Софии, 23 мая 1966 года посетил Главный отдел по демографической и социальной статистике Центрального Статистического Управления Венгрии, где он получил информацию об опыте венгерских исследований в области планирования семьи и регулирования рождаемости.

*

Д-р *Андраш Клингер*, заместитель начальника главного отдела ЦСУ, 25 мая 1966 года поехал в Сантьяго Де Чили. По поручению ООН, в качестве руководителя Секции по демографии и социальной статистике, в течение двух лет он будет участвовать в работе Экономической Комиссии для Латинской Америки (Economic Commission for Latin America).

*

По приглашению Исследовательской группы по демографии Центрального Статистического Управления (ЦСУ) в июне месяце в Будапешт приехал д-р Ж. Сюттер, руководитель отделом Демографического института Франции (INED). Он сделал доклад о генетических аспектах демографических характеристик населения в рамках по инициативе Демографического Комитета Академии наук Венгрии, Комиссии по темам антропологии и Исследовательской Группы по демографии. В гуман генетической секции Венгерского биологического общества он сделал доклад по вопросам изолятов, мутаций и социальной гигиены.

*

Калман Текше, старший научный сотрудник Исследовательской Группы по демографии Центрального Статистического Управления, 26 июня 1966 года поехал в Кингстон (Ямайка). По поручению ООН в течение одного года он будет проводить статистические исследования и анализы в Статистическом Управлении Ямайки.

*

5-ого мая 1966 года, в 80 летнем возрасте, скончался Д-р Миклош Мориц, экономист-статистик, автор многочисленных исследований в области демографии и демографической статистики.

Д-р Миклош Мориц с 1933 года по 1944 год был редактором и издателем литографированного статистического ежедневника «Статистический Информатор» (STUD). Его богатые знания в области исторической демографии были не раз использованы Исследовательской группой по демографии и Библиотекой Центрального Статистического Управления.

Сотрудники покойника будут чтить его память.

NEWS

In the course of the 126. General Meeting—on the 2 of May, 1966—the Presidium of the Hungarian Academy of Sciences honoured the outstanding scientific achievements of Dr. Egon Szabady, Deputy President of the Central Statistical Office, Secretary of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences with the *First Grade of the 1966. Prize of the Academy.*

*

Dr. István Vincze, Candidate, Deputy Director of the Mathematical Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences, member of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences has been awarded the Third Grade of the *State prize by the Hungarian Revolutionary Worker-Peasant Government* for his scientific activity in the field of mathematical statistics.

*

The Working Group on Censuses of Population and Housing of the Conference of the European Statisticians held its session in Geneva from 14 to 25 March, 1966. The Central Statistical Office was represented at the session of the Working Group by Dr. Egon Szabady, Deputy President of the Central Statistical Office, Dr. András Klinger, Deputy Chief of Division and Dr. József Tamásy, Scientific Secretary of the Research Group for Population Studies. (See the report of the Conference on page 224.)

*

Dr. György Acsádi, Chief of the Section for Demographic Methodology of the Central Statistical Office made a two-months study tour (organized by the WHO) in Austria, German Federal Republic and Great Britain during March and April, 1966.

*

Under the contract for longer cooperation between the Hungarian Central Statistical Office and the Central Statistical Directorate of the Republic of Cuba, *Dr. Béla Benzze*, Head of Unit at the Population Census Section of the Central Statistical Office, and *György Pap*, Senior Staff Member of the Population Census Section of the Central Statistical Office left for Cuba—presumably for 6 months—on March 23, 1966.

*

Ben J. Wattenberg, co-author of the handbook dealing with the results of the last census of the United States (Ben J. Wattenberg, Richard M. Scammon: This U. S. A. New York. 1965.) paid a visit to the Research Group for Population Studies and the Division for Population and Social Statistics of the Hungarian Central Statistical Office.

*

Herta Haas, adviser of the general director and *Branko Djordjević*, in charge of the section for manpower planning of the Federal Planning Office of Yugoslavia paid a visit to the Hungarian Central Statistical Office on the 15 of May, 1966. The visitors had talks with the leading staff members of the Central Statistical Office on the problems of manpower statistics in Hungary and preparation of manpower balances. The Research Group for Population Studies was also visited by them, where, among others, the problems of manpower forecasts were touched upon.

*

Mrs. Jacqueline Hecht, staff member of the French National Demographic Institute (I. N. E. D.) stayed in this country between 16 May — 23 May, 1966. During her stay, on the 18 of May, she lectured on "The History of Demographic Thought in France" organized by the Working Group for Historical Demography of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences, furthermore on the 21 of May she presented a lecture on „The Trends of the Incidence of Divorces and Suicides in France” at the Research Group for Population Studies of the Hungarian Central Statistical Office. She also had talks with the director and staff members of the Group.

*

The Demographic Section of the Association for the Proagation of Scientific Knowledge—under joint auspices with the Sociological Section and the Committee for Economics—organized a conference in the Kossuth Club, on May 18, 1966. On account of the absence of *Dr. Egon Szabady*, *Dr. Rudolf Andorka*, staff member of the Research Group for Population Studies delivered a lecture on "The Social Mobility within the Hungarian Society". The presented lecture was based on the results of the scientific investigations which were carried out for some years by the Research Group for Population Studies (The main results of the investigation are published in: Social Mobility and its Demographic Effects in Budapest and in the towns. Publication Series of the Research Group for Population Studies, Volume 7., Budapest, 1965.)

*

Professor Valcsev, Director of the Department for Social Hygiene of the Medical Retraining Institute in Sofia, paid a visit to the Population and Social Statistical Division of the Central Statistical Office, where he got informations on the experiences of the Hungarian studies on family planning and birth control.

*

Dr. András Klinger, Deputy Chief of Division of the Central Statistical Office left for Santiago de Chile on the 25th of May, 1966. On behalf of the United Nations he is going to take part in the work of the Economic Commission for Latin America during the next two years, holding the Post of the Chief of Demographic and Social Statistical Section.

*

At the invitation of the Research Group for Population Studies of the Hungarian Central Statistical Office *Dr. J. Sutter* Scientific Chief of Section of I. N. E. D. Paris, stayed in Budapest in the course of June, 1966. He delivered a lecture on genetical aspects of the demographic characteristics, jointly organized by the Demographic Committee, the Working Group for Anthropology of the Hungarian Academy of Sciences and the Research Group for Population Studies. *Dr. Sutter* also lectured in the Section for Human Genetics of the Hungarian Biological Society on isolates, mutations and public health problems.

*

Kálmán Tekse, Senior Research Associate of the Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office left for Kingston (Jamaica) on 26 June, 1966. On behalf of the United Nations he will act in the Statistical Office of Jamaica as Research and Analysis Statistician.

*

On the 5th of May, 1966, *Dr. Miklós Móricz* economist — statistician, author of a number of papers in the field of demography and population statistics died in the age of 80 years.

Between 1933—1944 *Dr. Miklós Móricz* was the editor and publisher of the mimeographed statistical daily news — bulletin entitled *Statisztikai Tudósító (STUD)*.

The Research Group for Population Studies and the Library of the Central Statistical Office several time had recourse to his outstanding knowledges concerning historical demography.

His memory will be kept respectfully by his colleagues.

JEAN BOURGEOIS-PICHAT LÁTOGATÁSA MAGYARORSZÁGON

Jean Bourgeois-Pichat, a francia Népeségtudományi Kutatóintézet (Institut National d'Études Démographiques) igazgatója a Kulturális Kapcsolatok Intézetének vendégeként 1966. március 27—április 2 között Magyarországon tartózkodott. Itt-tartózkodása során megbeszéléseket folytatott *Péter Györggyel*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökével, *dr. Szabady Egon* elnökhelyettesével és *dr. Pesta Lászlóval*, a Kulturális Kapcsolatok Intézetének alelnökével. A megbeszélések a demográfia kérdésein kívül, elsősorban a francia Népeségtudományi Kutatóintézet és a KSH Népeségtudományi Kutató Csoportja közötti tudományos együttműködésre, illetve a francia—magyar tudományos egyezmény keretében sorra kerülő demográfiai tanulmányutakra terjedtek ki.

Jean Bourgeois-Pichat magyarországi tartózkodása során négy előadást tartott. Az MTA Demográfiai Bizottsága rendezésében 1966. március 29-én megtartott első előadásában „A nem szabályozott termékenység tényezői”-vel foglalkozott. Az előadás többek között azt vizsgálta, hogyan befolyásolják a tudatos fogamzásgátlás és a művi abortuszok által nem szabályozott termékenységet a propagatív korú házasság nők korszpecifikus arányszámai, ill. az ezekből adódó ún. házasság-élettartam és az életkor előrehaladásával fokozatosan növekvő sterilitás. A termékeny házasság-élettartam és a születések közötti intervallumok alapján felmérte a propagatív kor alatt a fenti értelemben nem szabályozott termékenység esetében született gyermekek átlagos számát és elemezte az ezen gyermekszám tekintetében az e célból megfigyelt populációk közötti különbségeket. A születések közötti intervallumot a terhesség, a szülést követő ideiglenes terméketlenség és a fogamzás idejére osztotta és mindhárom időszakot külön elemezte.

Az MTA Demográfiai Bizottsága és a Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kara rendezésében 1966. március 30-án a Pécsi Tudományegyetemen megtartott második előadás „Az öregségi nyugdíjak képzési rendszerei”-vel foglalkozott. Az előadás elsősorban a nyugdíjalapba történő évi befizetések elosztásának rendszerét és az aktív kereső élettartam során eszkö-

zölt befizetések tőkésítése útján képzett nyugdíjak rendszerét hasonlította össze egymással a társadalmi-gazdasági és demográfiai tényezők hatásának szempontjából.

1966. március 31-én *Jean Bourgeois-Pichal* a KSH Népeségtudományi Kutató Csoportjában tartott előadást „A stabil népességi modell felhasználása hiányos népmozgalmi adatok becslésére” címmel, majd 1966. április 1-én ugyanitt került sor a francia Népeségtudományi Kutatóintézetéről szóló előadására.

V. E.

ПОСЕЩЕНИЕ ЖАНА БУРЖОА-ПИША В ВЕНГРИИ. Жан Буржоа-Пиша, директор Французского Научно-исследовательского института по демографии по приглашению д-ра Эгона Сабади, заместителя председателя Центрального Статистического Управления, директора Исследовательской группы по демографии в качестве гостя Института культурных связей с 27-го марта по 2-ое апреля 1966 г. пребывал в Венгрии. Во время своего пребывания в Венгрии он имел беседы с министром Дьердь Петер, председателем Центрального Статистического Управления, с д-ром Эгоном Сабади, заместителем председателя ЦСУ, с руководящими сотрудниками Института культурных связей и с рядом венгерских демографов. Беседы охватили, кроме вопросов демографии, в первую очередь вопросы научного сотрудничества между французским Научно-исследовательским институтом по демографии и Исследовательской группой по демографии ЦСУ, а также вопросы научных командировок, которые будут иметь место в рамках программы обмена Института культурных связей.

Во время своего пребывания в Венгрии Жан Буржоа-Пиша прочитал четыре лекции. В своей первой лекции, прочитанной 29-го марта 1966 года в организации Демографической Комиссии Венгерской Академии Наук, он занимался «Факторами нерегулированной плодовитости». Лекция, между прочим, подвергала исследованию то, какое влияние оказывают на нерегулированную сознательным противозачатием и абортами плодовитость возраст-специфические коэффициенты замужних женщин пропагандивного возраста, соответственно, получающаяся на их основе продолжительность брачной жизни и увеличивающаяся с увеличением возраста стерильность. Жан Буржоа-Пиша на основе интервалов между плодотворной продолжительностью брачной жизни и рождениями измерил среднее количество родившихся во время пропагандивного возраста в случае в вышеуказанном смысле нерегулированной плодовитости детей и анализировал различия относительно количества детей между численностями частей народонаселения, подвергнутых обследованию с этой целью. Интервалы между рождением Жан Буржоа-Пиша разделил на время беременности, на время временной стерильности, последующей за родами и на время зачатия, подвергая отдельному анализу все три периода.

Прочитанная на Университете города Печ 30-го марта 1966 года в организации Задунайского отделения Демографической Комиссии Венгерской Академии Наук и Факультета по государственным и юридическим наукам Университета города Печ лекция Жана Буржоа-Пиша занималась «Системами оформления возрастных пенсий». Лекция в первую очередь проводила сопоставление системы распределения годовых взносов в пенсионный фонд и системы пенсий, оформленных путем капитализации взносов, внесенных в течение продолжительности активной жизни с точки зрения влияния общественно-экономических и демографических факторов.

31-го марта 1966 года Жан Буржоа-Пиша прочитал лекцию в Исследовательской группе по демографии ЦСУ под заглавием «Использование стабильной модели народонаселения для оценки недостаточных данных по демографии, а потом тут же прочитал лекцию 1-го апреля 1966 года о Французском Научно-исследовательском Институте по Демографии.

MR. JEAN BOURGEOIS-PICHAT'S VISIT TO HUNGARY. At the invitation of *Dr. Egon Szabady*, Deputy President of the Central Statistical Office, Director of the Research Group for Population Studies, as a guest of the Institute for Cultural Relations, Mr. *Jean Bourgeois-Pichat*, Director of the French Research Institute for Population Sciences (Institut National d'Études Démographiques) stayed in Hungary between March 27 and April 2, 1966. During his stay in Hungary he had talks with *George Péter*, Minister, President of the Central Statistical Office, *Dr. Egon Szabady*, Deputy President, the leading staff members of the Institute for Cultural Relations and with several other Hungarian demographers. The talks covered, beside the problems of demography, first of all, the scientific co-operation between the French Research Institute for Population Sciences and the Research Group for Population Studies of the Hungarian Central Statistical Office as well as the study tours to be performed under the exchange programme of the Institute for Cultural Relations.

During his stay in Hungary Mr. Bourgeois-Pichat delivered 4 lectures. In his first lecture held on March 29, 1966, arranged by the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences, he dealt with "The factors of uncontrolled fertility". He analysed, among others, how the age-specific rates of women in the propagative age and the resulting so-called duration of married life as well as sterility increasing gradually with advancing age influence fertility not controlled by conscious contraception and induced abortions. On basis of the fertile duration of married life and the intervals between births he surveyed the average number of children born in case of uncontrolled fertility during the propagative age and analysed the differences between populations surveyed for this purpose from the point of view of the number of children. He divided the birth interval into the period of pregnancy, temporary sterility after birth and the time of conception and analysed all the three periods separately.

The second lecture, organized by the Transdanubian Section of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences and by the Faculty for Political Sciences and Law of the University of Pécs, dealt with "The systems of formation of old-age pensions". He compared, first of all, the system of division of the annual payments in the old-age pension fund and the pension systems established on basis of the capitalization of the payments effected during the gainfully occupied age of life from the point of view of the impact of the socio-economic and demographic factors.

On March 31, 1966, Mr. *Jean Bourgeois-Pichat* delivered a lecture in the Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office on "The utilization of the stable population model for the estimation of lacking population movement data", then, on April 1 in the same place, he delivered a lecture on the activities of the French Research Institute for Population Sciences.

A NÉPSZÁMLÁLÁSOKKAL KAPCSOLATOS MINTAVÉTELI ELJÁRÁSOKKAL FOGLALKOZÓ RAPPORTÓRI CSOPORT ÜLÉSE

Az Európai Statisztikusok Értekezlete Nép- és Lakásszámlálási Munkacsoportjának a népszámlálásokkal kapcsolatos mintavételi eljárásokkal foglalkozó rapportóri csoportja — mint erről a *Demográfia* 1966. évi 1. számában (89. p.) hírt adtunk — 1966. január 3—7 között Genfben ülést tartott. A rapportóri csoport *J. Waksberg* (Egyesült Államok) elnökletével megvitatta a *G. Calot* (Franciaország) főrapportőr által készített „A nép- és lakásszámlálásokkal, valamint a népszámlálások közötti megfigyelésekkel kapcsolatos mintavételi módszerek alkalmazása” c. anyagot. A csoport munkájában felhasználta *G. Calot* („Mintavételi módszerek alkalmazásai a lakásproblémák vizsgálatában”), valamint *J. Waksberg* és *R. H. Hanson* („A mintavételek alkalmazásai a nép- és lakásszámlálásoknál az Egyesült Államokban” című) korábbi dolgozatát is. E munka tulajdonképpen egy speciálisabb rapportóri csoport korábban megkezdett tevékenységének folytatása és kiegészítése volt. Az értekezőlet fő célja az 1970-ben, vagy az e körüli években tartandó népszámlálásokkal kapcsolatos elvek és ajánlások előkészítése volt a szóban forgó témában.

A rapportóri csoport az általános kérdések megvitatása után részletesen foglalkozott a mintavételi módszerek alkalmazásainak főbb területeivel, ezek:

a népszámlálásokkal egyidejűleg végzett mintavételi adatgyűjtések, az előzetes eredmények táblázása, végleges népszámlálási eredmények kiegészítő mintavételi táblázása, a népszámlálások tervezése, végrehajtása és értékelése és végül a két népszámlálás közötti mintavételi megfigyelések. Az értekezlet különösen nagy figyelmet szentelt az utolsónak felsorolt alkalmazási területnek (amelyhez a mikrocenzusok is tartoznak és amelynél olyan súlyos problémák vetődnek fel, mint a keret-probléma, a minta rotációjának kérdése stb.). A csoport nem foglalkozott konkrétan az európai országok ilyen irányú gyakorlati tevékenységével (ezt korábban már a népszámlálási munkacsoport megvitatta), kivéve a lakásproblémák vizsgálatára vonatkozó tapasztalatokat. Végül az értekezlet röviden áttekintette a mintavételi módszerek technikai vonatkozásait.

A rapportóri csoport erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy az 1970. évi program megfelelő elveit és javaslatait összhangba hozza az idevonatkozó ENSZ-ajánlásokkal, illetve a már általánosan elterjedt gyakorlattal. A megbeszélések eredményeképpen a végleges javaslatok teljesebben tükrözik a szocialista országok, így Magyarország módszertani szempontból általánosításra alkalmas tapasztalatait (pl. a képviselési minta korrekciójának módszerét). Az ülés nagy jelentőséget tulajdonított a nem mintavételi jellegű hibák vizsgálatának (bár e téren az európai országok viszonylag kevesebb tapasztalattal rendelkeznek) és a magyar delegáció előterjesztésére javasolta, hogy az (esetleg kibővített) rapportóri csoport készítsen e témára vonatkozó ajánlásokat az 1970. évi népszámlálási világprogramhoz.

T. K.

AZ EURÓPAI STATISZTIKUSOK ÉRTEKEZLETE NÉP- ÉS LAKÁSSZÁMLÁLÁSI MUNKACSOPORTJÁNAK HATODIK ÜLÉSSZAKA

Az Európai Statisztikusok Értekezletének Nép- és Lakásszámlálási Munkacsoportja 1966. március 14-től 25-ig tartotta hatodik ülészeit Genfben. Az 1970 körül tartandó európai népszámlálásokkal kapcsolatos nemzetközi egységesítési munkák további programjával foglalkozó ülésen 23 európai ország, az Egyesült Államok, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) és az Egészségügyi Világszervezet (WHO) képviselői vettek részt.¹ Az elnöki tisztet *L. J. S. de Jonge* (Hollandia), az alelnöki tisztet *D. Baleszki* (Bulgária) töltötte be.

Az 1963 novemberében tartott ötödik ülészak² megvizsgálta, hogy az 1960. évi program milyen vonatkozásaiban szorul módosításra vagy bővítésre és kijelölte azokat a speciális témaköröket, amelyek további megvitatót igényelnek. Az előkészítő munkák hatékonyabbá tételére rapportóri csoportokat szerveztek, főrapportöröket kértek fel a memorandumok elkészítésére és megállapodtak az egyes csoportok munkájában részt vevő országokban.³ A jelenlegi hatodik ülészak célja e speciális témakörök megtárgyalása és ezekkel kapcsolatban ajánlások elkészítése volt. Az 1970 körüli európai népszámlálások teljes programját a következő, hetedik ülészak fogja felülvizsgálni.

¹ Magyarország részvételére vonatkozóan lásd a 215. oldalon közölt hírt.

² Részletes ismertetését lásd a DEMOGRAFIA 1964. évi VII. évf. 1. számának 140–149. oldalain: „Az ENSZ Európai Népszámlálási Munkacsoportjának ötödik ülészeke” (K. A.)

³ A munkacsoport által szervezett rapportóri csoportok és összetételük:

a) Háztartás- és családstatistika. — Termékenység. (Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Jugoszlávia, Magyarország, Német Szövetségi Köztársaság.)

b) Jazdasági aktivitás típusa szerinti csoportosítások. — Ellátottkíri statisztika. (Finnország, Jugoszlávia, Német Szövetségi Köztársaság, Románia.)

c) A reprezentatív módszer alkalmazása a nép- és lakásszámlálásokkal kapcsolatban, a népszámlálások közötti reprezentatív felvételek. (Franciaország, Magyarország, Svédország, Egyesült Államok.)

d) A lakásegység, a szoba és a konyha meghatározása és csoportosítása (Csehszlovákia, Egyesült Királyság, Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország).

e) Épületstatistika. (Ausztria, Finnország, Hollandia, Szovjetunió).

f) A tulajdoni jelleg és a használati jogcím, kizárólagos és közös lakáshasználat. (Bulgária, Norvégia, Svájc).

Az ülészak napirendjén a rapportóri csoportok által előzetesen megvitatott és a főrapportörök által elkészített említett memorandumok, ill. a Titkárság anyagai⁴ alapján a következő témakörök szerepeltek:

1. Népszámlálás

- a) Háztartás- és családstatiztika
- b) Gazdasági ismérvek
- c) Eltartottsági statisztika
- d) Termékenységi statisztika
- e) Iskolázottsági ismérvek
- f) Egyéb kérdések

2. Lakásszámlálás

- a) A lakásegység és a szoba meghatározása és csoportosítása
- b) Épületstatiztika
- c) A tulajdoni jelleg és a használati jogcím szerinti csoportosítás
- d) A kizárólagos és közös lakáshasználat szerinti csoportosítás
- e) A lakások csoportosítása a W. C. típusai szerint
- f) Egyéb kérdések

3. Reprezentatív módszerek alkalmazása a nép- és lakásszámlálásokkal kapcsolatban és a népszámlálások közötti reprezentatív felvételek.

A következőkben az előkészítő anyagok, az üléseken résztvevők eszmecseréje és a jegyzőkönyvtervezet alapján áttekintést adunk az egyes témakörökkel kapcsolatos problémákról és a munkacsoport ajánlásokban kifejezésre juttatott álláspontjáról.

NÉPSZÁMLÁLÁSI KÉRDÉSEK

Háztartás- és családstatiztika

A csaknem két teljes napot igénybe vevő, sokoldalú vita folyamán ismét beigazolódott, hogy a háztartás- és család adatok összehasonlíthatóságának biztosítása a népszámlálási program egységesítésének egyik legnehezebb része. Ennek ellenére a legtöbb alapvető probléma — a háztartások és a családok megkülönböztetése, fogalma, a háztartás fejének és a családfőnek a megállapítása, a csoportosítások — tekintetében általában sikerült közös nevezőre jutni. Csupán a háztartástól, ill. a családtól távollevők figyelembevételének a kérdése maradt megoldatlan. Abban megegyezett a munkacsoport, hogy a háztartás- és család adatok az „*állandó népesség*” fogalmán alapuljanak, ami közelebbről azt jelenti, hogy az ideiglenesen távollevőket családjuknál számolják el, a tartósan távollevőket pedig, akiknek máshol van bejelentett állandó lakásuk, állandó lakóhelyükön vegyék számba. Nem sikerült azonban a „tartósan távollevők” egységes definiálása, mivel ezt az egyes országok — főként az „állandó lakóhely” törvényes meghatározásától függően — a legkülönbözőbb módon értelmezik. Ezért csupán azt javasolta a munkacsoport, hogy az egyes országok népszámlálási publikációikban részletesen ismertessék a háztartástól, ill. a családtól távollevők különböző kategóriáival kapcsolatban alkalmazott eljárást és ahol lehetséges, legalább becslés alapján adják meg az egyes kategóriákba tartozók számát.

⁴ Household and family statistics (L. J. S. de Jonge, Hollandia). Fertility statistics (J. A. Rowntree, Egyesült Királyság). Economic Classification for the 1970 censuses (L. Herberger, Német Szövetségi Köztársaság). Dependency Statistics (Z. Ančić, Jugoszlávia). Sampling in conjunction with population and housing censuses and intercensal sample inquiries relating to population and housing questions (G. Calot, Franciaország). Definitions and classifications of housing units (F. Herbst, Csehszlovákia). Building data in the 1970 housing censuses (J. E. Hyppölä, Finnország). The classification of housing units by single or shared occupancy (D. Balevski, Bulgária). The classification of housing units by tenure status and ownership (F. Bachmann, Svájc). Relationship between the definition of the economically active population in population censuses and the relevant concepts of the national accounts and balances (Titkárság). Census statistics of the educational characteristics of the population (Titkárság). The classification by type of toilet installation (Titkárság). (Lásd: Conf. Eur. Stats/W. G. 6/100 és Add. 1, továbbá 6/101—111.)

Az országok nagy része fontosnak és szükségesnek tartotta a háztartások és a családok megkülönböztetését, az előbbit elsősorban gazdasági, az utóbbit biológiai egységnek tekintve. Ezen az alapon a háztartás és a család fogalmát a következőképpen határozták meg: a *háztartás* azoknak a személyeknek a közössége, akik egy lakásban — vagy annak egy részében — közösen laknak, a létfenntartási költségeket közösen viselik (közösen gazdálkodnak) és általában legalább egy főétkezést közösen költenek el; a család fogalmát a családmagra korlátozták. A *család* a legszűkebb értelemben vett biológiai közösség: házaspár gyermek nélkül, vagy nem házaspár gyermekkel és egy szülő (apa vagy anya) nem házaspár gyermekkel. (A „nem házaspár” megjelölésen a „nőtlen”, ill. „hajadon” családi állapotot kell érteni.)

Néhány ország nem tesz különbséget a háztartás és a család között és a rokonok bármilyen együttesétől összetételét, amely a gazdasági funkciókat is gyakorolja, családnak tekinti. A két családfogalom megkülönböztetésére a munkacsoport az utóbbi esetre a „család-háztartás” megnevezést javasolta.

Az 1960. évi magyar népszámlálás a családot tágabban értelmezte, mert a családhoz tartozónak tekintette a családmagga együttesét, de külön családmagot nem alkotó rokonokat is. A jelenlegi ajánlás alkalmazása tulajdonképpen sem a háztartások, sem a családok számát nem változtatja meg, csak növeli az esetek számát, amelyekben a háztartás és a család összetétele eltér. A családok típusok szerinti csoportosítása egyszerűsödik, a háztartásoké viszont bonyolultabb lesz, mert a rokoni együttesek különböző relációinak a háztartások csoportosításában kell kifejezésre jutni.

A fogalmak tartalmának pontosabbá tétele érdekében a munkacsoport állást foglalt néhány kisebb jelentőségű kérdésben is. A háztartáshoz tartozás elbírálásánál különbséget kell tenni az *albérlő* és a *kosztos* között; az előbbi minden esetben külön háztartást alkot, az utóbbi az étkezést adott háztartáshoz tartozik. 15 éven aluliak azonban még az albérlői ismérvek fennállása esetén sem minősíthetők különálló, egyszemélyes háztartásnak. A család fogalmával kapcsolatban felmerült, hogy a *törvényes házasság* vagy a *tényleges együttesítés* (élettársi közösség) legyen-e az alap. Az ajánlás a *de facto* helyzet mellett foglalt állást azzal, hogy a bevallás legyen a mérvadó. A rapportóri javaslat a *mostoha-*, az *örökbejogadott* és a *nevelt* gyermeket egyaránt a családhoz tartozónak javasolta. A munkacsoport a nevelt gyermeket csak a háztartás tagjaként ajánlja figyelembe venni.

Részletesen foglalkozott a munkacsoport a háztartásfő, ill. a családfő fogalmának meghatározásával. A *háztartás feje* általában az a személy, akit a számlálás során annak jelentenek. Ennek hiányában a háztartás fejét adott objektív ismérvek alapján (keresőség, kor) bizonyos előzési sorrendben (a kereső személy; ha több van, a legidősebb kereső, ha nincs kereső, a legidősebb személy stb.) a feldolgozás során kell kijelölni.

Néhány ország ennek az elvnek az alkalmazását javasolta a *családfő* meghatározásánál is, de a biológiai egység koncepciójának megfelelően az ajánlás szerint házaspár esetében a férj, egy szülő és gyermek esetében a szülő (az apa, ill. az anya) legyen a családfő. (Ezt az elvet alkalmazta az 1960. évi magyar népszámlálás is.) Elfogadta a munkacsoport azt a magyar javaslatot, hogy egyszemélyes háztartás esetében a háztartás feje automatikusan azonos legyen a családfővel. Néhány ellenvélemény ezzel kapcsolatban is elhangzott, mivel nincs összhangban a bevallás elvével.

Megvitatta a munkacsoport a *magán* és a *kollektív háztartások* kérdését is. Elhangzottak olyan nézetek is, hogy ilyen megkülönböztetésre lényegében nincs szükség, mert a kollektív háztartások ideiglenes lakóit (pl. kórházi ápoltakat) a saját háztartásuknál veszik számba, az állandó tagjai viszont tulajdonképpen külön-külön egyszemélyes háztartások. Az országok többsége azonban feltétlenül szükségesnek tartotta a megkülönböztetést, mert a kollektív háztartás sajátos életformának a kerete, és egyéb okokból, elsősorban a lakásigények felmérése szempontjából sem nélkülözhető a kollektív háztartások tagjainak és a tényleges egyedülállóknak külön-külön számbavétele.

A kollektív háztartások általános ismérve, hogy háztartáson kívüli autoritás előírásai szabályozzák az együttesítés rendjét, a háztartás tagjai rendszerint közösen étkeznek és az intézetben alszanak. Az intézet vezetőinek és általában

alkalmazottainak, személyzetének az intézetben lakó háztartásai azonban nem tartoznak a kollektív háztartáshoz, hanem összetételüknek megfelelően, különböző típusú magánháztartások. A szállodák és penziók más lakással nem rendelkező állandó lakói szintén magánháztartások.

A munkacsoport egyetértett abban, hogy a háztartások típusok szerinti egységes és részletes csoportosítása a demográfiai és szociológiai kutatásokhoz, a lakásszükséglet becsléséhez fontos kiinduló alap. (A családok egyszerű csoportosítása adódik a család fogalmából.) A *magánháztartások* ajánlott *csoportosítása* első lépcsőben aszerint osztályozza a háztartásokat, hogy van-e bennük családmag, s ha igen, hány. A családmagot nem tartalmazó, ún. „nem családi háztartások” egy- és többszemélyes háztartásokra oszlanak, a többi háztartásnál pedig az a további csoportosítási ismérv, hogy a családmag tagjain kívül él-e más személy a háztartásban vagy nem, ha igen, rokona-e a háztartás fejének vagy nem. Kiterjed még a csoportosítás a rokon személyek rokonsági fokára (felmenő vagy egyéb) és a rokon családok rokonsági típusára (szülő- és gyermekházaspár vagy egyéb). (A négyszámjegyes alcsoportokig lemenő teljes részletes csoportosítás alapján természetesen csak néhány igen egyszerű tábla készülne, kombinációs tábláknál viszont legfeljebb a kétszámjegyes alcsoportokat kellene alkalmazni.)

A nagyság szerinti csoportosítást az ajánlás, a háztartásoknál a háztartás tagjainak száma, a családoknál a gyermekek száma szerint javasolja. Az utóbbi csoportosításnál kiegészítő ismérv lenne a gyermekek korcsoportja, esetleg csak aszerint, hogy tanköteles koron aluliak, tanköteles korúak vagy azon felüliek.

Foglalkozott még a munkacsoport a háztartáson és a családon belüli kapcsolatok vizsgálatának kérdésével. Egyetértett abban, hogy minden személyt kétszer kell csoportosítani, egyszer a *családfőhöz*, egyszer pedig a *háztartás fejéhez való kapcsolata* szerint. Az előbbi esetben a családban élő személy lehet családfő, házastárs (feleség) vagy gyermek (nem házas). A háztartás tagja lehet: (1) a háztartás feje, (2) annak házastársa vagy (3) gyermeke, de itt már megkülönböztetve a nem házastárs, a házastárs, és a nem házastárs, de már házasságban élt (özvegy vagy elvált) gyermeket; lehet továbbá (4) a háztartásfő gyermekének házastársa (menye vagy veje), (5) unokája vagy dédunokája (szülővel vagy anélkül), (6) a háztartás fejének házastársának apja vagy anyja, vagy (7) egyéb rokona, végül (8) egyéb, nem rokon személy (kosztos, háztartási alkalmazott stb.) .Az utóbbi csoport különbözteti meg a háztartást a már említett család-háztartástól, mert azok az országok, ahol a háztartást és családot nem különböztetik meg, a nem rokon személyeket nem sorolják a családhoz (család-háztartáshoz).

Gazdasági ismérvek

A munkacsoport újból áttekintette a gazdasági ismérvek rendszerét és összefüggéseit és megállapodott az alapvető és a kiegészítő ismérvek következő listájában:

Alapvető ismérvek

1. Aktivitás típusa (a népszámláláskor vagy általában).
2. A megélhetés fő forrásai.
3. Egyéni foglalkozás.
4. Foglalkozási ág.
5. Foglalkozási viszony.
6. Társadalmi-gazdasági csoport.
7. Munkahely.

Kiegészítő ismérvek

1. Aktivitás típusa (általában vagy a népszámláláskor).
2. A foglalkoztatottság és a munkanélküliség időtartama.
3. Részleges foglalkoztatottság.
4. Második foglalkozás (ág, viszony).
5. Ledolgozott munkaidő.
6. Jövedelem.
7. A vállalat (üzem) nagysága.
8. Utazás a munkahelyre.

Az *aktivitás típusa* szerinti csoportosítás megállapításával kapcsolatban folytatódott a vita, hogy az aktivitást egy adott eszmei időpontban (a népszámlálás időpontjában) vagy egy hosszabb időszak alapján kell-e vizsgálni. (Az előbbivel az ún. „munkaerő-konceptió”-val kapcsolatban az eszmei időpont

természetesen nem feltétlenül egy napot, hanem egy igen rövid periódust jelent, amely általában egy hétnél hosszabb nem lehet. Az utóbbi az ún. „rendszeres vagy szokásos aktivitás” koncepció alkalmazásánál viszont a vizsgált időszaknak egy hónapnál hosszabbnak kell lenni, de többnyire egy évet vesznek alapul.) A hosszabb időszak alapján való elbírálás szükségessége különösen azoknál az országoknál merül fel, amelyeknél nincs rendszeres, folyamatos munkaügyi statisztika.

A riporttőri csoport azt javasolta, hogy az eszmei időpont (rövid periódus) alapján megállapított aktivitás alapvető ismérve legyen, a hosszabb időszak alapján megállapított aktivitás pedig kerüljön a kiegészítő ismérvek listájára. Ezzel sok ország nem értett egyet, hosszas vita után a munkacsoport azzal az ajánlással vágta el a gordiusi csomót, hogy mindkét változatot felvette az alapvető és a kiegészítő ismérvek listájára is azzal, hogy amelyik ország rövid periódus alapján kívánja a gazdasági aktivitást vizsgálni, az kiegészítő módszerként alkalmazza a „rendszeres” aktivitást, amely országok viszont az utóbbit kívánják elsődleges fontosságúnak tekinteni, a másik koncepciót fogadják el kiegészítő ismérvnek. Mindkét esetben a kiegészítő ismérvre vonatkozó adatokat, esetleg a népszámláláshoz kapcsolódó reprezentatív felvétellel vagy folyamatos statisztikákból lehet megszerezni.

Az aktivitás megállapításához alapul szolgáló időszak kérdése mellett szó volt az aktivitást meghatározó másik két tényező, a korhatár és a nem teljes munkaidőt dolgozókkal kapcsolatban a szükséges minimális munkaidő néhány problémájáról is.

Felmerült, hogy a *korhatárt* összhangba kellene hozni a tanköteles kor felső határával. Tekintve, hogy ez több országban már 16 év, a munkacsoportnak az volt a véleménye, ne legyen 15 évnél magasabb, mert jelentős rétegeket (segítő családtagok stb.) nem lehetne figyelembe venni a munkaerő nagyságának megállapításánál. Tudomásul vette a munkacsoport, hogy egyes országok részére még a 15 év is magas, ezért javasolta, hogy a nemzetközi összehasonlíthatóság érdekében ezek az országok biztosítsák, hogy a 15 éves és idősebb aktív keresők adatai az ennél fiatalabbakétól elválasztva is rendelkezésre álljanak.

A *szükséges minimális munkaidő* tekintetében a munkacsoport elfogadta azt a riporttőri javaslatot, hogy a határ megállapítását bízzák az egyes országokra, ha azok egyáltalán szükségesnek tartják. Célszerűnek tartotta azonban, hogy a minimális időt meghatározó országok tegyenek fel kérdést, amelyből megállapítható azoknak a száma, akiknek munkaideje az előírt minimális határt nem éri el, s ezért nem minősülnek gazdaságilag aktívnek. A *segítő családtagok* szükséges minimális munkaidejét, a korábbi gyakorlatnak megfelelően, a normál munkaidő egyharmadában állapították meg. Felmerült az is, hogy a mezőgazdasági segítő családtagok korlátozás nélkül a munkaerőhöz tartoznának, ill. azokat gazdaságilag aktívnek kellene tekinteni. Volt ezzel ellenkező olyan vélemény is, hogy az említett egyharmad munkaidő túlságosan alacsony. A munkacsoport azt ajánlotta, hogy azok az országok, amelyek alacsonyabb vagy magasabb időhatárt alkalmaznak, igyekezzenek adatokat biztosítani az alacsonyabb határ miatt bekerült, ill. a magasabb határ miatt kimaradtak számáraól.

A riporttőri csoport új javaslata volt, hogy a gazdasági aktivitás típusa mellett a *megélhetés fő forrása* is alapvető gazdasági ismérve legyen, mert a munkaerőben elfoglalt tényleges helyzet csak a két ismérve kombinációja alapján állapítható meg helyesen. Az indokolás kiemeli, hogy az országok nagyobb része az aktivitást eszmei időpont (rövid periódus) alapján határozza meg, emiatt az időszakos foglalkozásúak és mások, akiknek a fő megélhetési forrásuk nem gazdasági tevékenység (csökkentett munkaidőben dolgozó feleségek stb.), ha a vizsgált héten történetesen dolgoznak, aktívnek minősülnek, egyébként nem. A megélhetés fő forrása viszont egy hosszabb időszak alapján figyelembe vett általános helyzetre vonatkozik, így a kettő kombinációjából minden kérdésre választ lehet kapni. Újszerű elemzésekre nyújt lehetőséget, biztosabb alapot teremt a munkaerő előszámításhoz, főként mert a munkaerőhöz tartozás határeseteit szeparáltan lehet vizsgálni.

A vitában sokan kétségbevonták, hogy a megélhetés fő forrására vonatkozóan egyáltalán nyerhető-e kielégítő és megbízható információ, különösen olyan

esetekben, amelyekben a megélhetésnek több forrása van. A fenntartások kifejezésre juttatása mellett a munkacsoport alapvető ismérvnek ajánlotta a megélhetés fő forrását a következő kategóriák szerint:

- a) gazdasági tevékenység,
- b) nyugdíj járadék,
- c) egyéb juttatás (ösztöndíj, segély, intézeti eltartás stb.),
- d) vagyomból származó jövedelem,
- e) más személyek támogatása (eltartottság).

A megélhetés fő forrása szerinti csoportosítás foglalná magában a *nem aktív személyek* különböző típusait, ill. csoportjait, mégpedig a *b–d* csoportok az inaktív keresőket, az *e*) csoport pedig az eltartottakat. (Az eltartottak csoportosítására a későbbiekben visszatérünk.)

Szóba került a *c*) és a *d*) csoport összevonása, teljesen más jellegük miatt azonban többen elleneztek. A végső javaslat a teljes részletezés maradt, azzal, hogy a következő ülésen a csoportosítás kérdését még egyszer napirendre tűzik.

Az *egyéni foglalkozás*, és a *foglalkozási ág* kérdéseivel az ülészak részleteiben nem foglalkozhatott, mert még sem az Egyéni Foglalkozások Egységes Nemzetközi Osztályozása⁵, sem a Foglalkozási Ágak Egységes Nemzetközi Osztályozása⁶ nem készült el. Az előbbi felülvizsgált és javított változatának a kiadását a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1967-re tervezi, az utóbbi revíziója az Egyesült Nemzetek Statisztikai Bizottságának irányítása alatt folyamatban van, a tervezetet még ez évben rendelkezésre bocsátják, a végleges változat elfogadása azonban csak 1968-ra várható. A munkában az Európai Statistikusok Értekezlete által erre a célra szervezett munkacsoport is közreműködik. Elvi egyetértés született arra vonatkozóan, hogy az elkészült jegyzékeket — az 1960. évi Európai Program ajánlásához hasonlóan — kétszámjegyves részletességgel fogják alkalmazni, más jegyzék alkalmazása esetén pedig biztosítják a konvertálást legalább ezen a szinten.

A *társadalmi-gazdasági csoportosítás* alapvető eleme az egyéni foglalkozás, így az említett jegyzék hiánya miatt részletes megbeszélésekre úgyszintén nem kerülhetett sor. A munkacsoport felkérte a Titkárságot, hogy tanulmányozza az osztályozás megváltozásának a hatását a társadalmi-gazdasági csoportosításra. Egyetértett a munkacsoport azzal a rapportóri javaslattal, hogy függetlenül a készülő jegyzéktől, a társadalmi-gazdasági csoportosítás megalapozottabban végezhető el a megélhetés fő forrásának koncepciója alapján, mint a munkaerő koncepció alapján, mert az előbbi hosszabb időszakot vesz figyelembe, ezért jobban tükrözi mind a tényleges társadalmi, mind a tényleges gazdasági helyzetet. A megélhetés fő forrása szerinti csoportosításnak a nem aktív személyekre vonatkozó része lényegében változtatás nélkül átvehető.

A *foglalkozási viszony* szerinti csoportosítás kérdésében különösebb vitára nem került sor. Nem volt teljes az egyetértés a „munkáltató” (munkaadó) és a „saját számlára dolgozó” (alkalmazottat nem foglalkoztató önálló) kategóriák megkülönböztetésének a szükségessége tekintetében. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet gyakorlatára hivatkozva változatlan maradt az eredeti javaslat. Ugyanakkor változatlan maradt az a javaslat is, hogy a „segítő családtag” csoport egyaránt tartalmazza a fizetés nélküli és a fizetett segítő családtagokat, holott az utóbbit a Munkaügyi Szervezet alkalmazottnak tekinti. Az ellenérv az volt, hogy az 1960 körüli népszámlálások alkalmával kevés ország követte ezt a gyakorlatot. Véglegesítették azt a korábbi magyar javaslatot, hogy a termelőszövetkezeti tagok segítő családtagjait megkülönböztessék meg aszerint, hogy a termelőszövetkezeti munkában vagy a háztáji gazdaságban segítenek-e és az előbbieknél a tsz-tagok között szerepeljenek (külön alcsoportban). Úgyszintén elfogadták a köztalálék segítő családtagjainak megkülönböztetését.

A gazdasági ismérvekkel foglalkozó napirendi ponthoz kapcsolódva a Titkárság feljegyzést terjesztett a munkacsoport elé „*A gazdaságilag aktív népeségnek a népszámlálásoknál és a nemzeti jövedelem- és mérlegszámításoknál alkalmazott fogalma közötti összefüggés*”-ről. Az előzetes vizsgálat eredményeit vázoló dokumentum felhívja a figyelmet a fogalmak egyezőségének fontosságá-

⁵ International Standard Classification of Occupations (ISCO).

⁶ International Standard Industrial Classification of all Economic Activities (ISIC).

ra és nehézségeire. A munkacsoport messzemenően egyetértett a kérdés fontosságával, azzal, hogy ez is szerves része annak a nagyobb szabású munkának, amelyet az Egyesült Nemzetek Statisztikai Bizottsága végez a demográfiai, a munkaügyi és a szociális-statisztikák integrációja érdekében. Javasolta, hogy a kérdést a következő ülészakon tűzzék ismét napirendre, amikor jelentős előrehaladás várható az említett integráció terén.

Eltartottsági statisztika

Az eltartottság kérdésével foglalkozó napirendi pont szerves kiegészítő része volt a gazdasági ismérvekkel foglalkozó előző napirendi pontnak. Elválasztása nem is volt szerencsés, némileg gátolta is az összetartozó kérdések folyamatos tárgyalását.

Amint arról már az előzőekben, a megélhetés fő forrása koncepciójának ismertetésénél szó volt, a riportóri csoport „az eltartottság” megállapítását is a megélhetés fő forrása alapján javasolta. *Eltartott* mindenki, akinek a megélhetési forrása más személy vagy személyek keresete, jövedelme stb. *Eltartó* pedig az, aki megélhetési forrásából más személyt vagy személyeket tart el. (A „megélhetés fő forrása” szerinti csoportosítás *e*) ill. *a)–d)* pontjaihoz tartozó személyek.)

Az eltartottak javasolt csoportosítása:

- a)* tanköteles kor alatti gyermekek,
- b)* tanköteles korú gyermekek,
- c)* tanköteles kor feletti tanulók,
- d)* háztartásbeliek,
- e)* egyéb eltartottak.

A munkacsoport egyetértett abban, hogy az eltartottakat eltartóik gazdasági ismérvei szerint kell csoportosítani, ami azonban nehézségekre ütközhet, ha az eltartott nem az eltartó háztartásában él. Ezért az eltartó azonosítására vonatkozó ismerveket csak mint kiegészítő ismerveket kell figyelembe venni.

Termékenységi statisztika

A munkacsoport egyetértett abban, hogy a termékenységre vonatkozó részletes adatok ismerete nélkülözhetetlen tényezője a népességelőszámításoknak és az ezzel összefüggő széleskörű szociális és gazdaságpolitikai intézkedéseknek, ezért a termékenység tárgykörének a korábinál sokkal nagyobb teret kell biztosítani az 1970 körüli európai népszámlálás programjában.

Eltételezve attól, hogy néhány ország a termékenység vizsgálatára a mintavételi eljárást, vagy a népességnyilvántartásokat tartotta célszerűbbnek, lényegesebb vita csak a megkérdezendő nők körére vonatkozólag alakult ki. Sok ország aggályosnak, sőt lehetetlennek tartotta, hogy a kívánt adatokat hajadon nőktől is megkérdezzék. Ezt figyelembe véve a munkacsoport a hajadon nők termékenységére vonatkozó kérdéseket csak mint kiegészítő ismerveket javasolta. Egyetértett a munkacsoport azzal a javaslatlall, hogy a házasságtartam mellett vizsgálni kell a születési intervallumokat is. Ezzel kiegészítve a riportóri tervezetet a termékenység tárgykörére vonatkozóan a munkacsoport a következő ajánlást hagyta jóvá:

Alapvető ismérvek

1. Összes élveszületett gyermekek száma.
2. A jelenlegi házasságkötés éve (vagy a házasságtartam) és a nő kora a házasságkötéskor.
3. A jelenlegi házasság első vagy nem.

Kiegészítő ismérvek

1. Házasságkötések száma.
2. Teljes házasságtartam.
3. A jelenlegi vagy az utolsó házastárs születési éve (kora)
4. Összes életben levő gyermekek száma.
5. Ha a jelenlegi nem az első házasság, a jelenlegi házasságból élveszületett gyermekek száma.
6. A jelenleg is fennálló első házasságból született gyermekek születési éve.

Hiányzik a kiegészítő ismérvek közül az összes (élve és halva) született gyermekek száma, amelynek törlését a rapportóri csoport javasolta az európai programból, mert az 1960 körüli népszámlálásoknál sem lehetett erre a kérdésre megbízható adatokat kapni.

Iskolázottsági ismérvek

Az Oktatásügyi Statisztikai Munkacsoport 1965. október havi ülésén, az UNESCO részvételével a népesség iskolázottsági jellemzőinek népszámlálási vonatkozásaival is foglalkozott. Átfogó javaslatot készítettek az idetartozó fogalmakról, csoportosításokról és a feldolgozásokról. Az utóbbi olyan szerteágazó és túlzott volt, hogy az Európai Statisztikusok Értekezlete legutóbbi (13.) ülésén — elismerve a munka értékét és jelentőségét — elkérte a Titkárságot egy szűkebb, összefoglaló jellegű táblázási program elkészítésére. Ezzel együtt a Titkárság rövid összefoglalást is készített a javaslat néhány tisztázásra szoruló pontjáról. Ezt az anyagot vitatta meg a munkacsoport.

A résztvevők újból megerősítették, hogy az írni-olvasni tudást és az iskolába járást viszonylag kevés ország kívánja vizsgálni, ezért mindkét kérdés végleges lekerült az alapvető ismérvek listájáról. Hosszas vita alakult ki azonban az iskolázottság szintjének, az iskolai végzettségnek a megállapításáról. Ez a két ismerv, a *legmagasabb iskolai végzettség* és az *iskolázottság minősítése* alapján történhet. Az előbbit a legmagasabb fokon elvégzett osztályok száma, az utóbbit a ténylegesen megszerzett vég bizonyítvány vagy oklevél fajtája határozza meg. Mindkét ismérvvvel kapcsolatban számos probléma merül fel.

A legmagasabb iskolai végzettség összehasonlíthatóságát még egy országon belül is nehezíti az iskolarendszer szükség szerű állandó változása, további problémát okoz a részidejű (esti, levelező) oktatás, a szakmai oktatás (iparitanulóképzés stb.) mikénti figyelembevétele, a közép- és felsőfokú oktatás közötti átmeneti típusok sokféle változatának minősítése, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Áthidaló megoldásként javasolták, hogy a legmagasabb iskolai végzettséget egyszerűen az összes elvégzett osztályok számával jellemezzék, tekintet nélkül a különböző szintekre (alap-, közép-, felsőfokú együtt). Igen sok azonban ebben a megoldásban is a félrevezető tényező.

Az iskolázottság, ill. iskolai végzettség minősítése úgyszintén függvénye az oktatási rendszer változásának, az idők folyamán az azonos jellegű bizonyítványok tartalma lényegesen megváltozott, ezért szükséges lenne a megszerzés évét is kérdezni. Probléma még, hogy két vagy többféle minősítés (oklevél, bizonyítvány) esetén melyiket kell elsősorban figyelembe venni, a magasabbrendűt vagy a foglalkozásnak megfelelőt. A Titkárság jelentése szerint az UNESCO dolgozik az iskolai végzettségek minősítésének (oklevelek, vég bizonyítványok fajtáinak) egységes nemzetközi osztályozásán, ami jelentősen meg fogja könnyíteni a végleges ajánlás kidolgozását.

Az Oktatásügyi Munkacsoport javaslata rámutatott arra, hogy az országban a külföldi — főként a felsőfokú oktatásban részesülő — diákok száma állandóan növekszik. Célszerű lenne ezért legalább néhány legfontosabb ismerv tekintetében a belföldi és az idegen állampolgár szerinti megkülönböztetés. Ez azután a táblázási programban túlzottan kifejezésre is jutott.

Végleges álláspontot nem lehetett kialakítani. A munkacsoport megegyezett abban, hogy feltételesen mindkét ismérvet, a legmagasabb iskolai végzettséget és az iskolázottság minősítését is alapvető ismérvek fogadja el, oly módon, hogy akár az egyiket, akár a másikat, akár mindkettőt lehet alkalmazni. Az anyagot a következő ülésig tovább kell tanulmányozni, amennyiben elkészül, az említett UNESCO-jegyzék felhasználásával. (Megjegyezzük, hogy az 1960. évi magyar népszámlálási gyakorlat a szóban forgó ismérvekre vonatkozó kérdések teljes rendszerének a kidolgozásával és alkalmazásával valamennyi kérdésre — beleértve az iskolába járást is — kielégítő választ kapott.)

Egyéb népszámlálási kérdések

A rapportóri csoportok által előkészített témakörökön kívül, részben a Titkárság, részben egyes országok még az alábbi néhány, véglegesen nem eldöntött témának a napirendre tűzését javasolták.

Össznépeség. Az egységes fogalom kialakításának előmozdítása érdekében a Titkárság a munkacsoport rendelkezésére bocsátotta azt a táblázatot, amelyet az ENSZ Statisztikai Hivatala készített 28 európai ország legutóbbi népszámlálási gyakorlata alapján 13 problematikus népességekategória (külföldön tartózkodó hazai, ill. országban tartózkodó külföldi katonaság, diplomáciai személyzet, munkavállalók stb.) számbavételének különböző variációiról.

A munkacsoport ismét megállapította, hogy az össznépeség száma első-sorban attól függ, hogy mi a kritériuma az állandó és az ideiglenes lakóhely megkülönböztetésének. Jobb megoldás hiányában a Titkárság felkérte az országokat, hogy népszámlálási kiadványaikban erről részletes magyarázat adjanak és közöljék kellő részletességgel az említett kategóriák adatait.

Konkréten a vándormunkásokkal kapcsolatban a munkacsoport javasolta, hogy „de facto” alapon írják őket össze, tehát ahol dolgoznak, függetlenül a tartózkodás időtartamától.

Családi állapot. A munkacsoport egyetértett abban, hogy a családi állapotot az 1960. évi európai programban javasoltnál részletesebben kell kérdezni és javasolta az 1970. évi világprogram némileg tömörített változatának az elfogadását, amely a házasságok alcsoportokra bontja aszerint, hogy (a) házastársával közös háztartásban él; (b) nem él közös háztartásban, de jogilag nem különváltan élő; (c) különváltan élő.

Előző lakhely. Felmerült, hogy az előző lakóhely helyett — mint a világprogramban — az „ottlakás időtartama” (az összeírás helyén) legyen alapvető ismérv. A munkacsoport úgy határozott, hogy az „előző lakóhely” (meghatározott időpontban, de legfeljebb az előző népszámlálásig visszamenően) maradjon alapvető ismérv.

Etnikai ismérvek. A munkacsoport elfogadta a nemzetiségekkel rendelkező országok nézetét, hogy a nemzetiséget meg kell különböztetni az állampolgárságtól, de javasolta, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően ne alapvető, hanem csak kiegészítő ismérv legyen.

Nyelv. Egyes országok javasolták pontosabb meghatározását, mert nem lehet tudni, hogy anyanyelvet vagy nyelvtudást jelent-e. A munkacsoport nem tartotta szükségesnek, lehet rugalmasan értelmezni. Az alapvető ismérvek közül szintén átkerült a kiegészítő ismérvek listájára.

LAKÁSSZÁMLÁLÁSI KÉRDÉSEK

A lakásegység és a szoba meghatározása és csoportosítása

A lakásegység fogalmának meghatározásával kapcsolatban probléma nem merült fel és a munkacsoport véglegesnek fogadta el a „műszaki egység” alapvető elvet az 1960. évi európai program erre vonatkozó ajánlásának megfogalmazásában.

A lakásegységek csoportosításának egyik alapelve a magán- és a kollektív háztartások lakásául szolgáló lakásegységek megkülönböztetése, a másik pedig a „hagyományos” és az egyéb lakások szétválasztása volt. Több ország javasolta az ún. „egyszobás bérlemények” megkülönböztetését, mert az új építkezések során sok olyan ház épül, amelyekben főként egyedülállók részére szolgáló, csupán egy szobából álló lakások vannak közös használatú mellékhelyiségekkel. Ezek nem tekinthetők sem a konvencionális értelemben vett egyszobás lakásnak, sem kollektív háztartásnak. Az „egyéb” és a kollektív lakásegységek további részletezését a munkacsoport csak opcionális alapon javasolta.

Az elfogadott teljes csoportosítás a következő:

- 1.0 Magán lakásegységek
 - 1.1 Hagyományos (állandó) lakások
 - 1.2 Egyszobás bérlemények
 - 1.3 Egyéb magán lakásegységek
 - 1.3.1. Mozgó létesítmények
 - 1.3.2. Egyéb eredetileg is lakásul szolgáló létesítmények (kunyhó, bódé stb.)
 - 1.3.3. Eredetileg nem lakásul szolgáló lakott létesítmények (lakott gazdasági helyiségek stb.)
- 2.0 Kollektív lakásegységek
 - 2.0.1. Állandó tartózkodásra szolgáló
 - 2.0.2. Átmeneti tartózkodásra szolgáló

Foglalkozott a munkacsoport az üres lakások és az idényjellegű (nyári) lakások kérdésével, elsősorban abból a szempontból, hogy mennyiben számítson a lakásállományhoz. Mindkettővel kapcsolatban az volt az álláspont, hogy amennyiben az egész évben lakható, számba kell venni. Abban is megegyeztek, hogy a lakás céljaira épült, de teljes egészében más célra szolgáló lakásokat ne vegyék figyelembe.

A szoba fogalmával kapcsolatban a munkacsoport ismét fontolóra vette a minimális alapterület, a külső megvilágítás, a konyha minősítése és a foglalkozás céljaira használt szoba kérdését, de végül is nem javasolt változtatást a fogalom-meghatározáson, azzal a megjegyzéssel, hogy a külső megvilágítás ne legyen feltétlen követelmény. A változtatás azért sem lenne célszerű, mert a folyamatos lakásstatistika is ezt használja.

A konyha szobaként való számbavételéről folyó vita azzal az ajánlással végződött, hogy mind a lakásnagyság, mind a laksűrűség megállapításánál a konyhát is figyelembe kell venni, de a szobák száma szerinti csoportosítást részletezni kell aszerint, hogy van-e konyha vagy nincs és az utóbbi esetben van-e főzőfülke vagy nincs.

A kizárólag foglalkozási célokra (rendelő, iroda, üzlet) szolgáló szobákat az átlagos lakásnagyság kiszámításánál figyelembe kell venni, a laksűrűség kiszámításánál azonban nem.

Épületstatistika

A vita során az az általánosnak mondható vélemény alakult ki, hogy az épületösszeírás mint olyan, semmiképpen nem tekinthető népszámlálási feladatnak, már csak azért sem, mert a számlálóbiztos nem rendelkezik a szükséges, többnyire műszaki ismeretekkel. Az épület néhány adatára azért van csak szükség, mert ezek sok tekintetben a lakások minőségét, a lakáskörülményeket is jellemzik. Éppen ezért az épület a népszámlálásnál csak mint a lakással kapcsolatos másodlagos számbavételi egység jöhet szóba és adatok feldolgozásánál is elsősorban a lakást kell feldolgozási egységnek tekinteni és csak másodsorban az épületet.

A munkacsoport teljesen egyetértett abban, hogy az összeírás csak a lakó-épületekre és az olyan nem lakóépületekre korlátozódjék, amelyekben lakás is van.

Az *épület típusa* szerinti csoportosításnál szükségesnek tartották kiemelni az egyalakos épületeket (épület és a lakás azonos). Több ország felhívta a figyelmet az új építkezéseknél gyakori ikerházakra és sorházakra, amelyek tulajdonképpen egymáshoz illeszkedő egyalakos épületek és semmiesetre sem tekinthetők többalakos lakóépületeknek. A munkacsoport egyetértett ezeknek a típusoknak a megkülönböztetésével. Nem tartotta viszont jól elhatárolható kategóriának a mezőgazdasági lakóépületeket és ennek a csoportnak a törlesztését javasolta.

Az elfogadott teljes csoportosítás:

1. Különálló egylakásos épületek
2. Egyéb egylakásos épületek (-ben levő lakások)
 - 2.1 Ikerházak
 - 2.2 Sorházak (minden lakás külön egység)
3. Többlakásos lakóépületek (-ben levő lakások)
4. Nem lakóépületek (-ben levő lakások)

A 3. és a 4. csoportot az épületekben levő lakások száma szerint lehet részletezni, a 2. csoport alcsoportjaival együtt opcionális alapon.

Az épületek minőségének jellemzésére a munkacsoport már korábban az építés évét (időszakát) és az építési anyag típusát fogadta el. Mindkét ismérvt átkerült az alapvető ismérvek jegyzékére.

Egyetértve azzal az aggállal, hogy különösen régi épületeknél nehéz az építés évét megállapítani, a munkacsoport az *építési időszak* szerinti csoportosítás mellett foglalt állást a következő részletezéssel:

1. Az első világháború vége (1919) előtt
2. A két világháború vége (1919—1945) között
3. A második világháború vége után (1946-ban és később) épült épületek

A csoportokon belüli opcionális alcsoportok: 1881 előtt, 1881—1900., 1901—1918.; 1919—1930., 1931—1945.; 1946—1954., 1955—1964. években és 1965-től évenként.

Az *építési anyagok* szerinti csoportosítással kapcsolatban több ország javasolta, hogy a modern építkezési anyagok (blokkok, panelek, előregyártott elemek stb.) külön csoportban, ill. csoportokban szerepeljenek. A munkacsoport véleménye az volt, hogy ez nem az építési anyagra, hanem a konstrukcióra vonatkozó megkülönböztetés lenne, ez pedig nem célja a csoportosításnak; a szóban forgó szerkezeti elemeket is az anyaguknak megfelelő csoportokba kell sorolni. Építési anyagon általában az épület fő falainak az anyagát kell érteni. Mindezeket figyelembe véve a munkacsoport a következő osztályozást fogadta el:

1. Fa
2. Égetetlen agyag (vályog stb.)
3. Égetett agyag (tégla, blokk, panel stb.)
4. Kő
5. Cement (blokk, panel is)
6. Vegyes (fa és kő, fa és tégla)
7. Egyéb

Felmerült az épület felszereltségének és közmű-ellátottságának a kérdése is (víz, gáz, villany, csatornázás, központi fűtés, lift stb.), de a számlálás már említett nehézségeire hivatkozva csak mint kiegészítő ismérveket fogadták el.

A tulajdoni jelleg és a használati jogcím szerinti csoportosítás

A munkacsoport elsőrendű fontosságot tulajdonított annak, hogy a *tulajdoni jelleg* a lakásszámlálásnál és a folyamatos lakás- és épületstatisztikánál azonos szempontok szerint bírálják el és a lakásokat azonos módon csoportosítsák. Ennek érdekében ideiglenesen átvette a folyamatos statisztikában használt alábbi csoportosítást:

1. Közület
2. Fél-közületi szerv
3. Lakásépítő szövetkezet
4. Magán szerv
5. Magán személy

Megegyeztek abban, hogy a következő ülésen a kérdést újból napirendre tűzik, felhasználva az építési statisztikában érdekelt szervek áprilisban tartandó ülésének a megállapodásait. A munkacsoport felkérte a Titkárságot,

hogy készítse elő az egyes csoportok tartalmának pontos meghatározását és kérje fel az egyes országokat a kérdésre vonatkozó népszámlálási gyakorlatuk és az esetleg alkalmazott alapsoportosítás ismertetésére.

A *használati jogcímet* illetően az a vélemény alakult ki, hogy a világprogrammal egyezően ezt a kérdést nem a lakással (lakásegységgel), hanem a háztartással kapcsolatban kell vizsgálni a következő csoportosítás alapján:

1. Háztartások, amelynek egyik tagja a lakásegység tulajdonosa
2. Háztartások, amelyek bérlői a lakásegységnek
 - 2.1 Főbérlő háztartások
 - 2.2 Albérlő háztartások
3. Egyéb jogcímen lakó háztartások

A lakáépítő szövetkezetek tulajdonában levő lakásokban lakó háztartások a 2. csoportba, a szolgálati, készenléti stb. lakásban lakó háztartások, továbbá más személyek vagy szervek által lakbérfizetés nélkül (ingyen) rendelkezésükre bocsátott lakásban lakó háztartások a 3. csoportba kerülnek.

A kizárólagos és közös lakáshasználat szerinti csoportosítás

A lakásprobléma és más ezzel összefüggő szociális problémák behatóbb tanulmányozását teszi lehetővé a közös lakáshasználat mértékének ismerete, ezért a munkacsoport az erre vonatkozó kérdéseket is az alapvető ismérvek közé sorolta. Az a vélemény alakult ki, hogy a kérdést a háztartások és a lakások oldaláról egyaránt kell vizsgálni.

Az ajánlott csoportosítás:

- I. 1. Egy lakásegységben egyedül lakó háztartások
2. Másik háztartással közösen lakó háztartások
3. Két vagy több háztartással közösen lakó háztartások
- II. 1. Lakásegységek egy háztartással
2. Lakásegységek két háztartással
3. Lakásegységek három vagy több háztartással

Az osztott lakáshasználat esetében kiegészítő ismérvként javasolta a munkacsoport a kényszerű vagy önkéntes együttlakást.

A lakások csoportosítása a W.C. típusa szerint

Elismerve, hogy a lakáshoz tartozó W.C. típusa a lakás legfontosabb egészségügyi jellemzője, már az előző ülés szak elfogadta, hogy a W.C.-vel való ellátottság és az ezzel összefüggő csatornázottság alapvető ismérv legyen. A Tűtkárság három, részletes alternatív csoportosítási javaslatot készített, amelyeknek elemei a kizárólagos és a közös használat, a csatornázási rendszer és a vízöblítés. A munkacsoport mindhárom túlzottan részletesnek találta és egy összevont változatot fogadott el, amelyik mindhárom elemet magában foglalja, de nem teljes kombinációban és a vízöblítéssel nem rendelkező típusoknál csak opcionális részletezéssel.

Egyéb lakásösszeírási kérdések

Ez a napirendi pont az alapterülettel, a lakók demográfiai és gazdasági ismérveivel és az emeletek számával foglalkozott.

A munkacsoport egyetértett azzal, hogy a *lakások alapterülete* igen fontos minőségi ismérv, a megállapítás nehézségei miatt azonban továbbra is csak kiegészítő ismérvként javasolta.

Néhány ország a népszámlálástól függetlenül kívánja a lakásszámlálást végrehajtani. Ebben az esetben feltétlenül szükséges a lakók (tulajdonos, bérlő) legfontosabb standard *demográfiai és gazdasági ismérveit* is összeírni. Meghatá-

rozásukat a munkacsoport csak akkor tudja megvitatni, ha a táblázási programot már kidolgozták. Erre előreláthatóan csak a következő ülésen kerül sor.

Az *emeletek* számával kapcsolatban is el kellett döntenit, hogy az épület vagy a lakásegység legyen a feldolgozási egység (ti. hány emeletes az épület, amelyben a lakásegység van, vagy hányadik emeleten fekszik a lakás). A munkacsoport csak mint kiegészítő ismérvet, az emeletek számát javasolta kérdezni.

REPREZENTATÍV MÓDSZEREK ALKALMAZÁSA A NÉP- ÉS LAKÁSSZÁMLÁLÁSOKNÁL

A rapportóri memorandum részletes tárgyalására nem kerülhetett sor, mert az orosz nyelvű fordítás nem állt rendelkezésre. A munkacsoport egyetértett abban, hogy a memorandum értékes iránymutatás azoknak az országoknak, amelyek reprezentatív felvételt szándékoznak végrehajtani. A szervezés és a végrehajtás módja azonban olyan nagymértékben függ a nemzeti körülményektől, törvényhozástól, statisztikai tradíciótól, hogy a munkacsoport nem kíván olyan jellegű ajánlásokat kidolgozni, mint a népszámlálás kérdéskörénél. Egyetértett azonban a munkacsoport abban, hogy szükség van a nemzeti tapasztalatok további kicserélésére. Ennek érdekében részletes kérdőívet küldenek szét. A válaszok birtokában remélhetőleg készülhet egy összefoglaló elemzés.

A rapportóri csoport felhívta a figyelmet a népszámlálásokkal kapcsolatos különböző típusú hibák természete, forrásai, nagysága és mérése tanulmányozásának fontosságára. A munkacsoport elhatározta, hogy ezt a tárgykört a következő ülészek napirendjére tűzi. Magyarországi vállalta egy előkészítő anyag összeállítását. Ezzel a témakörrel kapcsolatban is javasolták a nemzeti tapasztalatok kicserélését, különös tekintettel az adatbevallások pontosságának utólagos ellenőrzési módszereiről.

A MUNKA TOVÁBBI PROGRAMJA

Az Európai Statisztikusok Értekezlete a munkacsoport jelenlegi megfontolásai és ajánlái alapján, a világprogram figyelembevételével előreláthatóan az 1967 őszén tartandó ülészekon tárgyalja az 1970 körüli népszámlálások végleges európai programját. Az Értekezlet legutóbbi ülésén jóváhagyta, hogy — amennyiben szükséges — az 1966—1967. év folyamán további rapportóri csoport vagy csoportok végezzék a tervezet végső kialakításához még szükséges előkészítő munkát.

A munkacsoport a napirend egyes témaköreivel kapcsolatban tárgyalta a táblázási programot is, de nem módszeresen, és nem összefüggéseiben és csak részben tekintette át a más témaköröket is érintő módosítások hatását. Megjegyezt a munkacsoport egy rapportóri csoport szervezésében, amely szisztematikusan felépített, kiegyensúlyozott táblázási program-tervezetet készítené, figyelembe véve az európai program különböző témái között fennálló valamennyi koordinációs problémát.

Szükségesnek tartotta a munkacsoport a gazdasági ismérvekkel kapcsolatos ajánlások előkészítésére szervezett rapportóri csoport újbóli összehívását, hogy az Egyéni Foglalkozások Egységes Nemzetközi Osztályozásának elkészülése után dolgozza ki a társadalmi-gazdasági csoportosításra vonatkozó ajánlásokat és még egyszer vizsgálja felül a gazdasági ismérvekkel kapcsolatban fennmaradt valamennyi problémát.

Utalt a munkacsoport a reprezentatív eljárásokra vonatkozó további nemzeti tájékoztatások elkészítésére az illetékes rapportóri csoport szétküldendő kérdőívei alapján, egyetértett továbbá abban, hogy a népszámlálásokkal kapcsolatos különböző típusú hibák természetének, forrásainak, hatásainak és mérési módszereinek problematikáját a következő ülészek napirendjére tűzik.

Szükségesnek tartotta a munkacsoport azoknak a módszereknek a további tanulmányozását, amelyek alaposabb információkat biztosíthatnak az épületekről. Ennek a kérdésért szintén a következő ülés napirendjére tűzik.

A munkacsoport végül javasolta, hogy az Elektronikus Adatfeldolgozási Munkacsoporttal együttesen, a gépi adatfeldolgozási és a népszámlálási szak-

értők részvételével tartanak ülést a népszámlálási adatok gépi feldolgozása integrált elveinek a tanulmányozására, beleértve a tervezés, a felvétel, az átvitel (lyukkártya, szalag stb.), az ellenőrzés, a feldolgozás, a táblázás és az elemzés valamennyi kérdését. A munkacsoport felkérte a Titkárságot, lehetőleg biztosítsa, hogy az ülést olyan helyen tartsák, ahol népszámlálási adatok elektronikus gépi adatfeldolgozása folyamatban van vagy előkészület alatt áll.

*

Összefoglalva az ülésszak tapasztalatait, megállapítható, hogy a megbeszélések és az elfogadott ajánlások nagy lépést jelentettek az 1970 körül tartandó európai népszámlálások egységes programjainak kialakításához. Az alapvető ismérvek elhatárolása, tisztázása, a fogalmak meghatározása, a csoportosítások egységesítése, egy szisztematikus táblázási program körvonalainak kialakítása az 1960. évinél lényegesen megalapozottabbá teszi az adatok nemzetközi összehasonlítását. Természetesen bőségesen maradt még nyitott kérdés, de a munkacsoport valamennyit felvette további munkaprogramjába és a problémákat bizonyára sikeresen meg is fogja oldani.

Dr. Tamásy József

BESZÁMOLÓ A CSALÁDTERVEZÉS TRENDJEIT KUTATÓ BIZOTTSÁG ELSŐ ÜLÉSÉRŐL

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai Régiója által létrehozott ad hoc Kutatóbizottság 1966. március 4-én Koppenhágában tartotta harmadik ülését. Az ülésen *dr. Agnete Braestrup*, a Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai Régiójának elnöke elnökölt. A megbeszélésen részt vett *dr. T. Sjövall*, a Nemzetközi Családtervezési Szövetség Orvosi Bizottságának elnöke és *Joan Rettie*, az Európai Régió titkára. Az egyes országok képviselőiben *D. V. Glass*, a londoni egyetem szociológiai professzora (Egyesült Királyság), *J. Danezis*, az athéni egyetem h. nőgyógyászati professzora (Görögország), *P. Hubinont*, a brüsszeli egyetem nőgyógyászati professzora (Belgium), *Dr. N. Gustavsson*, *Rengby* és *Dr. G. af Geijerstam* (Svédország), *H. Hamtoft*, *Dr. A. Groth* és *Dr. Matthissen* (Dánia) vettek részt. Magyarországot *dr. Szabady Egon*, a KSH elnökhelyettese, a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának titkára, *dr. Horn Béla* professzor, a budapesti I. sz. nőgyógyászati klinika igazgatója, és *dr. Klinger András*, a KSH főosztályvezető-helyettese képviselte.

A Kutatóbizottság megbeszéléseinek alapjául *dr. Szabady Egon-dr. Klinger András* „Az 1965—1966. évi magyar termékenységi, családtervezési és születésszabályozási vizsgálat”¹ című dolgozata és az erre vonatkozó nemzetközi összehasonlító vizsgálat terve² szolgált. A Kutatóbizottság az említett beszámolót és tervezetet elfogadta és megállapította, hogy a magyar vizsgálat tapasztalatai több vonatkozásban hasznosíthatók a jövőbeni vizsgálatok megszervezésénél. A Kutatóbizottság a nemzetközileg hasznosítható tapasztalatokat a következőben foglalta össze:

a) a termékenységi és családtervezési kérdéskör vizsgálata is csupán az egész női népességre kiterjedő — területi — mintavétellel képzelhető el legmegfelelőbbben. A korábbi — nem a nő lakóhelyére irányuló — vizsgálatok zárt (főleg orvoshoz, egészségügyi intézményhez kapcsolódó) jellege miatt csupán közvetve felhasználhatóságúak;

b) a vizsgálat lebonyolításánál biztosítandó a legteljesebb titoktartás és ezen keresztül a megkérdezett nők válaszainak valósághű volta. Ez csak megfelelően kiképzett és a nőkhöz közelálló adatgyűjtőkkel (főleg egészségügyi dolgozókkal) biztosítható;

¹ Lásd a 135—157. old.

² „Tervezet a nemzetközi összehasonlító születésszabályozási és családtervezési vizsgálatra.” Lásd *Statisztikai Szemle* 1965. évi 8—9. sz. 898—901. p.

c) az adatok feldolgozásánál és elemzésénél nagymértékben figyelembe kell venni az adatgyűjtés lebonyolításának feltételeit. Ez különösen a múltbeli és külföldi adatokkal való összehasonlításnál szükséges. Ez utóbbival kapcsolatban nyomatékosan hangsúlyozni kell a nemzetközi összehasonlításra alkalmas azonos elvekből kiinduló (lehetőség szerint azonos terjedelmű és tartalmú ismérveket és hasonló mintavételt tartalmazó) vizsgálatok fontosságát. A Bizottság véleménye szerint a Nemzetközi Családtervezési Szövetség által szervezett európai vizsgálat sorozat, amelynek a magyar vizsgálat kísérleti jellegű megindulása, ilyennek tekinthető;

d) biztosítani kell a vizsgálat programjában szereplő adatok más — független — forrásokkal való összehasonlítását. Ezzel megvalósítható a benne szereplő adatok tényleges pontosságának megbecslése, és ha egyes adatbevallások pontossága (pl. a vetélésekre vonatkozó bevallások) nem elfogadható, megoldható azok korrekciója, ill. ennek megoldhatatlansága esetén a vonatkozó adatcsoport kihagyása (ami nem befolyásolja a vizsgálat többi adatának felhasználhatóságát).

A magyar vizsgálat programjához hasonló adatgyűjtésre kerül sor a közeljövőben Angliában, Belgiumban, Görögországban és Svédországban.

Görögországban ez, a magyar vizsgálatlal egyeztetett adatgyűjtés 1966 januárjában már meg is indult. Itt 6000 nő kikérdezést tűzték ki célul. Az adatgyűjtést két mozgó csoport végzi. A három tagú csoportokba egy demográfus, egy közegészségügyi védőnő és egy orvostanhallgató vesz részt. A vizsgálat eddigi szakaszában 800 kikérdezést végeztek. A válaszmegtagadások aránya 30% volt.

Angliában néhány város nőgyógyászati klinikáján adatgyűjtést kezdtek. Az adatgyűjtés során 3000 nő kikérdezést tervezik. A magyar vizsgálatához hasonló reprezentatív adatfelvételt a terv szerint később kerül sor.

Svédországban a kormány szeretné megállapítani az emberek magatartását abban a tekintetben, hogy alkalmaznának-e fogamzásgátlást, ha az abortusz-törvény nem lenne korlátozó jellegű és szükséges-e a szexuális oktatás jelenlegi rendszerének módosítása ahhoz, hogy elősegítsék az átállást az abortuszról a fogamzásgátlásra. A kérdés felderítését szolgálja a tervezett adatfelvétel, amellyel Svédország is bekapcsolódik a nemzetközi összehasonlító termékenységi és családtervezési vizsgálat sorozatba.

Dániában kisebb adatfelvételt hajtottak végre, amelynek során 800 nőt kérdeztek meg 9 hónappal a szülés után, hogy megállapítsák az abortusszal és a családtervezéssel kapcsolatos álláspontot. Ezenkívül egy területen felkérték az általános orvosokat, hogy jelentsenek be minden abortuszt, hogy meg lehessen állapítani az illegális abortuszok számát.

Belgiumban előkészület alatt van egy adatfelvétel a belga nők családtervezési magatartásáról, amelynek programját egyeztették a magyar vizsgálatával.

Az ad hoc Kutatóbizottság megállapította, célszerű lenne, ha az egyes országokban — az országos statisztikai program keretében — öt évenként megismételnék az adatfelvételt a változások felmérése céljából. Ezenkívül évente ún. kisminta segítségével tájékozódni lehetne újabb hazas csoportok magatartásáról. Az így nyert információkat fel lehetne használni a következő öt év vizsgálati tervének összeállításánál.

Nagy haszonnal járna annak tisztázása, hogy például a liberális abortusz-törvénnyel rendelkező országokban szélesebb körben alkalmaznák-e a fogamzásgátlást, ha rendelkezésre állnának fogamzásgátló eszközök, vagy hogy olyan országokban, ahol ezek rendelkezésre állnak azért nem alkalmazzák-e, mert a módszerek nem eredményesek vagy pedig, mert a tanácsadás helytelen.

A családtervezésre, a várható termékenységre vonatkozó információk reálisabbá tennék a termékenység előreszámítását és segítséget nyújthatnának az országoknak a tervezéshez. Angliában például a General Register Office előreszámításai — éppen a megfelelő adatok ismerete hiányában — annyira ingadozóak, hogy a jelenlegi becslések 14 millió fővel többre teszik Anglia 2000-ben várható népességét, mintha négy évvel ezelőtti becslések.

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai Régiójának Végrehajtó Bizottsága az 1966. március 5-i ülésén úgy döntött, hogy a nemzetközi összehasonlítás további megújítása céljából egy állandó bizottságot hoz létre a „Családtervezés Trendjeit Kutató Bizottság” (Research Committee on Family Planning Trends) címmel. Ugyanakkor ennek megszervezésére és vezetésére *dr. Szabady Egont*, a Bizottság titkári teendőinek ellátására pedig *dr. Matthihsent*, a koppenhági egyetem demográfus professzorát kérte fel.

K. A.

ДОКЛАД О ПЕРВОМ ЗАСЕДАНИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО КОМИТЕТА ПО ТЕНДАМ ПЛАНИРОВАНИЯ СЕМЬИ. Временный исследовательский комитет, созданный Европейской Регией Международного Союза по планированию семьи проводил свое третье заседание 4-го марта 1966 года в городе Коппенхагене. На заседании председательствовал *д-р Агнетте Бреструп*, председатель Европейской Регию Международного Союза по планированию семьи. На заседании принимали участие *д-р Т. Шйевал*, председатель Медицинской Комиссии Международного Союза по планированию семьи и *Джоан Ретти*, секретарь Европейской Регию. Отдельные страны представили: *Д. В. Гласс*, профессор социологии Лондонского Университета (Объединенное Королевство), *И. Данезис*, профессор гинекологии Афинского Университета (Греция), *П. Хубинонт*, профессор гинекологии Брюссельского Университета (Бельгия), *д-р Н. Густавсон*, *Ренгби* и *д-р Г. аф Гейерштам* (Швеция), *Х. Хамтофт*, *д-р А. Грот* и *д-р Матхисен* (Дания). Венгрия была представлена *д-ром Эгоном Сабади*, заместителем председателя ЦСУ, секретарем Демографической Комиссии Академии Наук Венгрии, профессором *д-ром Бзла Хорном*, директором Первой будапештской гинекологической клиники и *д-ром Андрашом Клингером*, заместителем начальника Главного отдела ЦСУ.

В качестве основы переговоров, проведенных Исследовательским Комитетом служила работа — *д-ра Эгона Сабади* — *д-ра Андраша Клингера* «Исследование по венгерской плодовитости, планированию семьи и регулированию рождений 1965—1966 гг.»¹ и проект по международному сравнительному исследованию в области указанной темы.² Исследовательский Комитет принял указанный доклад и проект и установил, что опыт венгерского исследования можно использовать во многих аспектах при организации проведения будущих исследований. Исследовательский Комитет изложил опыт, пригодный для международного использования, следующим образом:

а) Исследование круга вопросов по плодовитости и планированию семьи можно представить себе наиболее целесообразным только путем территориальной выборки, охватывающей все женское население. Предыдущие исследования, направленные не на местожительство женщины — из-за их закрытого (примыкающего главным образом к врачу, медицинскому учреждению) характера — можно использовать только тогда, когда нет необходимости в большей точности;

б) При проведении исследования следует обеспечить абсолютную секретность и посредством секретности — реальность ответов опрошенных женщин. Это можно обеспечить только с помощью таких собирающих данные лиц, которые в достаточной степени квалифицированы и стоят близко к женщинам (главным образом, работников здравоохранения);

в) При обработке и анализе данных следует в большой мере учесть условия проведения сбора данных. В этом имеется особая необходимость при сопоставлении с прошлыми и зарубежными данными. В связи с по-

¹ См. на стр. 135—157.

² «Проект по международному сравнительному исследованию регулирования рождений и планирования семьи». См. журнал *Статистическое Обзорение* 8—9 за 1965 г., стр. 898—901.

следними следует особенно подчеркнуть важность исследований, основывающихся на одинаковых принципах, поддающихся международному сопоставлению (по возможности, содержащих одинаковое количество и содержание критериев и похожие выборки). По мнению Комитета, организованная Международным Союзом по планированию семьи серия европейских исследований, началом экспериментального характера которой является венгерское исследование, может считаться такой;

г) Следует обеспечить сопоставимость имеющихся в программе исследования данных с данными других, независимых источников. Таким образом можно осуществить оценку фактической точности данных исследования и если точность некоторых ответов не может быть принята (например, точность ответов в отношении абортов), можно произвести коррекцию или, если это невозможно, можно исключить соответствующую группу данных (что не оказывает влияние на возможность использования остальных данных исследования).

Подобные венгерской программе исследования, будут иметь место в ближайшем будущем в Англии, Бельгии, Греции и Швеции.

В Греции этот, согласованный с венгерским исследованием сбор данных уже начался в январе 1966 года. Здесь в качестве цели было намечено опрашивание 6000 женщин. Сбор данных проводится двумя движущимися группами. В состав трехчленных групп входят один демограф, одна патронажная сестра по здравоохранению и один студент медицинского факультета. В течение настоящей стадии обследования проводилось 800 опросов. Удельный вес лиц, отказавшихся ответить, составил 30%.

В Англии начали сбор данных в гинекологических клиниках некоторых городов. В течение проведения сбора данных планируется опрос 3000 женщин. Выборочное обследование, подобной венгерскому исследованию, по плану будет проводиться позже.

В Швеции правительство хотело бы установить поведение людей в том отношении, применяли ли бы они противозачатие, если бы закон по абортам не был ограничительного характера и имеется ли необходимость в изменении настоящей системы сексуального обучения для того, чтобы способствовать переходу от абортов на противозачатия. Разъяснению вопросов будет способствовать запланированный сбор данных, с которым Швеция будет выключаться в международное сравнительное исследование по плодovitости и планированию семьи.

В Дании было проведено небольшое обследование, в ходе которого было опрошено 800 женщин через 9 месяцев после родов в целях установления позиций относительно аборта и планирования семьи. Кроме того, в одной области была обращена просьба к универсальным врачам, чтобы они доложили о всех абортах и таким образом можно было установить количество нелегальных абортов.

В Бельгии происходит подготовка к проведению обследования относительно поведения бельгийских женщин в связи с планированием семьи. Программа указанного сбора данных будет согласовываться с венгерским исследованием.

Временный исследовательский комитет установил, что было бы целесообразно, если в отдельных странах — в рамках национальной статистической программы — каждые пять лет повторяли сбор данных в целях измерения изменений. Кроме того, каждый год с помощью так называемой маленькой выборки можно было бы ориентироваться о поведении более новых брачных групп. Полученные таким образом информации можно было бы использовать при составлении плана исследований на следующие пять лет.

Большую пользу принесло бы выяснение того вопроса, применялось ли бы противозачатие в более широком масштабе в странах с либеральными законами относительно аборта, если бы имелись противозачаточные средства, для того вопроса, что в странах, где имеются противозачаточные средства, почему они не применяются — являются ли методы безуспешными или же имеется неправильное представление советов.

Информации по планированию семьи, по ожидаемой плодовитости придавали бы большую реальность предварительным расчетам плодовитости и могли бы оказать помощь странам в деле планирования. Например, в Англии перспективные расчеты Дженерал Реджистрар Офис являются до такой степени колеблющимися, — как раз из-за отсутствия соответствующих данных, — что по настоящим оценкам ожидаемая численность населения Англии в 2000 г. будет на 14 млн человек больше, чем по расчетам, проведенным 4 года тому назад.

Исполнительный Комитет Европейской Регию Международного Союза по планированию семьи на своем заседании, проведенном 5-го марта 1966 года, приняло решение, согласно которому, в целях дальнейшего улучшения международной сопоставимости создаст Постоянную Комиссию — «Комиссия по исследованию трендов планирования семьи» (Research Committee on Family Planning Trends). В то же время Исполнительный Комитет попросил *д-р-а Эгона Сабади* организовать и руководить этой комиссией и *д-р-а Маттисена*, профессора демографии Университета г. Коппенгагена выполнять функции секретаря Комиссии.

REPORT ON THE FIRST SESSION OF THE RESEARCH COMMITTEE ON FAMILY PLANNING TRENDS. The ad hoc Research Committee, established by the Region for Europe of the International Planned Parenthood Federation, held its third session in Copenhagen, on March 4, 1966. *Dr. Agnete Braestrup*, President of the Region for Europe of the International Planned Parenthood Federation presided at the session. The session was attended also by *Dr. T. Sjövall*, President of the Medical Committee of the International Planned Parenthood Federation and *Joan Rettie*, Secretary of the Region for Europe. The individual countries were represented by *D. V. Glass*, Professor of Sociology at the University of London (United Kingdom), *J. Danezis*, Professor of Gynaecology at the University of Athens (Greece), *P. Hubinont*, Professor of Gynaecology at the University of Bruxelles (Belgium), *Dr. N. Gustavsson*, *Rengby* and *Dr. G. af Geijerstam* (Sweden), *H. Hamtoft*, *Dr. A. Groth* and *Dr. Matthissen* (Denmark). Hungary was represented by *Dr. Egon Szabady*, Deputy President of the Central Statistical Office, Secretary of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences, *Dr. Béla Horn*, Professor, Director of the Gynaecological Clinic No. 1. of Budapest and *Dr. András Klinger*, Deputy Chief of Division of the Central Statistical Office.

The report of *Dr. Egon Szabady* and of *Dr. András Klinger* on the "Hungarian study on fertility, family planning and birth control of 1965—1966"¹ and the draft of the respective international comparative study² served as basis of discussion of the Research Committee. The abovementioned report and draft were adopted by the Research Committee which has stated that the experiences of the Hungarian study can be utilized in several respects in organizing future studies. The Research Committee has summarized the experiences to be utilized internationally in the following:

a) the problems of fertility and family planning can be studied most properly by applying regional sample surveys, covering the whole female population. The former studies the persons of which were not selected according to the residence of the women, have only an approximative utility due to their closed character (the data having been collected mainly by single doctors, health institutions);

b) when carrying out the study fullest discretion and thus accordance with the facts of the replies of the women interviewed should be secured. This can be achieved only by employing trained interviewers who may be in the confidence of the women (mainly by health workers);

c) when processing and analysing the data the conditions of the carrying out of the data collection should be considered thoroughly. This is especially necessary in comparisons with past and foreign data. In respect of the latter the importance of studies based on the same principles which are also suitable for international comparisons should be stressed (if possible studies with the same coverage and criteria, using a similar sample survey). In the opinion of the Committee the series of European studies, organized by the International Planned Parenthood Federation, whose first study of an experimental character is the Hungarian study, can be considered as such;

¹ See on pages 135—137.

² „Draft-Proposal for an International Inquiry about Birth-Control and Family-Planning“, see in *Statisztikai Szemle* 1965, № 8—9, 898—901. p.

d) the comparison of the data included in the program of the study with other—independent—sources should be secured. Thus the estimation of the actual accuracy of the data can be reached and if the accuracy of some data reports cannot be accepted (for instance, the reports on abortions), they can be corrected or, in case of necessity, they can be omitted (which does not influence the fitness for use of the other data of the study).

A data collection similar to the program of the Hungarian study will be carried out in Great Britain, Belgium, Greece and Sweden in the next future.

In conformity with the Hungarian survey the data collection in Greece started in January, 1966. Its aim has been to interview 6000 women. The data are collected by two mobile groups. The three-member groups consist of a demographer, a public health nurse and a student of medicine. The rate of non-response has been 30 per cent.

In Great Britain data collections have been started at the gynaecological wards of some towns, in the course of which 3000 women are envisaged to be interviewed. A sample survey, similar to the Hungarian study, is planned to be carried out later on.

In Sweden the government is anxious to know whether people would apply contraception if the abortion law were not of a restrictive character and whether a modification of the present system of sexual training is necessary to promote the passing over from abortion to contraception. The planned survey, by means of which Sweden will participate in the series of studies on the international comparative fertility and family planning, will serve the clarification of this problem.

In Denmark a smaller data collection was performed, in the course of which 800 women were interviewed 9 months after birth in order to get information on their view on abortion and family planning. Besides, in one region the general practitioners were requested to report all the abortions to be able to take into account also to number of illegal abortions.

In the view of the ad hoc Research Committee it would be expedient to repeat the survey in the individual countries at five years intervals in the frame of the national statistical program—in order to evaluate the changes. Besides, every year one could get information on the attitude of newly married groups on basis of a small sample. The information thus obtained could be utilized in drawing up the research plan of the next five years.

It would be highly expedient to clarify whether, for instance, in countries in which a liberal abortion law is in force, contraception would be applied in a wider circle if the means of contraception were available, or, whether in such countries, where they are available, they are not used because of their failure or because of the information being incorrect.

Information on family planning, future fertility would make fertility projection more realistic and could also offer help to the countries in planning. In Great Britain, for instance, the projections of the General Registrar Office—just for lack of knowledge of the proper data—are so uncertain that according to the present estimations the population number of Great Britain for 2000 is estimated by 14 millions more than by estimations 4 years ago.

At the session of March 5, 1966, the Executive Committee of the Region for Europe of the International Planned Parenthood Federation decided to set up a standing committee under the title "Research Committee on Family Planning Trends" in order to improve further international comparisons. At the same time Dr. Egon Szabady was requested to organize and direct the committee and Dr. Matthiessen, Professor of Demography at the University of Copenhagen, to perform the functions of the secretary of the Committee.

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGÁNAK ÜLÉSEI TELEPÜLÉSEK FEJLETTSÉGI FOKÁNAK STATISZTIKAI MÉRÉSE

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának település-demográfiai munkabizottsága 1966. január 7-én vitaülést tartott. Az ülésen dr. Kiss István, a Pénzügyminisztérium önálló kutató csoportjának munkatársa tartott előadást „Kísérletek komplex településfejlettségi mutatószám kialakítására” címen. Korreferens dr. Főrizs Margit, a Központi Statisztikai Hivatal településstatistikai osztályának helyettes vezetője volt.

Dr. Kiss István előadásában a magyar tanyakérdés felderítésére irányuló, első (Csongrád várost, a tatai járást, Komárom megyét) vizsgáló tanulmányai-

ből indult ki. Ezeknél a munkálatoknál központi kérdésként merült fel, hogy miként lehet soktagú, részben kvalitatív, részben kvantitatív ismérvekből álló adatsort úgy kifejezni, hogy abból mind az egységek komplex jellege, mind pedig egyes részkérdések szempontjából vett típusa is kitűnjék. A vizsgálatok céljára jelzőszámrendszert és grafikus-térképes szimbólumokat is kidolgozott. A negyvenes években végzett egyik vizsgálata a kistájcentrumok és még inkább a helyi centrumok — a kisváros és a vonzáskörébe tartozó falvak között álló centrumok — kijelölését és szerepét kívánta tisztázni. Ezt követte a veszprémi községek komplex településhálózati jellegének feldolgozása. Ennél a munkálatnál a nagyszámú információt több lépcsőben vonták össze. Első lépcsőként a kvantitatív és kvalitatív ismérveket 0–10 ponttal értékelték, majd e pontszámokat négy főcsoportba (a szocializáltság foka és a pénzügyi helyzet, a gazdasági, a műszaki és a szociális-kulturális ellátás) összesítették.

E vizsgálatok során merült fel a figyelembe vett tényezők olyan jelzőszám-má való összefoglalásának gondolata, melynél a helyi érték a tényezők fontossági sorrendjét, a névérték pedig a településnek az egyes tényezők szempontjából vett fejlettségét mutatja. Így készült olyan háromjegyű számrendszer, melynél a nagytáj-centrumi szerepkörre az első, a középtájira a második, a kistájcentrumira pedig a harmadik számjegy utalt. A szám pedig megmutatta, hogy az egyes szinteken figyelembe vett funkciókból hányat lát el az illető város.

Az érintett munkák során kitűnt, hogy a széles skálájú közigazgatási határok sok nehézséget okoznak: az összehasonlítás pl. bizonytalan a nagy határu alföldi községek, ill. városok és a dunántúli apró falvak között.

Végül előadó 1964-ben kifejtett elképzeléseinek megfelelően — a Központi Statisztikai Hivatal közreműködésével — jelzőszámrendszer készült az ország 248 legnagyobb településére, Budapest és a megyei városok kerületeire, továbbá Veszprém megye, valamint Heves megye gyöngyösi járásának minden községére. Az elvégzett kísérleti munkáknál a település fejlettségének elbírálásához a következő tényezők szolgáltak:

1. A népességszám nagyságrendje.
2. A népesség foglalkozási összetétele, melynek grafikus kifejezésére egyenlőoldalú háromszög-diagramot használtak.
3. A népsűrűség.
4. A művi környezet (lakásállomány, laksűrűség, lakóházállomány és közműellátás).
5. A kultúrszint, a népesség iskolai végzettsége és a település kulturális jellegű funkciói.
6. A település általános funkciói, (a községkörzeti, járási, megyei stb. intézményi el-látottság alapján).
7. A település speciális funkciói (mezőgazdasági, ipari, közlekedési és üdülési stb. jelleg alapján).

E tényezők fontossági fokát korrelációs számítás mutatta meg, miközben azt a tényezőt értékelték legfontosabbnak, amelynek a többi tényezővel való korrelációs együtthatói a legmagasabbak. Kísérlet történt a fejlettségi szintnek hétjegyű számmal való kifejezésére s ez a komplex jelzőszám a helyi érték szempontjából rendszám és tőszámmal jelleggel értelmezhető. A jelzőszámrendszer kimutatja az alapjellemzők között érvényre jutó feszültséget és feltehetőleg alkalmas lesz a településhálózati egységek alaptípusainak és ezek altípusainak megállapítására is.

Előadó befejezésképpen kifejtette a szükséges további vizsgálatok feladatait. Kifejezést adott annak a kívánságnak is, hogy a jövőben adatközlési egységek ne a közigazgatási egységek, hanem a településhálózati alapegységek legyenek és erre a népszámlálással egyidejűleg helyzetkép-statisztikai felvételek is kívánatosak lennének.

A korreferens *dr. Főríz Margit* szerint előadó módszerének jelentőségét az ország egész településhálózatára kiterjedő teljessége, tetszés szerinti bővítésre és általánosításra való alkalmassága adja meg. A hét csoportba összevont jellemző adatok kiválasztásánál átgondoltságot, mértéktartást tapasztalunk. Egyes vonatkozásokban — főleg a műszaki környezet tekintetében — korreferens javaslatokat tett bizonyos ismérvek kicserélésére, illetve kiegészítésére.

Fontos eredménynek minősítette, hogy a korrelációs együtthatók legmagasabbnak a funkcióknál mutatkoznak, amelyek más szemléletben is a települések fejlettségének legkiemelkedőbb jellemvonásai. Bár feltehető, hogy a kísérleti munka eredményei alapján a módszer egyes részleteiben még kisebb-nagyobb módosítások szükségessé válhatnak és gyakorlati hasznosítását majd az eredmények döntenek el, korreferens véleménye szerint *Kiss István* módszere — a gépi technikát is figyelembe véve — lehetővé teszi a települések kvantitatív feldolgozását és elemzését.

A vita során *dr. Andorka Rudolf, Dux Erikné, Gulácsy Béla, Halmos Béla, Hergár Viktor, dr. Juwancz Ireneus, dr. Palotás Zoltán, Preisich Gábor* és *Princz Gyula* szóltak hozzá az előadáshoz, számos módszertani kérdés felvetésével. Már a település fejlettségének fogalma is vitatott kérdés: azonosnak tekinthető-e a városiassággal, vagy a falu lakosságának helyzete és igényei más mérőcét kívánnak meg? A korrelációs számításnál az egyes ismérvek külön-külön számított egymás közötti korrelációs együtthatóin kívül az összefüggéseknek többszörös regresszióval való vizsgálatát ajánlották. Vita alakult ki a súlyozás kérdésében is, amelyben kétségkívül bizonytalanságok vannak, de annak elhagyása is tulajdonképpen súlyozást jelent, mindegyik tényezőnek egyforma súlyt adva. A hétjegyű számként alkalmazott mutatónál a helyi értékek 10-szeres aránya is problémát jelent a súlyozásnál. Felvetették a hozzászólók az összigazgatási, illetőleg népgazdasági szinten képezett jelzőszámrendszer mellett az egyes szakágazatoknak — mint pl. a közegészségügynek — a szempontjából vett speciális súlyozást. Megvitatták az ingavándorlásnak a figyelembevételét, mely azonban előadó válasza szerint a lakóhely és munkahely következménye és nem fejezi ki a település fejlettségét. Javasolták az okozati összefüggések vizsgálatát a különböző ismérvek között, ez esetben a független változónak tekinthető ismérvek alakulásából regressziós egyenletekkel a függő változók alakulása megbecsülhető volna. Felvetették egyes tényezők jellemző mutatóinak részletes kidolgozására megfelelő kutató, ill. tervező intézmények igénybevételét.

B. L.

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ СТЕПЕНИ РАЗВИТИЯ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ. Рабочий Комитет по демографии населенных пунктов Демографической комиссии Академии Наук Венгрии 7-го января 1966 года проводил дискуссионное собрание. На заседании лекцию прочитал *д-р Иштван Киш*, сотрудник самостоятельной исследовательской группы Министерства финансов под заглавием «Эксперименты в целях образования комплексного показателя по степени развития населенных пунктов». Содокладчиком являлась *д-р Маргит Фориус*, заместитель начальника Отдела по статистике населенных пунктов Центрального Статистического Управления.

Д-р Иштван Киш изложил те свои исследования, в ходе которых он намеревался выяснить, каким образом можно выразить ряд данных, состоящих из многих членов и отчасти квалитативных, отчасти квантитативных критерий так, чтобы из этого выявились как комплексный характер единиц, так и их тип с точки зрения отдельных частных вопросов. Он занимался исследованиями, имеющими в качестве цели установление комплексного характера деревень комитата Веспрем с точки зрения сети населенных пунктов, и установления «центров маленькой местности» и «местных центров». В случае работ по отношению к первому вопросу большое количество информаций было соединено в нескольких ступенях. В качестве первой ступени квантитативные и квалитативные критерии были оценены очками 0—10, а потом эти очки были соединены в четырех главных группах (степень социального уровня, финансовое положение, экономическое, техническое и социально-культурное обслуживание). Наконец, докладчик изложил работу, в ходе которой, согласно его соображениям, в сотрудничестве с Центральным Статистическим Управлением была составлена система показателей по отношению к 248 самым большим населенным пунктам страны, к районам Будапешта и комитатских городов, а также ко всем деревням комитата Веспрем и района Дьендьеш, комитата Хевеш.

В ходе проведенных экспериментальных работ для оценки степени развития населенных пунктов были применены следующие факторы:

1. Порядок величины численности населения;
2. Состав занятий населения, для графического изображения которого был применен диаграмм равнобедренного треугольника;
3. Плотность населения;
4. Искусственное окружение (жилищной фонд, плотность проживания, состав жилых домов и снабжение коммунальным оборудованием);
5. Культурный уровень, школьное образование населения и функции культурного характера населенного пункта;
6. Общие функции населенного пункта (на основе имеющихся сельских, районных итд. учреждений).
7. Специальные функции населенного пункта (на основе сельскохозяйственного, промышленного, транспортного характера, характера отдыха и т.д.).

Уровень важности этих факторов был исчислен путем корреляционных расчетов, в ходе проведения которых тот фактор считался самым важным, коэффициенты корреляции которого по отношению к другим факторам являлись самыми высокими. Проводились экспериментами в целях выражения уровня развития с помощью семизначной цифры и этот комплексный показатель с точки зрения местной величины може толковаться как порядковый номер, так и простое число. Система показателей выявляет напряжение между основными характерными чертами и можно предположить, что она будет пригодна также и для определения основных типов единиц сети населенных пунктов и их подтипов.

Докладчик в качестве заключения подытожил задачи дальнейших исследований. Он выразил также и желание согласно которому в будущем единицами с точки зрения сообщения данных должны являться не административные единицы, а основные единицы сети населенных пунктов и в этой цели имелась бы необходимость также и в проведении, одновременно с проведением переписи населения, статистических обследований существующего в данный момент положения.

Содокладчик, *д-р Маргит Фориз* указала на то, что метод докладчика может применяться по отношению ко всей сети населенных пунктов, он может расширяться и обобщаться по усмотрению. Выбор характерных данных, объединенных в семи группах, является продуманным и умеренным. В отдельных аспектах — главным образом в отношении технического окружения — содокладчик сделала предложения на замену определенных критериев, или на их дополнение. Она квалифицировала важным результатом то, что коэффициенты корреляции показываются самыми высокими в случае функций, которые также и в случае другого подхода являются самыми выдающимися характерными чертами степени развития населенных пунктов. Метод — согласно мнению содокладчика — с учетом также и машинной техники дает возможность для квантитативной разработки и анализа данных по населенным пунктам.

В ходе дискуссий выступили *д-р Рудольф Андорка, Эрикнэ Дукс, Бэла Гулачи, Бэла Халмош, Виктор Хэргар, д-р Иренеус Юванц, д-р Золтан Палоташ, Габор Преисих и Дьюла Принц* и выдвинули большее количество методологических вопросов. Были выдвинуты вопросы, связанные с понятием степени развития населенного пункта, исследования связей с помощью многократной регрессии, взвешивания факторов, проблемы специального взвешивания, учитывающего специальные отрасли, маятникового движения, исследования причинных связей между различными критериями и, наконец, использования соответствующих исследовательских, соответственно, проектирующих учреждений для подробной разработки характерных показателей отдельных факторов.

STATISTICAL MEASURING OF THE LEVEL OF DEVELOPMENT OF SETTLEMENTS. On January 7, 1966 the Working Group on Regional Demography of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences held a session, at which *Dr. István Kiss*, staff member of the Independent Research Group of the Ministry of Finances delivered a lecture on "Attempts to establish a complex indicator for the level of development of settlements". Contributor to the lecture was *Dr. Margit Fórizs*, Deputy Chief of Section for Settlement Statistics of the Central Statistical Office.

Dr. István Kiss reviewed his papers in which he tried to clarify how a data series consisting of many members, including partly qualitative, partly quantitative criteria, can be expressed so as to indicate not only the complex character of the units but also their type from the point of view of the individual part questions. He also dealt with the studies which were destined to determine "centres of small regions" and "local centres" and the character of the complex network of settlements of the communes of the county of Veszprém. In the course of the latter the great number of data were aggregated in several stages. In the first stage the quantitative and qualitative criteria were evaluated by means of 0—10 points which were then summarized into four main groups (degree of socialization and financial position, economic, technical and socio-cultural supply). Finally, he reviewed the work in the course of which—in conformity with his ideas and with the cooperation of the Central Statistical Office—a system of index numbers was established for the 246 greatest settlements of the country, for the communes of the county of Veszprém and of the Gyöngyös district within the county of Heves. The following factors served as a basis for the evaluation of the level of development in the experimental work done so far:

1. The order of magnitude of the population number;
2. The occupational structure of the population for the charting for which an equilateral triangle diagram was used;
3. Population density;
4. Technical environment (stock of dwellings, density of inhabitation, stock of dwelling houses and public utilities);
5. Cultural level, the population's level of education and the functions of a cultural character of the settlement;
6. The general functions of the settlement (on basis of the supply with communal district and county establishments etc.);
7. Special functions of the settlement (on basis of the agricultural, industrial, transport and holiday etc. character);

The degree of importance of that factors was shown by the correlation computation and those factors were regarded as the most important whose correlation coefficients with the other factors were the highest. Attempts were also made to express the level of development by the aid of a seven figure number and this complex index number can be interpreted from the point of view of the place value as a serial number and a cardinal number. The system of index numbers shows the strain stress between the basic characteristics and will presumably be suitable also for the determination of the basic types of the units of the network of settlements and of their sub-types.

Finally, the author expounded the objects of additional and necessary studies. He expressed also the desire to regard in the future the basic units of the network of settlements and not the administrative units as data supplying units for which also statistical surveys, performed simultaneously with the population censuses, would be suitable.

In her contribution *Dr. Margit Fórizs* pointed to the fact that the method of the author can be applied to the whole network of settlements and can be enlarged or generalized at will. The selection of the characteristic data, aggregated into seven groups, is well-considered and moderate. In some respects—especially with regard to the technical environment—the contributor made some proposals to exchange and supplement some criteria resp. He deemed it an important result that the highest correlation coefficients can be regarded for the functions which are also—according to an other view—the most striking characteristics of the level of development of the settlements. In the opinion of the contributor the method taking into account also the mechanical technique enables us to process quantitatively and analyse the settlements.

In the course of the debate *Dr. Rudolf Andorka*, *Mrs. Dux*, *Béla Gulácsy*, *Béla Halmos*, *Viktor Hergár*, *Dr. Ireneusz Juvancz*, *Dr. Zoltán Palotás*, *Gábor Preisich* and *Gyula Princz* contributed to the lecture by raising a number of methodological questions. The following themes were touched upon: the concept of the level of development of the settlements, the analysis of the relations by means of multiple regression, the problem of weighting the fac-

tors, the problem of special weighting, which takes into account the individual special fields, commutation, the study of the casual relations between the different criteria, and, finally, the use of proper research and planning institutes for the detailed processing of the characteristic indicators of the individual factors.

A NÉPESSÉG TERÜLETI ELOSZLÁSA

1966. április 1-én a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának módszertani és településdemográfiai munkabizottsága együttes ülést tartott. Az ülés tárgya *Tekse Kálmán* „A népesség területi eloszlásának néhány vizsgálati módszere” című előadása volt.

Az előadás bevezetőül vázolta a földrajzi statisztikai adatok alkalmazásának fontosabb területeit, úgymint:

- a) a földrajzi különbségek (ill. az egyes területi egységek) jellemzése,
- b) a sokaságok területi eloszlásának jellemzése,
- c) a térbeli struktúrák vizsgálatai,
- d) a területi variációk értelmezése és megvilágítása,
- e) a területi adatok felhasználása a földrajzi különbségekkel és térbeli jellemzőkkel belső kapcsolatban nem álló célokra.

Az előadás a felsoroltak közül elsősorban a b) és c) pontokkal összefüggő kérdéseket tárgyalta. Bemutatta azokat a korszerű eszközöket, amelyek a népesség területi eloszlásának és az abban bekövetkező változásoknak összefoglaló képét adják. Egyben e módszerek alkalmazásának illusztrációjaként felhasználta az előadó a Magyarország népessége területi eloszlásával kapcsolatos — a korreferenssel közösen végzett — vizsgálatának néhány eredményét, mégpedig 60 évre visszamenően négy időpontra (1900, 1930, 1949 és 1960) vonatkozóan, hogy e távlatba állítva a mai helyzetet a történeti fejlődés eredményeként mutatkozzék.

Az előadás alapjául szolgáló tanulmány a Népeségtudományi Kutató Csoport közleményeinek sorozatában részletesebb alakban nyilvánosságra kerül, ezért e helyütt csupán a gondolatmenet főbb vonásait vázoljuk. A vizsgálat céljára alkalmazott mutatók a következők voltak:

1. A *népességi súlypont*, mint a területi eloszlásnak — a számtani átlaggal rokon jellegű — leginkább összefoglaló mutatója. Kiszámítása a községek, a járási jogú és megyei jogú városokra külön-külön is megtörtént, ezzel elemezve az országos népességi súlypont helyének összetevőit. A súlypontnak az említett 4 időpontra való megállapítása pedig elmozdulását szemlélteti, amely a községeknek északkeleti, a járási jogú városoknál nyugati, a megyei jogú városoknál pedig északnyugati irányú volt. Így adódik az országos súlypontnak nagyjából északi haladása, amely általában nem nagy mértékű, de az utolsó 11 évben meggyorsult. A városi népesség súlypontjának mozgása sajátos „üldözési görbe” gyanánt értelmezhető, mégpedig összetevőinek mozgásából és növekedéséből adódóan.

2. Az ország népességének a súlypont körüli elhelyezkedésére (szóródására) a tanulmány a *Bachi-féle standard távolság* alkalmazását mutatja be, amely az összes területi egységek egymás közti átlagos négyzetes távolságával egyszerű numerikus összefüggésben van.

3. A területi eloszlás más mutatói a *koncentráltági indexek*, mint a népsűrűség egyenetlenségének mértékei. Az E. M. Hoover által 1941-ben javasolt index az átlagosnál sűrűbben lakott területek népességének az össznépeséghez viszonyított százalékarányát veti egybe az általuk lakott terület százalékarányával és ezek különbségének összegét képezi. Magyarországon a koncentráltági index értékének mintegy felét a városi népesség okozza, másik fele a falusi népesség egyenlőtlen eloszlásából adódott.

4. A koncentráltág *nettó változási indexe* hasonló definíció alapján az előző időponthoz képest bekövetkezett eltolódásokat érzékelteti.

5. Utalt az előadó a gépi kiszámítás alatt levő — általa kidolgozott — poláris koordinátákban ábrázolásra kerülő *koncentráltági görbék*re is.

6. Ismertette a továbbiakban a *népességi potenciál* fogalmát, amely más mutatókhoz hasonlóan fizikai analógián épül fel. Ez a mutató, mely térképes ábrázolásokban rétegvonalakkal kerül alkalmazásra, a területrészek népességének egymásra gyakorolt hatását, egymáshoz viszonyított kölcsönös kapcsolatait fejezi ki. A népességi potenciál érvényesülését több külföldi gyakorlati példa igazolja. Magyarország népességi potenciáltérképein a Budapest körüli fő maximum mellett Szabolcs-Szatmár és Hajdú megyékben is magas szint alakult ki, míg a Dunántúlon és a Tiszántúlon egyes részein alacsony potenciálértékek jelentkeznek.

Az előadás vázolta a számítási gyakorlati végrehajtásának néhány mozzanatát, az elektronikus számítógépek e célra való alkalmazásával, végül néhány további kutatási szempontot vázolt fel.

Dr. Bene Lajos korreferátumában az előadást a munkabizottság korábbi előadásorozatának keretébe állította be, amely ezzel az előadással együtt a településdemográfia további munkáihoz alapvetés gyanánt szolgálhat.

A továbbiakban a korreferátum a népesség területi eloszlásának demográfiai és gazdasági hátterével egészítette ki az előadást. A területi eloszlás mutatószámainak alakulását befolyásoló főbb, felvetett szempontok:

a) Az ország különböző részeinek népességi fejlődése, az Országos Tervhivatal tervezési körzeteinek (régióinak) vetületében, figyelemmel a természet szaporodás és a vándormozgalm befolyására, a gazdasági háttér gyanánt pedig a beruházások és iparfejlesztés szerepére. A megyék fejenkénti beruházási összegei — kiváltképpen az ipari beruházásoké — szoros kapcsolatot mutatnak az odavándorlással, a népességmegtartó-képességgel, ill. az elvándorlással. Ezen a módon a természetes szaporodásból eredő és a mezőgazdaságból felszabaduló népességfelesleget egybevetve az ipar és a szolgáltatások által felvett népességgel, valóságos népesedési mérlegek voltak felállíthatók.

b) A városiasodás folyamata, mely a 60 éves időszakon át nagyon változatos alakulást mutatott és az utolsó 11 évben főleg a vidéki városok fejlődését eredményezte, nagy hatással volt a súlypontok mozgására és a koncentráltság növekedésére.

c) A népsűrűség alakulása szoros kapcsolatban áll a koncentrálttsági indexekkel, már csak ezek definíciója folytán is sikerült a népsűrűség szóródási mértéke (nevezetesen a területtel súlyozott átlagos eltérés) és a Hoover-féle koncentrációs index között egyszerű számszerű összefüggést kimutatni.

A vita során *dr. Dányi Dezső, dr. Juvancz Ireneus, dr. Kiss István, dr. Klinnger András, dr. Nemeskéri János és dr. Palotás Zoltán* szólaltak fel, a módszerek továbbfejlesztése irányában is kifejezve igényeiket. Így felmerült, hogy az eddig legtöbbszörre vizsgált mikroökológia mellett (városon belüli, szomszédsági vonatkozásban) makroökológiai vizsgálatot keveset találunk, főleg matematikai formulázásban. A vita keretében tárgyaltak a mutatószámok négyzetes vagy — mint a Hoover indexnél — egyszerű átlagos szerkezetéről, az előbbi módszertani előnyeiről, az utóbbi szemléletes értelmezhetőségéről. A statikus mutatók alapvető fontosságának elismerése mellett javaslat hangozott el ezek dinamizálására, egyenletrendszerekkel való fejlesztésére. Felvetették a kérdést, hogy optimalizálhatók-e ezek a rendszerek, ami a településtervezés terén nyújthatna nagy segítséget. Más oldalról viszont egyes mutatóknak kisebb megismerési értékére utaltak éppen Magyarországon, mint zárt és kis területű országban, még tekintettel Budapest döntő szerepére is. Ezért javasolható volna a vizsgálatoknak régiónkénti végrehajtása. Az alapul vett képességszámnál a jelenlévő népesség mellett az állandó lakónépesség, sőt városokban az éjjeli és a nappali népesség külön figyelembevételére is utalás történt, amely különbség pl. Budapest és Miskolc esetében igen jelentős és a foglalkozási struktúrában is megnyilvánul. Felvetették a mutatóknak, főleg a potenciáltérképeknek a humán genetika szempontjából való felhasználását, de több oldalról is kifejezésre jutott a településdemográfiában alkalmazandó új kutatási módszerek iránti igény, aminek kielégítésére a módszertani munkabizottsággal való együttműködés nagyon hasznosnak bizonyulhat.

ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ. Рабочие комитеты по методологии и по демографии населенных пунктов Демографической Комиссии Академии Наук Венгрии 1-го апреля 1966 года проводили совместное заседание. Предметом заседания являлся доклад *Кальмана Тэжиэ* «Некоторые методы исследования территориального распределения населения».

В качестве вступления доклад изложил важнейшие области применения географических статистических данных, а именно:

- а) характеристика географических различий (соответственно, отдельных территориальных единиц);
- б) характеристика территориального распределения множеств;
- в) исследования пространственных структур;
- г) толкование и освещение территориальных вариаций;
- д) использование территориальных данных для целей, не имеющих внутренней связи с географическими различиями и пространственными характеристиками.

Доклад представил те современные инструменты исследования, которые дают сводную картину территориального распределения населения и изменений указанного территориального распределения. Одновременно, в качестве иллюстрации применения этих методов, докладчик использовал некоторые результаты исследований, проведенных им совместно с содокладчиком относительно территориального распределения народонаселения в Венгрии, а именно в отношении 60 лет ретроспективно в связи с 4 пунктами времени (1900, 1930, 1949 и 1960).

(Очерк, служащий в качестве основы доклада, публикуется в более подробном виде в серии сообщений Исследовательской группы по демографии.)

Показатели, примененные в целях проведения исследования, были следующие:

1. *Пункт тяжести народонаселения.* Установление его в отношении указанных 4 пунктов времени иллюстрирует передвижку, которая в случае сел имела северо-восточное, в случае городов, пользующихся правами района — западное, а в случае городов, пользующихся правами комитата — северо-западное направление. Таким образом получается продвижение пункта тяжести страны, как правило, в северном направлении, которое вообще не является большого размера, но за последние одиннадцать лет стало более быстрым. Передвижение пункта тяжести городского населения может толковаться в качестве свойственной «кривой преследования», а именно на основе движения и роста его составных частей.

2. Расположение (рассеивание) народонаселения страны вокруг пункта тяжести иллюстрируется *стандартным расстоянием* Бахи.

В Венгрии приблизительно половину величины *индекса концентрированности* причиняет городское население, другая половина получается неравномерным распределением сельского населения.

4. *Индекс изменения нетто концентрированности* показывает передвижки, имевшие место по отношению к предшествующему пункту времени.

5. Докладчик указал также и на *кривые концентрированности*, разработанные им в находящиеся в стадии машинного исчисления, которые будут изображаться в полярных координатах.

6. Докладчик изложил также и результаты расчетов, проведенных в целях установления *потенциала населения*. На картах потенциала населения в Венгрии, помимо максимума около Будапешта, сложился высокий уровень также и в комитатах Сабольч-Сатмар и Хайду, в то время как в отдельных частях Задунайского края и Затисского края получились низкие величины потенциала.

Доклад изложил некоторые моменты практического проведения расчета с применением для этой цели электронных вычислительных машин и, наконец, представил некоторые вопросы, связанные с дальнейшими исследованиями.

Содоклад *д-ра Лайоша Бэнэ* дополнил доклад демографическим и экономическим фоном территориального распределения населения. Точки зрения, влияющие на динамику показателей территориального распределения, следующие:

а) развитие народонаселения различных частей страны, в проекции районов (региий) планирования Госплана, с учетом влияния естественного прироста и миграционного движения, а в качестве экономического фона, роли капитальных вложений и развития промышленности. Суммы капитальных вложений по отдельным комитатам — особенно в отношении капитальных вложений в промышленность — показывают тесную связь с миграцией населения в эти комитаты, со способностью сохранения численности населения, или с миграцией населения их этих комитатов. Таким образом с помощью сопоставления, получающиеся из естественного прироста и освобожденные из сельского хозяйства излишние численности населения с занятой промышленностью и услугами численностью населения можно было составить реальные балансы народонаселения.

б) Процесс урбанизации, который в течение 60-летнего периода показал очень различную динамику и за последние 11 лет привел главным образом к развитию провинциальных городов, имел большое влияние на передвижение пунктов тяжести и на рост концентрированности.

в) Динамика плотности населения имеет тесную связь с индексами концентрированности и уже только с помощью их определения удалось выявить простую цифровую связь между размером рассеивания плотности населения (среднее различие, взвешенное территорией) и индексом концентрированности Хувера.

В ходе дискуссии выступили *д-р Дэмэ Дани*, *д-р Иренэус Юванц*, *д-р Иштван Киш*, *д-р Андраш Клиндгер*, *д-р Янош Нэмзикэри* и *д-р Золтан Палоташ*.

В ходе дискуссии были выдвинуты вопросы, связанные с необходимостью в макроэкономических исследованиях, динамизации показателей, проблемы развития систем уравнений, их оптимизации, меньшей познавательной ценности отдельных показателей в Венгрии как в маленькой и закрытой стране, учета, помимо имеющегося населения, постоянного (проживающего) населения и даже, в городах, дневного и ночного населения, использования карт потенциала с точки зрения человеческой генетики и тд.

THE REGIONAL DISTRIBUTION OF THE POPULATION The Working Group on Methodological Problems and the Working Group on Regional Demography of the Demography Committee of the Hungarian Academy of Sciences held their joint session on April 1, 1966. The session discussed the lecture of *Kálmán Tekse* on "Some methods of studying the regional distribution of the population."

In the introductory part of his lecture the author outlined the main fields of application of the geographical statistical data such as

- a)* the characterization of the geographical differences (and of the individual regional units resp.),
- b)* the characterization of the regional distribution of the populations,
- b)* the studying of spatial structures,
- d)* the interpretation and elucidation of regional variations,
- e)* the use of regional data for purposes that are not closely connected with the geographical differences and spatial characteristics.

In his lecture the author described those up-to-date methods of research that yield a summary picture of the population's regional distribution and of its changes. At the same time, as an illustration of the application of these methods, the author used some results of his studies—performed in collaboration with the contributor—in connection with the population's regional distribution, retrospectively for 60 years, with regard to four points of time (1900, 1930, 1949 and 1960).

(The paper, serving as a basis for the lecture, will be published in detail in the series of publications of the Research Group for Population Studies.)

The indicators applied to the research were as follows:

1. *The population centre of gravity.* With regard to four points of time it illustrates the movement of the population centre of gravity, directed for villages to North, for district towns to East and for towns to North-west. This is how the movement of the country's centre of gravity to North has come about the extent of which is not too great but has quickened in the last 11 years. The movement of the centre of gravity of the rural population can be conceived as a peculiar "curve of pursuit" on account of the movement and increase of its components.

2. The dispersion of the country's population about the Centre of gravity is illustrated by the Bachi-type *standard distance*.

3. In Hungary the urban population is responsible for about half the value of the *index of concentration*, the other half comes from the uneven distribution of the rural population.

4. *The index of the net changes of concentration* shows the movements that have taken place in comparison with the previous time.

5. The author mentioned also to the curves of concentration established by him plotted against polar coordinates, whose mechanical computation is in progress.

6. The lecturer reviewed also the results of the computations made for the determination of the *population potential*. On the population potential maps of Hungary beside the maximum about Budapest, a high level was reached, also in the counties of Szabolcs-Szatmár and Hajdu, whereas in Transdanubia, and in some parts of the region beyond the Tisza, low potential values could be registered.

The lecturer described also some moments of the practical execution of the computation by means of electric computers used for this purpose, then he outlined some further aspects of the research work.

In the contribution of *Dr. Lajos Bene* the lecturer was supplemented with the demographic and economic background of the population's regional distribution. The following main factors influencing the trend of the indicators of the regional distribution were mentioned:

a) the population development in different parts of the country according to the regions of planning of the National Planning Office, taking into account the impact of the natural increase and migratory movement and, as an economic background, the role of investments and industrial development. The per capita sums of investments of the counties—especially those of the industrial investments—show a close connection with the in-migration, with the population supporting capacity and out-migration resp. By comparing the population surplus derived from the natural increase and from among those leaving agriculture with the population employed by the industry and servicing industries, actual population balances could be set up.

b) The process of urbanization, showing a highly varied development during the period of the last 60 years and leading mainly to the development of the provincial towns in the last 11 years has had a great impact on the movement of the centre of gravity and the increase of concentration.

c) The trend of the population density is in close connection with the indices of concentration; as a result of their definition a simple numerical relation could be shown between the extent of dispersion of the population density (notably the average deviation weighted with the region) and the index of concentration of *Hoover*.

In the course of the debate *Dr. Dezső Dányi*, *Dr. Iréneusz Juvancz*, *Dr. István Kiss*, *Dr. András Klingner*, *Dr. János Nemeskéri* and *Dr. Zoltán Palotás* took part.

The following themes were touched upon in the course of the debate: the necessity of carrying out macroecological studies, the problem of dynamizing the indicators, the problem of developing systems of equations, the problem of their optimization, the smaller value of some indicators in Hungary i. e. in a closed country with a small area, beside the present in-area population the consideration of the resident population and even of the day and night town population, the utilization of the potential maps from the point of view of human genetics, etc.

BESZÁMOLÓ A FRANCIAORSZÁGI TANULMÁNYUTAKRÓL

Az MTA Demográfiai Bizottsága társadalmi és gazdaságdemográfiai munkabizottsága és módszertani munkabizottsága közös rendezésében 1966. április 15-én tartott ülésen, *Valkovics Emil*, a KSH Népeségstudományi Kutató Csoportjának tudományos főmunkatársa és *Cseh-Szombathy László*, a KSH osztályvezető-helyettese beszámoltak franciaországi tanulmányútjukról. Az elhangzott beszámolók alapján az alábbiakban röviden ismertetjük az említett tanulmányutak főbb tapasztalatait.

Valkovics Emil, 1965. október 4–1966. február 4 között ösztöndíjasként négy hónapot töltött a francia Népeségstudományi Kutatóintézetben (Institut National d'Études Démographiques), amelynek során: 1. a franciaországi demográfusképzést; 2. a mezőgazdasági aktív kereső népesség előreszámításának franciaországi gyakorlatát; 3. az átlagember életrajzának gazdasági vonatkozásait tanulmányozta.

A demográfusképzés Franciaországban elsősorban a Párizsi Egyetem Demográfiai Intézetében (Institut de Démographie de l'Université de Paris) történik. Az Intézetet 1957 októberében alapították, azóta Bordeaux, Caen, Lyon, Nancy, Strasbourg, Lille és Toulouse egyetemén is szerveztek demográfiai intézeteket, okleveles demográfusokat azonban csak Párizs és Bordeaux egyetemén képeznek. A demográfiai intézetekbe egyetemi, ill. más felsőfokú iskolai végzettséget tanúsító oklevél birtokában lehet beiratkozni. A tanulmányi idő két év. A hallgatók az első év szóbeli és írásbeli vizsgakötelezettségeinek eleget téve, általános demográfiai oklevelet (le diplôme de démographie générale), a második év vizsgakötelezettségeinek eleget téve pedig expert-demográfus oklevelet (le diplôme d'expert-démographe) kapnak. Az utóbbi oklevél birtokosai valamely e célra kijelölt intézménynél szakmai gyakorlatot is kötelesek végezni. Az okleveles demográfusoknak szakmai jellegű érdekvédelmi szövetségük is van (Association des Experts démographes et diplômés de démographie générale). A Párizsi Egyetem Demográfiai Intézetében az 1965/66. tanévben a következő tárgyakat oktatják:

Tantárgy	Az oktató neve
Demográfiai elemzés	<i>Roland Pressat</i>
Népességelőreszámítások (Elmélet és gyakorlat)*	<i>Louis Henry</i>
Demográfiai gyakorlatok	<i>Yves Péron</i>
Demográfiai adatgyűjtés	<i>Maurice Febvay</i>
Tengerentúli demográfiai adatok gyűjtése	<i>Madeleine Dom</i>
A reprezentatív megfigyelés elmélete*	<i>Robert Blanc</i>
A reprezentatív megfigyelés gyakorlata*	<i>Jacques Desabie</i>
Statisztika (Elmélet és gyakorlat)*	<i>M. Vangrevelinghe</i>
Általános ökológia és humán ökológia	<i>Victor Volcouve</i>
Biometria	<i>Jean-Jacques Petter</i>
Genetika	<i>Eugène Schreider</i>
Kollektív patológia és kvalitatív demográfia	<i>Jean Sutter</i>
Kollektív trópusi patológia	<i>Maurice Aubenque</i>
Népességelmélet és népességgazdaság	<i>L. Sanner</i>
Politikai gazdaságtan	<i>Alfred Sauvy</i>
Gazdaság- és emberföldrajz, népességföldrajz	<i>Henri Denis</i>
Szociológia és demográfia*	<i>G. Charles</i>
Társadalmi akció és társadalmi intézmények ismerete ..	<i>Jean Bastie</i>
A népesedési doktrínák története	<i>Alain Girard</i>
Újkori és legújabbkori történelem, a népesség története ..	<i>Dominique Ceccaldi</i>
	<i>Jacqueline Hecht</i>
	<i>André Armengaud</i>

A mezőgazdasági aktív keresők előreszámítását a francia Állami Statisztikai és Gazdaságkutató Intézetben (Institut National de la Statistique et des

* A második évfolyam hallgatói részére kötelező.

Études Économiques) végezték el. A mezőgazdasági aktív keresők eláramlását évről évre többé-kevésbé azonos ütemben lezajló szociológiai jelenségnek minősítették, előreszámítását az 1954. és 1962. évi franciaországi népszámlálások között megfigyelt tendenciák extrapolálása útján 1970-ig végezték el. Kiszámították a mezőgazdasági aktív kereső férfiakra előbb a halandóság által csökkentett, majd az 1954. és 1962. évek közötti korszékülük eláramlások arányszámait szerint csökkentett számát, s ehhez a számhoz hozzáadták a mezőgazdasági aktív kereső nőknek azon feltételezés alapján becsült számát, hogy az egy mezőgazdasági aktív kereső férfira jutó nők száma az egyes korcsoportokban változatlan marad. Az új munkavállalóként jelentkező fiatalok „beléptetése” a mezőgazdasági családok 1962-ben regisztrált gyermekeinek sorából történt az iskolai élettartam várható meghosszabbodását, a hadkötelezettség befolyását, más népgazdasági ágak vonzását stb. figyelembe véve. Az előreszámítás során a fogyasztási szerkezet, a külkereskedelem stb., vagyis a szükséglet tényező szerepét gyakorlatilag egyelőre nem vettük figyelembe.

Az átlagember életrajza gazdasági vonatkozásainak tanulmányozása — a korábbi kutatások folytatásaként — elsősorban az átlagos élettartam egy éve munkaidőben, termelt értékben, fogyasztott értékben és a termelt és fogyasztott érték különbségében kifejezett árának a tanulmányozását jelentette. Ennek kapcsán az a kérdés is felmerült, hogy az átlagos élettartam egységnyi (pl. 1%-os) megnövelésének a társadalmi-gazdasági fejlődéssel egyre növekvő költségei nem hatnak-e az ezen élettartam megnövelését célzó beruházások gazdaságossága ellen. Felmerült az átlagos élettartam gazdasági fejlődésben betöltött szerepének, a népesség termelési és fogyasztási korpiramisa kiszámításának és különböző gazdaságdemográfiai elemzésekre történő felhasználásának a kérdése is. A konzultációk programjában melléktémaként a gazdasági és egyéb szempontból optimális családnagyság, az optimális népességszám és az optimális népességnövekedési ütem, a fogyasztási szerkezet és az „eltartó képesség”, valamint a leült évek száma reprodukciójának a kérdései is szerepeltek.

A francia kollegák a kérdések megvitatása során nagy figyelmet, élénk érdeklődést és segítőkészséget tanúsítottak. Külön említést érdemel a francia Népeségtudományi Kutatóintézet gazdaságdemográfiai publikációkban gazdag könyvtárának a segítségével. Figyelemre méltó a francia demográfusok érdeklődése a magyarországi demográfiai kutatások iránt és az a rokonszenv, melyet a magyar demográfusok és Magyarország iránt tanúsítanak. E rokonszenv egyik megnyilvánulása volt a *Demográfia* kiállítása az Intézet könyvtárában és a Budapestről és Visegrádról készült színes diafilmek vetítése az Intézet dolgozói előtt.

*

Cseh-Szombathy László, 1966. január 10 — április 3 között a francia — magyar kulturális együttműködés keretében a francia kormány ösztöndíjasaként, közel három hónapot töltött Franciaországban. A tanulmányút célja 1. a francia népesség előregedésével kapcsolatban fellépő szociális problémák megismerése, 2. a francia szociál-gerontológiai kutatások módszertanának tanulmányozása és egy tervezett magyarországi szociálgerontológiai felvétel metodikájának megbeszélése volt az e kérdésekkel foglalkozó francia demográfusokkal, szociológusokkal és pszichológusokkal.

Franciaországban az elmúlt évek során igen behatóan vizsgálták a népesség előregedésének társadalmi és gazdasági következményeit. Ennek oka egyrészt az, hogy az öregkorúak aránya a francia népességben rendkívül magas — a 65 éves és idősebb korúak aránya 12,1 százalék volt 1961-ben, míg Magyarországon csak 8,9 százalék (1960. I. 1.) — másrészt az, hogy a társadalmi-gazdasági változások olyan helyzetet teremtettek, amely mellett az öregek ellátása szükségszerűen ösztársadalmi feladattá vált. A francia kormány az öregedéssel kapcsolatos problémák vizsgálatára és javaslatok kidolgozására egy rendkívüli bizottságot hozott létre, amelyet elnökéről röviden „Laroque bizottság”-nak neveznek, és ez a bizottság a szakértők meghallgatása és néhány speciális felvétel végrehajtása után 1962-ben publikálta rendkívül alapos és

¹Az előreszámítás részletes leírását lásd az *Etudes Statistiques* 1964. évi 3. számában.

részletes jelentését, amely mintaként szolgálhatna más országok számára is e kérdés feldolgozásához.

A jelentés központi problémája az öregek gazdasági aktivitásának kérdése és ezzel kapcsolatban annak megállapítása, hogy az öregek, illetve a nemzetgazdaság szempontjából mely időpont tekinthető a legmegfelelőbb nyugdíjkorhatárnak. Jelenleg Franciaországban a dolgozók már 60 éves korban is nyugdíjba mehetnek, azonban csak felét kapják annak az összegnek, mint amire 65 éves korban jogosultak, ami gyakorlatilag azt eredményezi, hogy a dolgozók többsége csak 65 éves korban kéri nyugdíjazását. A tényleges nyugdíjazások időpontja körül heves viták folynak Franciaországban. A vállalati igazgatók, mérnökök, műhelyvezetők azt hangoztatják, hogy a dolgozókat már 60 éves korban egységesen nyugdíjba kell küldeni, mivel 60 éves korra már jelentősen csökken produktivitásuk. A Laroque bizottság felkérésére a francia közvéleménykutató intézet (I. F. O. P.) felvételt hajtott végre a fenti szakemberek véleményének megismerésére. A válaszok szerint az ipari dolgozók már 50 és 60 év között is öregeknek tekinthetők, teljesítményük jelentősen alacsonyabb és rohamosan csökken. Ez elsősorban annak a következménye, hogy az adaptációs képességük hanyatlík és így csak kismértékben tudják az új technikákat, módszereket megtanulni. Az elmúlt évek során a munkaerőhiány miatt a fentiek ellenére is általában gazdaságilag indokolható volt az öregek foglalkoztatása: ha azonban a munkaerőhiány csökken, akkor az iparban radikálisan le kell szállítani a foglalkoztatási korhatárt — mondják az igazgatók, mérnökök, művezetők.

A korábbi nyugdíjazások mellett vannak a szakszervezetek is, akik a férfiak nyugdíjkorhatárát 60, a nőkéét 55 évben kívánják megállapítani.

Az érvek és ellenérvek tanulmányozása után a Laroque bizottság elvetette a nyugdíjkorhatár leszállítására vonatkozó javaslatokat, két okra hivatkozva. Először is rámutatott arra, hogy míg jelenleg 100 gazdaságilag aktív korban levőre 20,6 eltartott öreg jut, a nyugdíjkorhatár 60 évre való leszállítása az eltartottak számát 33,2-re emelné és ez a több mint 50 százalékos emelkedés csak az eltartott öregek átlagos jövedelmének csökkenését vonhatná maga után és teljesen lehetetlenné tenné minden lényeges nyugdíjemelést. A biológusok és pszichológusok vizsgálati eredménye szerint semmi sem indokolja a nők öt évvel alacsonyabb nyugdíjkorhatárát, amelyet a bizottság a leghatározottabban elutasított. A nyugdíjkorhatár leszállítása elleni második érv az öregek magatartása saját nyugdíjazásukkal kapcsolatban. A bizottság szerint szó sem lehet arról, hogy az embereket idősebb korukban akarattuk ellenére munkában tartás, de hasonlóképpen elfogadhatatlan az is, hogy eltiltsák őket a fizikai és intellektuális képességüknek megfelelő aktivitástól. A bizottság elismerte, hogy az öregedés során bizonyos képességek jelentősen csökkennek, amelyek egyes munkakörök ellátásánál fontos szerepet játszanak, éppen ezért a dolgozóknak képességük változásával együttjáró áthelyezését, más munkakörökbe való irányítását javasolta. A bizottság szerint a mutáció nemcsak öregkorban szükséges, hanem az egész foglalkoztatási karrier során és így az utolsó időszak mutációja nem jelentene brutális törést, hanem csak egy változást a sok között.

A Laroque bizottság jelentését megelőző viták színvonalasak voltak, de meglehetősen elméleti síkon mozogtak. Hiányoztak a megbízható vizsgálati eredmények mind az igazgatók és szakszervezetek, mind pedig a bizottság nézeteinek alátámasztására a nyugdíjazás kérdésében. Az azóta eltelt időben történt egy-két kezdeményezés, így *Pierre Naville* professzor részéről az automatizálásnak az öregek foglalkoztatására való hatását illetően, vagy *Jean-René Reanton* professzor részéről az öregeknek saját nyugdíjazásukkal kapcsolatos magatartásuk megismerése tárgyában, azonban az eddigi vizsgálatok inkább csak a további kutatások irányát jelölik meg és nem nyújtanak még kielégítő választ.

A Laroque bizottság jelentését követő években a legjelentősebb munka az öregek gazdasági és társadalmi helyzetének megismerése tekintetében folyt és folyik az Institut National d'Études Démographiquesben *Paul Paillet* vezetésével. Paul Paillet az első felvételt még a Laroque bizottság felkérésére hajtotta végre Párizsban és hét Párizs környéki elővárosban a szociális ellátásban része-

sülő öregek körében. A vizsgálat foglalkozott az öregek lakáshelyzetével, egészségi állapotával, gazdasági tevékenységével, társadalmi kapcsolataival, életmódjával, szórakozási módjaival és jelenlegi lakóhelyükhöz való ragaszkodásukkal. Az elmúlt évben hasonló felvétel készült a vidéki városok öregkorú népessége helyzetének felmérésére, ez évben pedig Paul Paillat a társadalombiztosítás szervezetének segítségével az összes öregkorú város lakó életének és problémáinak vizsgálatát végzi. A végrehajtott felvételek igen gazdag anyagot eredményeztek és fognak eredményezni a tudomány és egyúttal a szociális politika számára is.

Az eddigi vizsgálatok rámutattak arra, hogy a 20. századi társadalmi-gazdasági változások nemcsak olyan értelemben teszik szükségessé az öregek társadalmi ellátását, hogy nyugdíjat kell biztosítani számukra, hanem nagyrészt a társadalomra hárul az öregek lakásproblémájának megoldása, egészségi ellátásának, szabadidő felhasználásának megszervezése is. Az elmúlt évek során ennek érdekében építkezések kezdődtek meg azzal a céllal, hogy az eddigi elavult szociális otthonok helyébe kis penziószerű otthonokat állítsanak fel, és több városban megszervezték a régi otthonukban maradó öregek rendszeres gondozását.

A szociál-gerontológiai vizsgálatok módszerének tanulmányozásában az I. N. E. D. szakértőinek, elsősorban A. Girardnak és P. Paillatnak útmutatásain kívül sokat érő tanácsokat nyújtott F. Clément, a Centre de Gérontologie Claude-Bernard munkatársa, aki az öregedés kapcsán fellépő pszichológiai változások tanulmányozásával foglalkozik.

V. E. — Cs.-Sz. L.

ДОКЛАД НАУЧНЫХ КОМАНДИРОВОК В ФРАНЦИИ. В совместной организации Рабочей Комиссии по социальной и экономической демографии и Рабочей Комиссии по методологическим вопросам Демографической Комиссии Академии Наук Венгрии 15-го апреля 1966 года проводилось заседание на котором Эмиль Валкович, старший научный сотрудник НИИ Исследовательской группы по демографии ЦСУ и Ласло Чех-Сомбати, заместитель начальника Отдела ЦСУ дали отчет о своих научных командировках во Франции. На основе произнесенных отчетов в нижеследующем коротко излагаем важнейший опыт указанных научных командировок.

Эмиль Валкович с 4-го октября 1965 года по 4-ое февраля 1966 года проводил в качестве стипендиата 4 месяца во Французском Научно-исследовательском Институте по демографии (Institut National d'Etudes Démographiques) во время своей научной командировки он изучал: 1. подготовку демографов во Франции; 2. практику предварительных расчетов численности активного самостоятельного сельскохозяйственного населения во Франции; 3. Экономические аспекты биографии среднего человека.

Подготовка демографов во Франции проводится в первую очередь в Демографическом Институте Парижского Университета (Institut de Démographie de l'Université de Paris). Институт был создан в октябре 1957 года, с тех пор демографические институты были созданы также и при университетах городов Бордо, Каен, Лион, Нанси, Штрасбург, Лиль, Тулуз, однако дипломированные демографы готовятся только на университетах Парижа и Бордо. В демографические институты можно вступить с дипломом университета или другого высшего учебного заведения. Срок обучения — 2 года. Студенты, сдавшие после первого курса устные и письменные экзамены, получают диплом общего демографа (le diplôme de démographie générale), а сдавшие экзамены по окончании второго курса, получают диплом специалиста-демографа (le diplôme d'expert-démographe). Лица, имеющие этот последний диплом должны проводить специальную практику при одном из выделенных для этой цели учреждений. Дипломные демографы имеют также и свой союз профессионального характера для защиты интересов (Association des Experts démographes et diplômés de démogra-

phie générale). В учебном году 1965/1966 в Демографическом Институте Парижского Университета преподаются следующие предметы:

Предмет	Имя и фамилия преподавателя
Демографический анализ	Roland <i>Pressat</i>
Перспективные расчеты населения (теория и практика)*	Lous <i>Henry</i>
Упражнения по демографии	Yves <i>Péron</i>
Сбор демографических данных	Maurice <i>Febvay</i>
Сбор заморских демографических данных ..	Madeleine <i>Dom</i> Robert <i>Blanc</i>
Теория выборочного обследования*	Jacques <i>Desabie</i>
Практика выборочного обследования* ..	M. <i>Vangrevelinghe</i>
Статистика (теория и практика)*	Victor <i>Volcouve</i>
Общая экология и человеческая экология ..	Jean-Jacques <i>Petter</i>
Биометрия	Eugène <i>Schredier</i>
Генетика	Jean <i>Sutler</i>
Коллективная патология и квалитативная демография	Maurice <i>Aubeneque</i>
Коллективная тропическая патология ..	L. <i>Sanner</i>
Теория населения и политика населения...	Alfred <i>Sauvy</i>
Политическая экономия	Henri <i>Denis</i> G. <i>Charles</i>
Экономическая и человеческая география, география населения	Jean <i>Bastie</i>
Социология и демография*	Alain <i>Girard</i>
Общественная деятельность и общественные организации	Dominique <i>Ceccaldi</i>
История доктрин по народонаселению	Jacqueline <i>Hecht</i>
Новая и новейшая история, история населения	André <i>Armengaud</i>

* Обязательно для второкурсников.

Предварительные расчеты численности активного, самостоятельного сельскохозяйственного населения проводились во французском Государственном Институте по статистике и экономическим исследованиям (Institut National de la Statistique et des Études Économiques). Удаление активного сельскохозяйственного населения из сельского хозяйства было квалифицировано социологическим явлением, проводящимся из года в год в более-менее одинаковых темпах, а предварительные расчеты численности активного сельскохозяйственного населения проводились путем экстраполяции наблюденных между французскими переписями населения 1954 и 1962 гг. тенденций до 1970 года. Была исчислена численность активных, самостоятельных мужчин; в сельском хозяйстве сперва — численность, сокращенная смертностью, а потом — численность, сокращенная согласно возрастнo-специфическим коэффициентам удаления в период между 1954 и 1962 гг. к этим численностям была прибавлена численность активных, самостоятельных женщин, в сельском хозяйстве оцененная на основе предположения, согласно которому численность женщин, входящая на одного активного, самостоятельного мужчину, в сельском хозяйстве остается неизменной в отдельных возрастных группах. Включение молодых людей, появляющихся в качестве новых трудящихся проводилось за счет зарегистрированных в 1962 году детей сельскохозяйственных семей с учетом ожидаемого удлинения продолжительности школьной жизни, влияния военной повинности и привлечения других отраслей народного хозяйства и т. д. В ходе проведения предварительных расчетов роль структуры потребления, внешней торговли и т. д., то есть роль фактора потребности пока на практике не была учтена.

Изучение экономических аспектов биографии среднего человека — в качестве продолжения раньше проведенных исследований — означало в первую очередь изучение цены одного года средней продолжительности жизни, выраженной в рабочем времени, произведенной продукции, потребленной стоимости и в различии между произведенной и потребленной стоимостями. В связи с этим возник также и вопрос о том, не оказывают ли все увеличивающиеся с общественно-экономическим развитием расходы на увеличение (например, на 1%) средней продолжительности жизни влияние, отрицательное с точки зрения капитальных вложений, направленных на увеличение указанной продолжительности жизни. Возник также и вопрос о роли средней продолжительности жизни в экономическом развитии, об исчислении возрастной пирамиды продукции и потребления населением и о его использовании для проведения различных анализов по экономической демографии. В программе консультации в качестве подтем имелись также и вопросы об оптимальной, с экономической точки зрения и с других точек зрения, величине семьи, об оптимальной численности населения, об оптимальном темпе роста численности населения, о структуре потребления и о «содержательной способности», а также о репродукции численности прожитых лет. Французские коллеги в ходе обсуждения этих вопросов предьявляли большое внимание, живой интерес и готовность помогать. Следует особенно отметить помощь богатой, с точки зрения публикаций в области экономической демографии, библиотеки французского Научно-исследовательского Института по демографии. Заслуживают внимание также и интерес французских демографов к демографическим исследованиям, проводящимся в Венгрии, и симпатия, предьявляемая к венгерским демографам и к Венгрии. Знаком этой симпатии являлась экспозиция журнала „Demográfia“ в библиотеке Института и осмотр цветных диафильмов о Будапеште и Вишеграде работниками Института.

*

Ласло Чех-Сомбати проводил во Франции приблизительно 3 месяца в качестве стипендиата французского правительства в рамках франко-венгерского сотрудничества в области культуры. Целью научной командировки являлись 1. ознакомление с социальными проблемами, возникающими в связи со старением французского населения; 2. изучение методологии французских социо-геронтологических исследований и обсуждение методологии планированного венгерского социо-геронтологического обследования с занимающимися этими вопросами французскими демографами, социологами и психологами.

Во Франции за последние годы очень глубоко исследовали общественные и экономические последствия старения населения. Причиной этого является с одной стороны то, что удельный вес пожилых людей во французском населении очень высокий — удельный вес 65-летних и более старых людей составил в 1961 году 12,1%, в то время как в Венгрии этот удельный вес составил только 8,9% (1. I. 1960 г.) —, а с другой стороны то, что общественно-экономические изменения создали положение, в котором забота о пожилых людях по необходимости стала задачей всего общества. Французское правительство, в целях исследования проблем, связанных со старением, и разработки предложений, создало чрезвычайный комитет, названный по фамилии его председателя «Комитетом Ларок» и этот комитет после выслушания специалистов и проведения нескольких специальных обследований в 1962 году опубликовал чрезвычайно основательный и подробный отчет, который мог бы служить в качестве примера в разработке этого вопроса также и для других стран.

Центральной проблемой отчета является вопрос экономической активности пожилых людей и, в связи с этим, установление того, какой возраст может считаться наилучшим пенсионным возрастом с точки зрения пожилых людей и всего народного хозяйства. В настоящее время во Франции трудящиеся могут выйти в отставку уже в возрасте 60 лет, однако получают только половины той суммы, которую получают при выходе в

отставку в возрасте 65 лет, что приводит на практике тому, что большинство трудящихся просит пенсионирование только в возрасте 65 лет. О фактическом пенсионном возрасте идут живые споры во Франции. Директорат предприятий, инженеры, заведующие цехами говорят, что трудящихся следовало бы пенсионировать единым образом уже в возрасте 60 лет, так как к возрасту 60 лет уже значительно сокращаются их производительность. По просьбе Комитета Ларок французский Институт по исследованию общего мнения проводил обследование в целях выявления мнения указанных специалистов. Согласно ответам, промышленных работников можно считать старыми уже в возрасте 50—60 лет, их производительность значительно ниже и очень быстро снижается. Это является последствием в первую очередь того, что снижается их способность адаптироваться и таким образом только в малenькой степени могут научиться новым техническим процессам, методам. За последние годы, из-за недостатка рабочей силы, несмотря на вышеуказанные, как правило, можно было экономически обосновать занятие пожилых людей, однако если недостаток рабочей силы уменьшается, то в промышленности следует радикально снизить возрастную границу занятия — говорят директора, инженеры, прорабы.

За понижение пенсионного возраста стоят также и профсоюзы, желающие установить пенсионный возраст в случае мужчин в возрасте 60 лет, а в случае женщин — 55 лет.

После изучения аргументов и контра-аргументов Комитет Ларок отверг предложения на понижение пенсионного возраста, ссылаясь на две причины. Во первых, он указал на то, что в то время как теперь на 100 лиц экономически активного возраста приходится 20,6 пожилых иждивенцев, понижение пенсионного возраста до 60 лет увеличило бы количество иждивенцев до 33,2 и это означало бы больше, чем 50%-ное увеличение количества иждивенцев, приводящее только к сокращению среднего дохода пожилых иждивенцев и делающее невозможным какое бы то не было существенное повышение пенсий. По результатам исследований, проведенных биологами и психологами на 5 лет более низкий пенсионный возраст в случае женщин ничем не обоснован и был отвергнут наиболее решительным образом Комитетом. Второй аргумент против снижения пенсионного возраста заключается в поведении самих пожилых людей. Согласно мнению Комитета, даже речи не может быть о том, чтобы пожилых людей сохранить на работе против воли, но, подобным образом, нельзя принимать и того, чтобы отказать им в активности, соответствующей их физическим и умственным способностям. Комитет признал, что в ходе старения определенные способности, имеющие важную роль при выполнении определенных работ, уменьшаются, и поэтому предложил перенесение трудящихся на новые работы, более соответствующие их изменившимся способностям. По мнению Комитета, мутация является необходимой не только в старом возрасте, а в ходе всей продолжительности карьеры занятости и, таким образом, мутация последнего периода не являлась бы brutальным переломом, а представляла бы собой только одну из большого количества перемен.

Дискуссии, предшествующие опубликованию отчета Комитета Ларок, проводились на высоком уровне, но имели, до определенной степени, теоретический характер. Не было достоверных, полученных путем проведения исследований, результатов для подкрепления взглядов как директоров и профсоюзов, так и Комитета в вопросе о пенсионном возрасте. Некоторые инициативы, предпринятые за истекший с тех пор период, так например, исследования профессора Пиер Навиль относительно влияния автоматизации на занятость пожилых или исследования профессора Жан-Рэнэ Рентон относительно ознакомления с поведением пожилых в связи со своим выходом в отставку, отметили только направление дальнейших исследований, но не дают удовлетворительного ответа на поставленные вопросы.

В годы, последующие за опубликованием отчета Комитета Ларок, самые значительные работы относительно ознакомления с экономическим

и общественным положением пожилых людей проводились и проводятся в Национальном институте по демографическим исследованиям под руководством Пола Пая. Пол Пая проводил первое обследование еще по просьбе Комитета Ларок в Париже и в 7 подпарижских предместьях в среде получающих социальное снабжение пожилых людей. Обследование занималось квартирным положением, состоянием здоровья, экономической активностью, общественными связями, образом жизни, развлечениями и желанием остаться на настоящем местожительстве старых людей. За последний год подобное обследование проводилось в целях измерения положения старого населения в городах провинции, а в этом году Пол Пая с помощью организации социального обеспечения проводит исследование жизни и проблем всех пожилых городских жителей. Проведенные обследования дали и дадут очень богатый материал для науки и для социальной политики.

До сих пор проведенные исследования указали на то, что имевшие место в XX веке общественно-экономические изменения вызывают необходимость в социальном снабжении пожилых людей не только в том смысле, что им нужно дать пенсии, но и в том смысле, что общество должно заботиться о решении квартирных проблем пожилых людей, об организации их медицинского обслуживания, использования свободного времени. За последние годы начали объекты строительства с той целью, чтобы, вместо устаревших социальных домов, установить маленькие дома вроде пенсионеров и в многих городах организовали систематический уход за пожилыми людьми, оставшимися в своих старых домах.

В деле изучения методологии исследования по социальной геронтологии экспертам Национального института по демографическим исследованиям, кроме указаний *А. Жирарда* и *П. Пая*, многообещающие советы давал также и *Ф. Клеман*, сотрудник Геронтологического центра им. Клод-Бернар, занимающийся изучением психологических изменений, возникающих в ходе процесса старения.

REPORT ON THE STUDY-TOURS IN FRANCE

At the joint session of the Working Group on Social and Economic Demography and of the Working Group on Methodological Problems of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences, held on April 15, 1966, *Emil Valkovics*, Senior Research Associate of the Research Group for Population Studies and *László Cseh-Szombathy*, Deputy Chief of Section of the Central Statistical Office gave account of their study-tour in France. On basis of the accounts we want to give a short review of their main experiences.

Emil Valkovics spent four months in the French Research Institute for Population Sciences (Institut National d'Études Démographiques) as a scholarship-holder between October 4 and February 4, 1965— He studied: 1. the training of demographers in France; 2. the practice of the projection of the agricultural active earning population in France; 3. the economic aspects of the biography of the average man.

The training of demographers in France takes place, first of all, in the Demographic Institute of the University of Paris (Institut de Démographie de l'Université de Paris). The Institute was founded in October 1957, since then demographic institutes have been organized also at the universities of Bordeaux, Caen, Lyon, Nancy, Strasbourg, Lille and Toulouse, certificated demographers, however, are trained only at the universities of Paris and Bordeaux. Only persons with a university degree or with an other diploma obtained at an institute for higher education are admitted to the demographic institutes. The time of study is two years. After passing the compulsory oral and written examinations of the first year the students receive a diploma in general demography (le diplôme de démographie générale) and after passing the examinations of the second year they receive a diploma of the demographer-expert (le diplôme d'expert-démographe). Holders of the latter are obliged to practise in an institute appointed for this purpose. For the safeguarding of their interests the certificated demographers have also a professional association (Association des Experts démographes et diplômés de démographie générale.) The following subjects were taught in the Demographic Institute of the University of Paris in the academic year of 1965/66:

Subjects	Name of the trainer
Demographic analysis	Roland <i>Pressat</i>
Population projections (Theory and practice)*	Louis <i>Henry</i>
Demographic exercises	Yves <i>Péron</i>
Collection of demographic data	Maurice <i>Febvay</i>
Collection of demographic data	Madeleine <i>Dom</i>
Collection of overseas demographic data	Robert <i>Blanc</i>
Theory of the sample survey*	Jacques <i>Desabie</i>
Practice of the sample survey*	M. <i>Vangrevelinghe</i>
Statistics (Theory and practice)*	Victor <i>Volcouve</i>
General and human ecology	Jean-Jacques <i>Petter</i>
Biometry	Eugene <i>Schreider</i>
Genetics	Jean <i>Sutter</i>
Collective pathology and qualitative demography ...	Maurice <i>Aubenque</i>
Collective tropical pathology	L. <i>Sanner</i>
Population theory and population policy	Alfréd <i>Sauvy</i>
Political economy	Henri <i>Denis</i>
Economic and anthropologic geography, population geography.....	G. <i>Charles</i> Jean <i>Bastie</i>
Sociology and demography*	Alain <i>Girard</i>
Social actions and social institutes	Dominique <i>Ceccaldi</i>
History of population doctrines	Jacqueline <i>Hecht</i>
History of modern times and of our days, history of the population	André <i>Armengaud</i>

*Compulsory for students of the second year

The projection of the number of the agricultural active earners has been performed in the French State Research Institute for Statistics and Economics (Institut National de la Statistique et des Études Économiques). The continuous exodus of the agricultural active earners is considered a sociologic phenomenon taking place at the same pace. The projection of the exodus has been performed on basis of the of extrapolation of the trends experienced between the French population censuses of 1954 and of 1962 until 1970. Also the number of the agricultural active earning men, has been computed, first, decreased with mortality, then, by the proportions of the age-specific exoduses between 1954 and 1962 and this number has been increased with the number of the agricultural active earning women estimated on the assumption that the number of females per one agricultural active earning man remains unchanged in the individual age groups. In the course of the projection the role of the factors of the consumption pattern, foreign trade etc., i. e. of the factors of the needs have not been taken into account so far.

The examination of the economic aspects of the biography of the average man — as a continuation of former studies consisted, first of all, in the analysis of the price of one year of the average duration of life expressed in terms of the difference between the values produced and consumed, of the working time, of the value produced and consumed etc. In this connection the question arises if the ever growing expenses of the increase per unit (for instance 1 per cent increase) of the average duration of life (accompanying the socio-economic development) act against the economicalness of the investments directed towards the increase of this duration of life? The question of the role of the average duration of life in the economic development the question of the computation of the production and consumption age pyramid of the population and their use for different studies of an economico-demographic character have also been studied. The program of the consultations included, as sideissues, the study of the problems of the economically optimum family size, of the optimum population number, and of the optimum rate of increase of the population, of the consumption pattern and of the supporting capacity as well as of the number of years lived through.

In the course of the discussion of these questions the French colleagues showed great attention, vivid interest and readiness to help. It is worth while to emphasize the assistance of the Library of the French Research Institut for Population Sciences which possesses a rich collection of publications of an economico-demographic character. The interest of the French demographers in Hungarian demographic research and their sympathy for

Hungarian demographers and Hungary should also be stressed. One of the signs of their sympathy was the exposition of the journal DEMOGRÁFIA in the Library of the Institute as well as the projection of coloured diafilms on Budapest and on Visegrád for the staff-members of the Institute.

As a scholarship-holder of the French government *László Cseh-Szombathy* spent nearly three months in France between January 10 and April 3, 1966 in the framework of the French-Hungarian cultural co-operation. Aim of his study-tour was; 1. to get acquainted with the social problems connected with the ageing of the French population; 2. to study the methodology of the French socio-gerontological researches and to discuss the methodology of a survey on socio-gerontology to be carried out in Hungary with French demographers, sociologists and psychologists.

In the course of the last years the social and economic implications of the population's ageing have been studied in France thoroughly. This is due partly to the fact the proportion of the old-aged is very high in the French population—the proportion of those aged 65 years and over was 12,1 per cent in 1961, whereas the figure in Hungary was only 8,9 per cent (January 1, 1966), on the other hand, the socio-economic changes have brought about such a situation in which the support of the old-aged has necessarily become the duty of the society as a whole. In order to study the problems connected with ageing and to make proposals, an extraordinary committee has been set up by the French government, which is called Laroque committee after its president. After consulting experts and carrying out special surveys the committee published in 1963 a very detailed and thorough report which can serve as an example also for other countries in solving this problem.

Central theme of the report is the problem of the economic activity of the old-aged and in this respect the determination of the most proper point of time for the retirement both for the old-aged themselves and for the national economy, as a whole. At present in France the old-aged are allowed to retire in the age of 60 years, they receive, however, only half the sum they would receive when retiring in the age of 65 years. This practically leads to the circumstance that most workers apply for retirement in the age of 65 years only. Vivid discussions are going on all over France about the actual point of time of retirement. The directors of the companies, the engineers, the shop managers propose for the workers to retire uniformly at the age of 60 as their productivity decreases considerably by this age. At the request of the Laroque committee the French Public Opinion Research Institute has carried out a survey to become familiar with the opinion of the abovementioned experts. According to the replies industrial workers can be regarded as old already in the age between 50 and 60, their performance is considerably lower and declines rapidly. This is due, first of all, to the fact that their adaptability declines thus they can acquire the knowledge of new techniques and methods in a small degree only. In the course of the last years, on account of the manpower shortage the employment of the old-aged could be justified economically despite the abovesaid; if, however, the manpower shortage decreases the age limit of the employment in the industry should be decreased significantly.

Also the trade unions are for the introduction of a lower age of retirement; they propose to fix the age of retirement at 60 years for man and at 55 years for women.

After studying the arguments and counter-arguments, the Laroque committee rejected the proposals for the decrease of the age of retirement on basis of two reasons. First of all, they pointed to the fact that whereas at present 20,6 dependant old-aged can be registered per 100 persons in the economically active age a decrease of the age of retirement to 60 years would increase the number of dependants to 33,2 (i. e. a more than 50 per cent increase) which fact would lead only to the decrease of the average income of the dependant old-aged persons and would make any essential increase of the pension impossible. According to the results of the biologists and psychologists the 5 years lower age of retirement for women is not justified and it had been rejected by the committee definitely. The second argument against the decrease of the age of retirement is the attitude of the old-aged towards their own retirement. In the opinion of the committee it is out of question that people in older age should be employed against their own will and similarly it cannot be accepted that they should be forbidden to perform an activity which is in conformity with their physical and intellectual abilities. The committee acknowledged that certain abilities which play an important role in performing certain jobs decline significantly in the course of ageing, for this very reason the committee proposed the transfer of the workers according to the change of their ability, their redirection into other working places. In the opinion of the committee mutation is necessary not only in the old-age but

also during the whole period of being employed, thus mutation of the last period would not mean a frontal break but only one of the many changes.

The debates preceding the report of the Larque committee were of high quality but rather of a theoretical character. In the question of retirement reliable results were not available to support the view of the directors and trade unions as well as of the Committee. During the time that elapsed since then there have been some initiatives on behalf of Professor *Pierre Naville* with regard to the impact of automatization on the employment of the old-aged or on behalf of Professor *Jean-René Reanton* in respect of the investigation of the attitude of the old-aged towards their own retirement, yet, the studies undertaken so far, have indicated rather the direction of further research without giving a satisfactory answer.

In the years following the report of the Laroque committee the most significant researches have been going on with regard to the economic and social position of the old-aged under the direction of *Paul Paillat*, in the Research Institute for Population Sciences. The first survey was carried out by Paul Paillat at the request of the Laroque committee in Paris and in seven suburbs of Paris with regard to the old-aged participating in social insurance. The survey involved also an analysis of the dwelling situation of the old-aged, their social relations, way of life, ways of entertainment, their clinging to their present residence. In the last year a similar survey was undertaken with a view of surveying the position of the old-aged population of the provincial towns, and this year a survey will be carried out by Paul Paillat, with the aid of the organisation of the National Insurance Scheme, to investigate the life and problems of all old-aged town dwellers. The surveys performed have offered and will offer a very rich material not only for scientific purposes but also for the social policy.

The studies performed so far here pointed to the fact that the socio-economic changes of the 20th century make it necessary to include the old-aged in the social-insurance not only in the sense that a pension should be secured for them but also to the effect that the solution of their dwelling problem, their health care and the organization of the use of their leisure time is, first of all, the task of the society. To this end in the last years a building activity has started to replace the outdated social homes with small boarding-house like homes and the regular care of the old-aged remaining in their old home has been organized in several towns.

Beside the directives of the experts of I. N. E. D., first of all, of *A. Girard* and *P. Paillat*, also *F. Clément*' staff member of the Centre de Gérontologie Claude-Bernard (who is concerned with the studying of the psychological changes of ageing) has given highly valuable information for an analysis of the methods of the socio-gerontological studies.

A GAZDASÁGI ÉS DEMOGRÁFIAI FEJLŐDÉS KÉRDÉSEI AZ 1965. ÉVI BELGRÁDI NÉPESEDÉSI VILÁGKONFERENCIÁN

A belgrádi Népesedési Világkonferencián megvitatott kérdések összefoglalása tükrözte azt az egész világ demográfiai szakirodalmában megfigyelhető irányzatot, hogy a *gazdaságdemográfiai problémák*, — a népesség fejlődésének és a gazdasági növekedésnek összefüggései, kölcsönös egymásrahatásai — mindinkább az érdeklődés középpontjába kerülnek. Az ülések nagy része foglalkozott ezekkel az összefüggésekkel, például a gazdasági és társadalmi fejlődés hatásával a termékenységre és a vándorlásra, a gazdaságilag aktív népességre, a foglalkoztatás, a munkanélküliség, az elégtelen foglalkoztatás meghatározásával és mérésével, a városfejlődés és a gazdasági növekedés kapcsolatával, a munkaerő és a foglalkoztatási politika kérdéseivel, a gazdasági növekedés támasztotta iskoláztatási és szakképzési szükséglettel stb. Öt ülés témája pedig kifejezetten a gazdasági növekedés és a demográfiai fejlődés közötti összefüggés volt. Ezek közül négy a közgazdaságtudomány elméleti fejtegetéseiben Ricardo óta megkülönböztetett három termelési tényezőnek, a munkaerőnek, a beruházásoknak (tőkének), valamint a földnek és egyéb természeti erőforrásoknak a gazdasági növekedésre való hatását tárgyalta, az ötödik pedig — mintegy összefoglalva a többi gazdaságdemográfiai témát — a gazdasági és társadalmi, valamint a demográfiai fejlődés közötti nagy, hosszútávú összefüggésekkel foglalkozott. Az alábbiakban ennek az öt ülésnek anyagát ismertetem.

1. A munkaerő-kínálat és a foglalkoztatás összefüggése a demográfiai fejlődéssel (A. 5. ülés)

A férfiak gazdasági aktivitási arányszámainak összehasonlítása azt mutatja, hogy míg 20 és 55 év között majdnem minden férfi dolgozik, függetlenül az ország gazdaságának fejlettségi szintjétől (Saidi, El-Tawil, Tabarrah, El-Shajei, Herberger, dr. Szabady E. és Revenkar dolgozatai), az ennél fiatalabb és idősebb korosztályokban a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan erősen csökken a gazdasági aktivitás. Ezt bizonyítja J. L. Sadie összefoglaló tanulmányának alábbi táblája.

1. A férfiak átlagos gazdasági aktivitási arányszáma korcsoportonként különböző típusú országokban 1960 körül

Коэффициенты средней экономической активности по возрастным группам мужчин в странах различных типов около 1960 г.

The average rates of economic activity of men by age groups in countries of different type around 1960

Az ország típusa ^a (1)	Korcsoport (2)		
	15—19	20—64	65—
1. Ipari	63,7	93,4	31,5
2. Félig iparosodott	64,7	93,7	54,7
3. Mezőgazdasági	76,6	95,1	70,2

^a Az ipari csoportba kerültek azok az országok, ahol a mezőgazdasági aktív keresők aránya 35%-nál kevesebb, a félig iparosodott országokba azok, ahol ez az arány 35—59%, a mezőgazdaságba pedig azok, ahol 60% vagy több.

Горизонтальная графа: (1) Тип страны; (2) Возрастная группа.

Вертикальная графа: 1. Промышленный; 2. Полупромышленный; 3. Сельскохозяйственный.

Heading: (1) Type of country; (2) age group.

Lateral text: 1. Industrial; 2. semi-industrial; 3. agricultural.

Ebből látszólag az következne, hogy a gazdaságilag aktív élettartam a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan rövidül, S. H. Garfinkle azonban bebizonyította, hogy a várható átlagos élettartamnak a gazdasági fejlődéssel együttjáró meghosszabbodása azt eredményezi, hogy meghosszabbodik a várható átlagos aktív élettartam.

A fiatal férfiak gazdasági aktivitásának csökkenését a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan az magyarázza, hogy az egy főre eső jövedelem növekedésével

2. A férfiak 20 éves korban várható átlagos élettartama, aktív élettartama és nyugdíjas élettartama az Egyesült Államokban (év)

Ожидаемая средняя продолжительность жизни, активная продолжительность жизни и пенсионная продолжительность жизни в случае 20-летних мужчин в Соединенных Штатах (год)

The expectation of life, active duration of life and pensioned duration of life to be expected of 20 year old men in the United States (years)

Év (1)	Várható átlagos (2)		
	élettartam (3)	gazdaságilag aktív élettartam (4)	nyugdíjas élettartam (5)
1900	42,2	39,4	2,8
1960	49,6	42,6	7,0

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) Ожидаемая средняя; (3) Продолжительность жизни; (4) Продолжительность экономической активной жизни; (5) Продолжительность пенсионной жизни.

Heading: (1) Years; (2) the expected average; (3) duration; (4) economically active duration of life; (5) pensioned duration of life.

párhuzamosan nagymértékben megnövekszik az iskoláztatás és szakképzés iránti igény. Ugyanakkor azonban bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a nagyobb iskolázottságúak hosszabb ideig maradnak időskorukban gazdaságilag aktívak, tehát ez a hatás kompenzálhatja a hosszabb ideig tartó iskoláztatást.

Az idős férfi korcsoportok gazdasági aktivitását viszont egyrészt az idős emberekről való gondoskodás megszervezése, elsősorban a nyugdíjrendszer, másrészt pedig az idős férfiak számára elérhető munkalehetőségek határozzák meg. Bár nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a lehetőséget, hogy a műszaki fejlődés a gépesítés és automatizálás révén meg fogja növelni azoknak a munkahelyeknek számát, amelyekben kisebb fizikai erő szükséges és amelyeket így az idős emberek is be tudnak tölteni, a jelenlegi helyzetben a dolgozókkal szemben az iparban támasztott követelmények növekedése és egyformává válása (az egyes ember képességeihez való alkalmazkodás lehetőségének kizárása) inkább abban az irányban hat, hogy csökkenti az idősebb ember munkavállalási lehetőségeit. A mezőgazdasági munka keretei között az idős ember sokkal könnyebben talál képességeinek megfelelő elfoglaltságot.

A férfiakénál sokkal változatosabb képet mutatnak a *nők gazdasági aktivitási arányszámai*. Rendkívül nagyok az egyes országok közötti különbségek, például az egész női népességre vonatkozó gazdasági aktivitási arányszám 1960-ban Egyiptomban 4,8%, Thaiföldön viszont 51,1% volt. E különbségeket részben a segítő családtagok, az időszakosan dolgozó nők és a részben a háztartásban, részben azon kívül dolgozó nők eltérő statisztikai besorolása is okozhatja.

3. A nők korszpecifikus gazdasági aktivitási arányszámai 1950 körül, típusonként

Возрастноспецифические коэффициенты экономической активности женщин около 1950 г. по типам

Age-specific economic activity rates of women around 1960, by types

Típus (1)	Korcsoport (2)							
	10—14	15—19	20—24	25—34	35—44	45—54	55—64	65 és több
1. típus	13,9	38,2	43,3	46,3	47,2	41,5	31,3	12,3
2. típus	5,1	29,9	33,8	31,7	34,4	34,6	30,6	17,3
3. típus	8,7	29,1	28,9	22,2	19,9	18,5	14,9	9,3
4. típus	4,3	55,6	54,0	34,9	30,9	27,1	20,3	8,8
5. típus	6,1	75,9	65,8	37,1	33,0	32,9	23,4	7,5
6. típus	0,5	46,7	54,0	34,8	37,4	36,9	27,0	10,7

Горизонтальная графа: (1) Тип; (2) Возрастная группа.

Heading: (1) Types; (2) age group

Igen határozott különbségeket mutatnak a nők korszpecifikus gazdasági aktivitási arányszámai még a nagyjából azonos gazdasági fejlettségű országokban is. A következő hat típust lehet megkülönböztetni:

Mezőgazdasági országok:

1. típus (India, Marokkó, Algéria). A gazdasági aktivitási arányszámot ábrázoló görbe parabola alakú, maximuma 40 év körül van.

2. típus (Tunisz, Jamaica, Malaysia, Ecuador, Paraguay stb.). Két aktivitási csúcs van: 20—30, valamint 40—50 év között.

Fél-ipari országok:

3. típus (Argentína, Brazília, Chile, Kolumbia, Venezuela, Görögország, Olaszország, Portugália, Spanyolország stb.). Az aktivitási arányszámok alacsonyak, 20 éves korban mutatkozik határozott csúcs.

Ipari országok:

4. típus (Ausztria, Belgium, Kanada, Hollandia stb.). Az aktivitási arányszám a fiatalkori csúcs elérése után fokozatosan csökken.

5. típus (Anglia, Dánia, Svájc stb.). Az aktivitási arányszám a fiatalok csúcsáról lecsökken és 40 sőt 50 éves korig stabil marad.

6. típus (Egyesült Államok, Japán, Svédország, Norvégia stb.). Az aktivitási arányszám a fiatalok csúcsa után lecsökken, de 40 és 50 év között, vagyis amikor a nők gyermekei már felnőttek, új csúcst ér el. Ez a típus mutatja az ún. kétpúpú görbét.

Nem látszik egészen világosan, hogy a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan hogyan alakul a nők gazdasági aktivitása. Kérdéses ugyanis, hogy az aktivitási arányszámok látszólagos növekedését nem a népszámlálási kategóriák eltérő használata, az önálló foglalkozásokból és a segítő családtagi helyzetből a fizetett foglalkozások felé való eltolódás okozta-e. Rövid távon mindenesetre a nők gazdasági aktivitásának világos növekedése mutatkozik az Egyesült Államokban és Kanadában, Ausztriában, Angliában, Japánban, Svédországban és a kelet-európai országokban stb. (*Penniment, Gravogl, Szabady*).

A nők gazdasági aktivitásának meghatározásában számos tényező játszik szerepet. Mindenekelőtt a családi állapot: a hajadonok aktivitásának alakulása a férfiakéhoz hasonlóan, a házasoknál erőteljesebben mutatkozik az aktivitási görbe két csúcsa (a gyermekek születésével és felnevelésével járó visszaesés 30 és 40 év között). A gyermekszám és még inkább a gyermekek életkora erősen befolyásolja az anya aktivitását. *M. Gendell* megállapítása szerint egy 3 éven aluli gyermek jobban akadályozza az anya munkavállalását, mint nagyobb számú idősebb gyermek, eszerint tehát a nők elsősorban akkor és addig nem vállalnak munkát, amíg kiskorú gyermekük van.

A nők munkavállalási szokásainak meghatározásában azonban döntő fontosságú tényező egyrészt az adott társadalom kulturájában kialakult álláspont a nőknek a háztartáson kívüli munkájáról, másrészt a nők számára biztosított munkafeltételek (a nem teljes munkaidőben való dolgozás lehetőségének biztosítása, az olyan munkabeosztás, amely lehetővé teszi az anya számára gyermekeinek ellátását stb.). Éppen ezért munkajogi intézkedésekkel erősen befolyásolni lehet a nők gazdasági aktivitását.

A munkaképes korban levő népesség és az össznépeesség aránya nagy változásokat mutat a gazdasági fejlődéssel összefüggő demográfiai változásoknak, elsősorban a termékenység csökkenésének függvényében. A fejlődés első fázisát a fiatalok eltartottak nagy aránya jellemzi, majd a termékenység csökkenése nyomán a második szakaszban ez az arány kisebb, a harmadik szakaszban azonban az idős korú eltartottak aránya nő meg. Lényeges változások mutatkoznak rövidtávú ingadozások következtében is. Például az Egyesült Államokban a második világháború előtti kis élveszületési arányszám, majd a háború utáni „baby-boom” következtében átmenetileg nőtt az eltartottak aránya. A Szovjetunióban és egyes kelet-európai országokban pedig a háború alatti születéskiesés miatt az 1955–1961. években meglassult a munkaképes korban levő népesség növekedése.

4. A munkakeről való belépés és kilépés 5 év alatt, országtípusonként

Вступление и выступление в, соответственно, из рабочей силы за 5 лет, по типам стран
Proportion of people entering and leaving the labour force during 5 years, by type of countries

Az ország típusa (1)	A belépők aránya (%) (2)	A kilépők aránya (%)			Felcserélési együttható (6)
		összesen (3)	halálozás miatt (4)	öregedés miatt (5)	
1. Ipari	14,6	9,3	2,5	6,8	157
2. Félig iparosodott	16,5	8,9	3,1	5,5	192
3. Mezőgazdasági	20,0	9,0	5,5	3,5	223

Горизонтальная графа: (1) Тип страны; (2) Удельный вес вступающих (%); (3) Удельный вес выступающих (%); (4) Всего; (5) Из-за смерти; (6) Из-за старости; (7) Коэффициент обмена.
Вертикальная графа: 1. Промышленный; 2. Полупромышленный; 3. Сельскохозяйственный.

Heading: (1) Type of country; (2) percentage of those entering; (3) percentage of those leaving, total; (4) due to death; (5) due to aging; (6) rate replacement.

Lateral text: 1. Industrial; 2. semi-industrial; 3. agricultural.

A munkaerő változásának dinamikáját mutatja a munkaképes korba (15 – 64 év) belépők és kilépők aránya, valamint a felcserélési együttható, amely megmutatja, hogy 100 munkaerőből kilépő személyre hány új belépő esik.

Végül foglalkozott ez az ülés a *munkanélküliség* és a rejtett munkanélküliség kérdéseivel. A gazdaságilag gyengén fejlett országokban mindkettő igen nagy problémát jelenthet. Rejtett munkanélküliségről akkor beszélhetünk, ha a munkaerő egy része nem teljes munkaidejében dolgozik, vagy olyan kis eredménnyel dolgozik, hogy a termelésből való kivonása nem vagy alig csökkenti a nemzeti jövedelmet. *J. C. Elizaga* Kolumbia példáján megkísérelte felmérni ennek a meglehetősen nehezen megfogható mezőgazdasági rejtett munkanélküliségnek nagyságát az egyes parasztgazdaságok nagyságának és a bennük dolgozók számának összehasonlítása útján. *B. N. Datar* pedig a probléma súlyosságára hívta fel a figyelmet, amikor kimutatta, hogy Indiában az első két ötéves terv időszaká alatt kevesebb új munkahelyet tudtak teremteni, mint amennyivel a munkaerő-kínálat nőtt. A hiány évente kb. 4 millió munkahelyel nőtt.

2. A természeti erőforrások, a mezőgazdaság és az élelmiszertermelés fejlődése, összvetve a népesség növekedése által támasztott igényekkel (B. 10. és A. 7. ülés)

A demográfiai „robbanás” két fő problémát vet fel a természeti erőforrásokkal (a megművelhető földdel, az ásványi kincsekkel és energiaforrásokkal) kapcsolatban: 1. mekkora népességet képes a Föld eltartani? 2. a mezőgazdasági termelés a még megművelhető földterületeknek a termelésbe való bevonása, illetve a már megművelt területek terméshozamainak növelése útján gyorsabban növekedhet-e a népességnél, hogy az éhség és a rosszul tápláltság megszűnjön a világban.

J. J. Spengler összefoglaló tanulmányában úgy definiálja a természeti erőforrásokat mint a természeti környezetnek mindazokat az elemeit, amelyek valamilyen formában hozzájárulnak, szükségesek a termeléshez. Egyes esetekben nehéz megvonni a határt a természeti erőforrások és az ember által készített berendezések, létesítmények között, mert az embernek az a képessége, hogy környezetét átalakítsa a történelem folyamán jelentősen megnövekedett. A környezetképpen osztályozza a természeti erőforrásokat: 1. a föld, 2. az éghajlat a víz és a levegő, 3. a tüzelőanyagok és az energiaforrások, 4. az előbbi ponthoz nem tartozó ásványi és hasonló erőforrások.

A megművelhető föld az élelmiszer-termelés legfőbb alapja, az a természeti erőforrás, amelyre a közgazdászok figyelme általában összpontosult. A szárazföld öthatod része mezőgazdasági megművelésre alkalmas lenne a hőmérséklet szempontjából, kétharmad része a domborzat szempontjából, de már csak felét, vagy annál kevesebbet lehet megművelni a jelenlegi csapadék és termékenység kritériumok szerint. A megművelt földterület növelése azonban mindenképpen nagy beruházásokat (öntözőrendszerek építése stb.), új technikákat (pl. a trópusi erdőterületek felhasználását) igényel.

A víz gazdasági értékét jelzi, hogy évi költsége az Egyesült Államok nemzeti jövedelmének 1 százalékával egyenlő. Különös fontossága van a víznek a szennyanyagok elszállításában a nagyvárosi területeken.

Az energiaforrások jelentőségét bizonyítja az a tény, hogy az országok egy főre eső jövedelme és energiafogyasztása között szoros korreláció van. Az ásványi nyersanyagok pedig – a tüzelőanyagokkal és mezőgazdasági eredetű nyersanyagokkal együtt – az iparfejlesztés alapját alkotják.

A természeti erőforrások hosszútávú szükségletét elsősorban a népesség növekedése és az egy főre eső jövedelem emelkedése határozza meg. Keresletük jövedelmi elaszticitása általában kisebb egynél, mert a jövedelem növekedésével párhuzamosan a fogyasztói kereslet struktúrája fokozatosan eltolódik a természeti erőforrásokat nem igénylő szolgáltatások felé. A műszaki fejlődés is hozzájárul egyes természeti erőforrások kereslete növekedésének meglassításához a műanyagok, anyagtakarékosabb technológiai eljárások stb. bevezetése útján.

E. A. Ackerman megállapítja, hogy a természeti erőforrások korlátozott mennyiségének és a világ népessége jelenlegi gyors növekedésének ellentmondá-

sát két hipotézis alapján lehet megközelíteni: 1. A technológiai optimizmus hipotézise szerint a Föld potenciális erőforrásai olyan nagyok, hogy ha az emberiség szellemi képességeit azoknak kihasználására összpontosítja, semmi indoka sincs a népesség növekedésének határt szabni. Egyesek ezenkívül azt is hangsúlyozzák, hogy az ilyen határok megállapítása antiszociális, sőt — *Zsavoronkov* professzor szavával élve — embergyűlölő álláspont lenne. 2. A tervszerű népességi egyensúly hipotézise szerint a népesség és a természeti erőforrások közötti egyensúly megbontása társadalmi katasztrófához vezethet. *Dr. King Hubert* így fogalmazta ezt az álláspontot: „El kell érniünk a nem növekedés állapotát. Az emberiség jóléte azonban nagymértékben attól függ, hogy milyen módon éadjuk el ezt az állapotot.”

Nem kétséges, hogy ha csupán 50 évvel nézünk előre, vagyis azt a leghosszabb időszakot nézzük, amelyre a konferencián elhangzottak vonatkoznak, a technológiai optimizmus álláspontja világméretben indokoltnak látszik. Ha a világ népessége az utóbbi évek ütemében vagyis évente 2%-kal nő továbbra is, 50 év múlva még elegendő természeti erőforrás fog rendelkezésre állni a népesség eltartásához. Ez a megállapítás azonban csak világméretben érvényes, mert vannak sűrűn lakott és szegény országok, amelyek nem tudnak ekkora népességet a mai színvonalon eltartani.

Mi történik akkor, ha az évi 2%-os növekedés tovább folytatódik? 135–140 év múlva az átlagos népessége 50 milliárd lesz, vagyis a hat nem sarkköri kontinensen az átlagos népsűrűség eléri a 385 embert négyzetkilométerenként. Ez kb. egyenlő Hollandia mai népsűrűségével. Ha csak ezt az utóbbi tényt vesszük figyelembe, akkor az 50 milliárdos népesség nem látszik ijesztően nagy-nak. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ekkora népesség eltartása lényeges változásokat követelne meg a termelési strukturában (pl. az állattenyésztésnek kisebb szerepet kell elfoglalnia), az erőforrások kihasználásának földrajzi

5. Az egy főre jutó napi átlagos kalória-, összes és állati eredetű fehérjemennyiség a kiskereskedelmi szinten számítva

Среднее суточное количество всех белков и белков животного происхождения на один человек, исчисленное на уровне розничной торговли

Average daily amount of calorie and protein (total and of animal origin) per head computed at the level of retail trade

Régió (1)	Időszak (2)	Kalória (3)			Fehérje (gramm) (6)	
		összes (4)	ebből: gabona, keményítő tartalmú gumó és cukor eredetű (%) (5)	összes (4)	állati eredetű (7)	
1. Kis kalória-fogyasztású országok	4. A háború előtt	2110	77	62	10	
	5. A háború után	1960	78	56	8	
	6. Jelenleg	2150	78	58	9	
2. Nagy kalória-fogyasztású országok	4. A háború előtt	2950	62	85	34	
	5. A háború után	2860	62	85	37	
	6. Jelenleg	3050	57	90	44	
3. Egész világ	4. A háború előtt	2380	71	69	18	
	5. A háború után	2240	71	64	18	
	6. Jelenleg	2420	70	68	20	

Горизонтальная графа: (1) Регию; (2) Период; (3) Калория; (4) Всего; (5) В том числе леб, клубни, содержащие крахмал и сахарного содержания (%); (6) Белки (грамм); (7) Животного происхождения.

Вертикальная графа: 1. Страны с потреблением маленького количества калорий; 2. Страны с потреблением большого количества калорий; 3. Весь мир; 4. До войны; 5. После войны; 6. В настоящее время.

Heading: (1) Region; (2) period; (3) calorie; (4) total; (5) of which: the share of that of cereal starchy root and sugar origin; (6) protein; (7) of animal origin.

Lateral text: 1. countries with low calorie consumption; 2. countries with high calorie consumption; 3. world total; 4. prewar period; 5. postwar period; 6. at present.

eloszlásában). Különös problémákat okozna a vízszükséglet fedezése. Az energia-termelésnek kb. 15-szörösére kellene növekednie, itt az atomenergia felhasználása fedezheti a szükségletet. További erős iparosításra volna szükség, és amint Colin Clark megállapította, a külkereskedelmi forgalomnak rohamosan nőnie kell.

Ha azonban a problémát nem világméretben, hanem országonként vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy a Föld jelentős részén fejletlen gazdaságú, sűrűn lakott országok vannak, amelyekben a népesség és az erőforrások aránya kedvezőtlen. Ilyen Kína, India, Indonézia, Korea, Egyiptom, Pakisztán, Irán stb. Tekintettel arra, hogy ezen országok népességének a fejlett országok mezőgazdasága általi állandó támogatása és a külkereskedelem nagyfokú kiterjesztése jelenleg lényeges akadályokba ütközik, mindezekben a területeken indokolatlan a technológiai optimizmus álláspontját elfogadni.

Még súlyosabb problémákat látunk, ha azt nézzük, van-e lehetőség az élelmiszer-termelésnek a népességénél gyorsabb ütemű növelésére és ezen az úton a Föld nagy részén jelenleg uralkodó nem kielégítő táplálkozás (nem kellő mennyiségű kalória) és rossz tápláltsági állapot (nem megfelelő összetételű élelmiszer, elsősorban az állati eredetű fehérjék kis aránya) megszüntetésére. P. V. Sukhaima, W. Schulte, Z. M. Ahmed és G. T. Jones tanulmánya szerint a második világháború előtti helyzethez képest az egy főre eső napi élelmiszer-termelés alig javult.

Ebben az időszakban az élelmiszer-termelés kb. 40%-kal nőtt (a háború előtti évektől 1958-ig). Ugyanakkor a népesség növekedése 32% volt.

Az élelmiszer-termelés növekedése ellenére a FAO becslése szerint jelenleg is a világ népességének 10–15%-a, vagyis 300–500 millió ember táplálkozása nem fedezi kalóriaszükségletét. Helytelen lenne tehát a világtáplálékokból viszonylag kedvezőbb következtetéseket levonni.

Az egyes világrészek összes élelmiszer-szükségletének várható alakulását a 6. tábla mutatja.

6. Az élelmiszer-szükséglet előrebecslése
(1960 = 100)

Предварительная оценка потребности продовольственных товаров
Projection of the foodstuff needs

Régió (1)	1970	1980	2000
1. Távol-Kelet	143	210	386
2. Közel-Kelet	146	185	295
3. Latin-Amerika (Kuba nélkül)	145	195	345
4. Afrika	133	163	272
5. Összes fejlődő ország	143	202	361
6. Egész világ	129	168	267

Горизонтальная графа: (1) Регию.

Вертикальная графа: 1. Дальний Восток; 2. Ближний Восток; 3. Латинская Америка (без Кубы); 4. Африка; 5. Все развивающиеся страны; 6. Весь мир.

Heading: (1) Region

Lateral text: 1. Far East; 2. Near East; 3. Latin America (Cuba excluded); 4. Africa; 5. developing countries total; 6. world total.

Még lényegesen nagyobb mértékben kell nőnie az állati eredetű élelmiszer-termelésnek (2000-ben az összes fejlődő országban 532-nek, az egész világon 299-nek kell lennie a termelés indexének).

Hogyan lehet az élelmiszer-termelés ilyen növekedését biztosítani? Eddig elsősorban a megművelt földterület növelése volt az élelmiszer-termelés fokozásának forrása. Viszonylag könnyen művelésbe állítható földterületek azonban már elég szűkösen állnak rendelkezésre, ezért a jövőben elsősorban a terméshozamok növelésére kell támaszkodni. E téren nagy lehetőségeket nyújt az ész-

szerű vetésforgó alkalmazása, a műtrágyázás nagyfokú növelése, a gyom és a kártevők irtása.

Ehhez azonban a szakismeretek elterjesztése és nagy beruházások szükségesek. Herer számításai szerint ahhoz, hogy a mezőgazdasági termelés évente 3,5%-kal növekedjék, amelyből 2,5% a növekvő népesség szükségleteinek fedezését biztosíthatja, nettó mezőgazdasági termelés 22%-át be kell ruházni. E nagy beruházási hányad szükségességének oka, hogy a mezőgazdaságban nagyobb a tőkegyűtthető, mint az iparban. Tekintettel arra, hogy az ipari beruházások fedezése is a mezőgazdaságot terheli, ennek a népgazdasági ágának igen nagy összegeket kellene beruházási célokra előteremténie.

3. A demográfiai fejlődés és a megtakarítások (beruházások) közötti összefüggés (A. 9. ülés)

P. Demény összefoglaló tanulmányában felméri mindazokat a hatásokat, amelyekeken keresztül a népesség gyorsabb vagy lassúbb növekedése kedvezően vagy kedvezőtlenül befolyásolhatja a megtakarítást, a beruházást, a foglalkoztatást és a munka termelékenységét.

A gyorsabban növekvő népesség, amelyben az eltartottak aránya nagy (mert nagy a gyermekek arányszáma), elvben kevesebbet képes megtakarítani, mint egy lassú ütemben növekedő népesség. Ugyanakkor azonban az elveszületési arányszám nagyfokú lecsökkenése, mivel az öregkorú eltartottak arányának és így eltartási terhének növekedését okozza, szintén nem kedvező a megtakarítások számára. A gazdasági növekedés elméletének irodalmában gyakran használják a kettős gazdaság modelljét: a gazdaság egyik része modern kapitalista elvek alapján működik, a második rész pedig a hagyományos módszerekkel csupán a saját létfenntartásához szükséges javakat termeli meg, de korlátlan munkaerőforrás — túlnépesedése következtében — a kapitalista szektor számára. Ilyen körülmények között a nagy népességnövekedés biztosította állandó munkaerő-tartalék leszorítja a béreket a kapitalista szektorban és ezzel lehetővé teszi a vállalkozók nagy nyereségeit és megtakarításait. Ezen az úton tehát a népesség gyors növekedése és a túlnépesedés a hagyományos szektorban kedvező a gazdasági növekedés számára.

Ha feltételezzük, hogy a határtőkegyűtthető független a népesség és a munkaerő növekedésétől, akkor a gyorsabban növekvő népesség nagyobb beruházásokat igényel pusztán az életszínvonal változatlanul tartásához. A határtőkegyűtthetőt azonban nem lehet teljesen függetlennek tekinteni a munkaerő növekedésétől, mert a nagyobb népességből és munkaerőből, valamint a nagyobb népsűrűségből egyes előnyök származnak, amelyek a határtőkegyűtthetőt csökkenthetik (nagyobb munkamegosztás, kisebb infrastrukturális beruházások stb.).

A népesség növekedése bizonyos fokig befolyásolja a munka termelékenységét is: a gyorsabban növekvő és ezért fiatalabb népesség termelékenysége nagyobb, és gyorsabban is tud alkalmazkodni a foglalkozási strukturának a gazdasági fejlődéssel járó változásaihoz (mert a munkaképes korba lépő nagy korosztályokat tudja az új szakmák, foglalkozások felé irányítani). A gyorsabban növekvő népességű gazdaságban gyorsabban szívódnak fel a tévesen túlságosan nagyra tervezett beruházásokból származó fölösleges kapacitások is (mert a kereslet gyorsan nő). H. Leibenstein szintén a népesség növekedésének a műszaki fejlődésre való többirányú hatására mutatott rá: egyrészt a fiatalabb népesség hamarabb befogadja a fejlődéssel járó változásokat, viszont a nagy eltartási terhek hátráltatják a vállalkozó kedvet.

A vitában hozzászólók részben a népesség növekedésének kedvező, részben pedig kedvezőtlen gazdasági hatásait hangsúlyozták. Általában le lehet vonni azt a következtetést, hogy a népesség mérsékelt ütemű növekedése az optimális, és pedig különösképpen a gazdaságilag fejlett országokban, ezzel szemben mind a stagnálás, mind pedig a gazdaságilag gyengén fejlett országokban jelenleg tapasztalható igen gyors népességnövekedés hátrányos a gazdasági fejlődés szempontjából.

4. A demográfiai és gazdasági fejlődés kölcsönhatásai (A. 10. ülés)

Amint arra *T. V. Rjabuskin*, az ülés elnöke, zárszavában rámutatott, a belgrádi konferencián lényegesen több demográfus látta optimistán a népesség növekedése és a gazdasági fejlődés közötti kapcsolatot, mint az 1954. évi római kongresszuson. Ez a mérsékelt optimizmus, vagy legalább a szélsőségesen pesszimista következtetések levonásában való óvatosság szorosan összefüggött a közgazdaságtudomány növekedésméleti irányzatában alkalmazott szemléletmód változásával. A második világháborút követő évtizedben a növekedésméleti munkák többsége főképpen egy tényezővel, a tőkeállomány növekedésével magyarázta a gazdasági növekedést, és ha néha figyelembe vette is a munkaerő növekedését, elhanyagolta a többi tényezőt, amelyek a tőkeállomány felhasználásának hatékonyságát és a munka termelékenységét befolyásolták. Ebből következett, hogy általában a tőkeállomány és a termelés állandó arányával (állandó tőkegyűthetóval) számoltak. Ebben az esetben természetesen a népesség gyorsabb növekedése nagyobb beruházási erőfeszítésekre igényel az egy főre eső jövedelem kívánt növekedéséhez, illetve az adott beruházásokkal az egy főre eső jövedelemnek sokkal kisebb növekedését lehet elérni. A valóságban azonban — amint arra *S. Kuznets* összefoglaló tanulmányában rámutat — a tőkegyűthetó 3-nál kisebb és 7-nél lényegesen nagyobb értékek között változhat és változott a múltban különböző gazdaságokban. Ez arra a gondolatra vezette a közgazdászokat, hogy a közvetlen tőke- és munkaráfordításokon kívül más tényezők is lényegesen befolyásolják a gazdasági növekedési folyamatot. Ezeket a más tényezőket egyesek a műszaki fejlődés fogalmában foglalták össze, azonban nyilvánvalóan számos tényező hatása játszik szerepet, amilyenek: a tudományos haladás, a felfedezések átültetése a gyakorlatba, a dolgozók szakképzettsége, munkakedve, újító hajlama, egészségi állapota, a munka megszervezése, az intenzívebb és jobb munkára ösztönző tényezők, végső soron a társadalom felfogása a gazdasági fejlődésről és társadalmi haladásról, a jövőbe vetett bizalma, biztonságérzése stb. Ez a felismerés vezetett oda, hogy a gazdasági növekedés elméletének keretében egyre nagyobb súlyt helyezzenek a növekedést elősegítő és gátló gazdasági, államigazgatási és politikai intézmények, valamint szociológiai tényezők és társadalomlélektani magatartások tanulmányozására.

Ebből a szemszögből nézve a népesség növekedésének hatása a gazdasági fejlődésre korántsem olyan egyértelműen negatív, mint azt a növekedésmélet régebbi tételei mutatták. A gyorsabb vagy lassúbb népességnövekedés ugyanis bonyolult, de szoros összefüggésben lehet a gazdasági és társadalmi fejlődést befolyásoló politikai, szociológiai és társadalomlélektani tényezőkkel.

F. Benkő rámutatott, hogy 1950 és 1960 között a fejlődő országokban az egy főre eső jövedelem évente átlagosan 1%-kal nőtt, annak ellenére, hogy a beruházások lényegesen kisebbek voltak, mint amennyit az ilyen növekedéshez szükségesnek becsülték meg. Ennek oka, hogy a tőkegyűthetó lényegesen kisebbnek bizonyult, mint ahogyan azt feltételezték. Ez is bizonyítja a természeti és társadalmi akadályok elhárításának nagy szerepét a fejlődő országok gazdasági növekedésében.

Kuznets a 18. század óta megfigyelhető gazdasági növekedés és demográfiai trendek tanulmányozása alapján megállapítja, hogy egészen az 1920–30-as évekig a népesség növekedése lényegesen gyorsabb a világnak azokon a részein, ahol a gazdasági növekedés is gyorsabb volt. E tétel alól természetesen vannak kivételek, például Franciaország és Svédország. Arra a következtetésre jut, hogy a népesség gyors növekedése pozitív összefüggésben volt a gazdasági fejlődéssel. Milyen hatások okozhatták ezt? *Kuznets* a következőkre mutat rá: 1. nő a belső piac és ez a tömegtermelés előnyeit biztosítja, azonkívül merészebb tervek keresztülvitelére ösztönzi a vállalkozókat, 2. a munkaerő fiatalabb, nagyobb az újonnan munkába lépők száma és aránya, ez elősegíti az új találmányok, munkamódszerek bevezetését, általában a gazdasági konzervativizmus ellen hat, 3. a halandóság csökkentése hatalmas megtakarításokat eredményez, a városi halandóság nagyfokú csökkenése pedig elősegítette a modern ipari fejlődéshez szükséges városiasodási folyamatot, 4. a természetes szaporodás különbségei nagy belső és nemzetközi vándorláshoz vezettek, ez a vándorlás tette

lehetővé az erőforrások racionális kihasználását és teremtette meg a hagyományoktól elszakított, modernül gondolkodó tömegeket stb. Mindezek a tényezők elég erősek lehettek ahhoz, hogy háttérbe szorítsák a természeti erőforrások korlátozottságából és a népesség gyors növekedése miatt csökkenő egy főre eső beruházásból fakadó negatív hatásokat.

Az a tény azonban, hogy az elmúlt kb. két évszázad nyugati gazdasági fejlődése a népesség gyors növekedésével járt együtt, korántsem jelenti, hogy a népesség ilyen növekedése a gazdasági fejlődés szempontjából akkor és ott optimális volt, vagy hogy a mai fejlődő országokban is kedvező a népesség nagy – a múlt századbeli európai és amerikai növekedésnél sokkal gyorsabb – növekedése. Ellenkezőleg, az a tény, hogy a mai fejlődő országok népessége lényegesen gyorsabban nő, mint a gazdaságilag fejlett országoké, megterhelést jelent az előbbiek számára és az egy főre eső jövedelemkülönbségek további növekedését okozhatja.

Az ebben a helyzetben követendő gyakorlati politika kérdésében két élesen ellentétes álláspont van: az első szerint (ide tartoznak pl. *Kuznets*, *Sauby* és általában a szocialista országok demográfusai) a gazdasági és társadalmi fejlődésre kell minden erőfeszítést koncentrálni, mert a családtervezés csak egy magasabb gazdasági, társadalmi és kulturális fejlettségi szinten terjedhet el; a második szerint (ezt a nézetet amerikai demográfusok és a fejlődő országok képviselői között találhatjuk meg) kifizetődőbb a családtervezés elterjesztését minden eszközzel elősegíteni, mert ezen az úton ugyanakkora pénzeszközök felhasználásával az egy főre eső jövedelem nagyobb növekedését lehet elérni.

Összefoglalva azt lehet mondani, hogy annak ellenére, hogy a gazdaságdemográfiai kérdések kutatása rendkívüli módon előtérbe került, a demográfiai és gazdasági jelenségek közötti összefüggéseket kevésbé világosan, lényegesen bonyolultabbnak látjuk, mint az elmúlt évtizedek és évszázadok demográfusai. A gazdaság- és népességtörténet tanulsága szerint nincs egyértelmű összefüggés a demográfiai és gazdasági növekedés között. Gyors gazdasági növekedést megfigyelhetünk gyorsan és lassan növekvő népességű országokban egyaránt, és lényeges demográfiai különbségeket (elsősorban a termékenység, és kisebb mértékben a halandóság nagy eltéréseit) tapasztalhatunk azonos fejlettségi szintű országokban az elmúlt két évszázadban. Ezeknek a tényeknek felismerése azonban mindenképpen közelebb vitt a gazdaságdemográfiai összefüggések jobb megértéséhez, mert megmutatta, hogy azokban igen sok tényező (és főképpen nemcsak demográfiai és gazdasági, hanem szociológiai, társadalomlélektani stb. tényező) játszik szerepet. Ez természetesen következik abból, hogy a gazdaságdemográfiai problémák középpontjában az ember áll, akinek viselkedését a társadalomtudományok különböző elméletekkel le tudják írni és egyre kifinomultabb módszerekkel tanulmányozzák, de teljesen megmagyarázni nem tudják.

Dr. Andorka Rudolf

IRODALOM

1. *Sadie, J. L.*: The Demographic Aspects of Labour Supply and Employment. (A munkaerő-kínálat és foglalkoztatás demográfiai vonatkozásai.) *Mod/A.* 5/618.
2. *El-Shafei, A. M. N.*: Past Trends and Future Prospects of Changes in Structure of Population and Labour Force in the Middle East. (A Közel-Kelet népesség- és munkaerő-struktúrájában bekövetkező változások múltbeli trendjei és várható perspektívái.) *A. 5.* (I) E/353.
3. *Herberger, L.*: Changements démographiques et problèmes de main-d'œuvre dans les pays du marché commun européen. (Demográfiai változások és munkaerő-problémák az európai közös piac országában.) *A. 5* (I) E/216.
4. *Dr. Szabady, E.*: Demographic Aspects of the Changes in the Structure of the Population by Economic Activity in Hungary. (A népesség gazdasági aktivitás szerinti struktúrájában bekövetkező változások demográfiai tényezői.) *A. 5* (V) E/238.
5. *Revankar, G. S.*: An Aspect of Global View of Labour Force Growth. (A munkaerő-növekedés globális képének egyik vonatkozása.) *A. 5* (V) E/452.
6. *Penniment, K. J.*: The Influence of Cultural and Socio-Economic Factors on Labour Force Participation. (A kulturális és társadalmi-gazdasági tényezők hatása a munkaerőben való részvételre.) *A. 5* (I) E/200.
7. *Garjinkle, S. H.*: The Lengthening of Working Life and Its Implication. (A munkában töltött élet meghosszabbodása és annak következményei.) *A. 5* (I) E/15.
8. *Gendell, M.*: The Influence of Family-Building Activity on Women's Rate of Economic Activity. (A családépítés hatása a nők gazdasági aktivitási arányszámára.) *A. 5* (I) E/32.
9. *Elizaga, J. C.*: The Demographic Aspects of Unemployment and Under-Employment in Latin

- America. (A munkanélküliség és rejtett munkanélküliség demográfiai tényezői Latin-Amerikában.) A. 5 (I) E/94.
10. *Datar, S. B. N.*: Demographic Aspects of Unemployment and Under-Employment With Particular Reference to India. (A munkanélküliség és rejtett munkanélküliség demográfiai tényezői, különös tekintettel Indiára.) B. 10 (6) E/447.
 11. *Spengler, J. J.*: Population and Natural Resources. (A népesség és a természeti erőforrások.) Mod/B. 10/610.
 13. *Zsavoronkov, N. M.*: Chemistry and the Vital Resources of Mankind. (A vegyészet és az emberiség létfenntartásához szükséges javak.) B. 10 (I) R/343.
 14. *Hubert, M. K.*: Energy Resources — A Report to the Committee on Natural Resources. (Energiaforrások. A természeti erőforrásokot vizsgáló bizottsághoz benyújtott jelentés.) Idézi: *Ackerman, I. m.*
 15. *Kahana, Y.*: Conservation and Repeated Use of Water. (A természeti erőforrások konzerválása és a víz megismételt felhasználása.) B. 10 (I) E/272.
 16. *Clark, C.*: The First Stages of Economic Growth. (A gazdasági fejlődés első stádiumai.) A. 10 (I) E/347.
 17. *Sen, S. R.*: Population, Land Resources and Agricultural Growth. (A népesség, a föld-erőforrások és a mezőgazdasági termelés növekedése.) A. 7 (I) E/276.
 18. *De Vries, E.*: Historical Evidence Concerning the Effect of the Population Pressure and Growth of Technical Progress in Agriculture. (Történelmi bizonyítékok a nagy népsűrűség és a műszaki fejlődés hatásáról a mezőgazdaságban.) A. 7 (I) E/269.
 19. *Sukhatne, P. V., Schulte, W., Ahmad, Z. M., Jones, C. T.*: Demographic Factors Affecting Food Supplies and Agricultural Development. (Az élelmiszer-kinálatot és a mezőgazdasági fejlődést befolyásoló demográfiai tényezők.) A. 7 (10) E/455.
 20. *Herer, W.*: The Relationship Between the Volume of Agricultural Investment and the Rate of Population Increase. (Az összefüggés a mezőgazdasági beruházás és a népességnövekedés között.) A. 7 (I) E/324.
 21. *Sukhatne, P. V., Schulte, W.*: Forecasts of Nutritional Requirements and the Expected Levels of Demand for Food. (A tápanyag-szükségletek előrebecslése és a várható élelmiszer-kereslet.)
 22. *Demény, P.*: Demographic Aspects of Saving, Investment, Employment and Productivity. (A megtakarítás, beruházás, foglalkoztatás és termelékenység demográfiai tényezői.) A. 9 (11) E/460.
 23. *Leibenstein, H.*: The Impact of Population Growth on „Noneconomic” Determinants of Economic Growth. (A népesség növekedésének hatása gazdasági növekedés „nem gazdasági” meghatározóira.) A. 9 (I) E/95.
 24. *Rjabuskin, T. V.*: Social and Economic Development and Demographic Processes in European Socialist Countries. (A társadalmi és gazdasági fejlődés és a demográfiai folyamatok az európai szocialista országokban.) A. 10 (V) R/367.
 25. *Kuznets, S.*: Demographic Aspects of Economic Growth. (A gazdasági növekedés demográfiai tényezői.) Mod/A. 10/603.
 26. *Kuznets, S.*: Demographic Aspects of Modern Economic Growth. (A modern gazdasági növekedés demográfiai tényezői.) A. 10 (2) E/389.
 27. *Benko, F.*: Le progrès économique, les investissements et la croissance des populations dans les pays en voie de développement. (A gazdasági fejlődés, a beruházások és a népesség növekedése a fejlődő országokban.) A. 10 (I) F/308.
 28. *Sauvy, A.*: Sur la définition de la population active. (Az aktív népesség definíciója.) B. 11 (I) F/341.
 29. *Tabah, L.*: Comparaison des évaluations des besoins en capitaux des pays en voie de développement. (A fejlődő országok tékeszükségleteire vonatkozó becslések összehasonlítása.) A. 10 (I) F/292.
 30. *Oszienko, V. E.*: Influence of Social and Economic Factors on Demographic Characteristics. (A társadalmi és gazdasági tényezők hatása a demográfiai folyamatokra.)
 31. *Nazareuszkí, O. R.; Csumiev, D. A.*: Demographic Processes and Their Interrelations With the Processes of Social and Economic Advance of Soviet Central Asian Republics. (A demográfiai folyamatok és összefüggésük a társadalmi és gazdasági fejlődéssel a közép-ázsiai szovjet köztársaságokban.)

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ НА ВСЕМИРНОМ КОНФЕРЕНЦИИ ПО ВОПРОСАМ ДЕМОГРАФИИ, СОСТОЯВШЕЙСЯ В БЕЛГРАДЕ В 1965 ГОДУ. Демография желает дать обзор важнейших кругов тем (экономическое и демографическое развитие, плодovitость и т. д.). Всемирной Конференции для венгерских демографов и для более широкого круга интересующейся демографией публики. Настоящая статья излагает материалы заседаний А.5, Б.10, А.7, А.9 и А.10, посвященных исключительно проблемам экономической демографии.

PROBLEMS OF THE ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT AT THE POPULATION WORLD CONFERENCE OF BELGRADE IN 1965. “*Demográfia*” intends to give a survey of the main topics (economic and demographic development, fertility etc.) of the World Conference for Hungarian demographers and for a wide circle of readers interested in demography. The present article summarizes the material of the sessions A. 5, B. 10, A. 7, A. 9 and A. 10, which were devoted expressly to the problems of economic demography.

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségkutató Bizottságának folyóirata
Vol. XIX. No. 2. (1965)

STOLNITZ, G. J.: Recent Mortality Trends in Latin America, Asia and Africa.
(Újabb halandósági trendek Latin-Amerikában, Ázsiában és Afrikában.)
117–138. p.

Áttekintést ad a születéskor várható átlagos élettartam — illetve, ahol ez nem áll rendelkezésre, a halálzási arányszám — alapján a halandóság alakulásáról a fejlődő országokban. Arra a következtetésre jut, hogy ezek az országok viszonylag könnyen elérhetik az 50–55 éves, születéskor várható átlagos élettartamot, ha a kormányok megteszik a szükséges erőfeszítéseket.

LEVINE, A. L.: Economic Science and Population Theory. (A közgazdaságtudomány és a népesedés elmélete.) 139–154. p.

A klasszikus közgazdaságtanban a népesség fejlődése nagy szerepet játszott. Amikor azonban a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben a közgazdászok érdeklődése fokozatosan a mikrogazdasági elemzés (vállalati problémák) felé fordult és a hosszútávú irányzatok kutatása háttérbe szorult, a közgazdászok elhanyagolták a népesedési jelenségeket. A legutóbbi évtizedekben két gyakorlati probléma — a gazdasági válság, és a fejlődő országok perspektívái — és ennek elméleti vetületei újra a népesség fejlődése és a gazdasági növekedés közötti kapcsolatokra terelték a figyelmet.

A népesedési és gazdasági növekedési jelenségek összefüggéseivel foglalkozó újabb tanulmányoknak egyik lényeges hiányossága, hogy általában csak egyirányú összefüggéseket vesznek figyelembe: a népesség növekedésének hatását a gazdasági növekedésre, vagy megfordítva a gazdasági fejlődés hatását a demográfiai jelenségekre. Kiemeli azonban *Orcutt* és *Rivlin* szimulációs modelljét, valamint *Coale* és *Hoover* „demográfiai átmenet” elméletét, amelyek sokoldalúan kutatják, illetve írják le ezeket az összefüggéseket (az előbbi a fejlett, az utóbbi az elmaradott országokban).

CHOW, L. P.: A Programme to Control Fertility in Taiwan. (Termékenységszabályozási program Tajvanon.) 155–166. p.

Tajvanon kipróbáltak egy új, méhen belül elhelyezett fogamzásgátló eszközt. A 20–39 éves nőknek 3,6%-a, összesen 46 600 nő vállalkozott önként az eszköz használatára. Az elért eredményeket elég jónak tartják: 100 „nő-évre” 3,8 teherbeesés jutott.

MATRAS, J.: Social Strategies of Family Formation: Data for British Female Cohorts born 1831–1906. (A családalkítás társadalmi stratégiái: az 1831–1906. években született brit női kohorszok adatai.) 167–182. p.

Népszámlálási adatok alapján tanulmányozza a britt nők házassági és gyermekszülési szokásainak változásait. A születésszabályozást alkalmazók és nem alkalmazók csoportját becslés alapján választja szét, amelynek alapja a maximális termékenység és a tényleges termékenység összehasonlítása. Így korosztályonként és társadalmi rétegenként meg tudja állapítani a születésszabályozást alkalmazók, a gyermektelenek és a három- vagy több gyermekesek arányát.

CALDWELL, J. C.: *Extended Family Obligations and Educations: A Study of an Aspect of Demographic Transition amongst Ghanaian University Students.* (A családi kötelezettségek nagysága és az iskoláztatás: a demográfiai átmenet egyik vonatkozásának tanulmányozása ghanai egyetemi hallgatók között.) 183—199. p.

A ghanai felsőbb városi rétegek demográfiai viselkedésének megismerése érdekében 300 egyetemi hallgatót kérdeztek ki arra vonatkozóan, hogy a különböző családi kötelezettségek, anyagi terhek hogyan befolyásolták a kívánt családnagyságot. Az általános szokás az, hogy a felnőtt férfi igen sok távoli rokonát is támogatja. Ezzel magyarázható, hogy a megkérdezettek nagy része úgy gondolta, hogy gyermekei számának korlátozása nem javítja lényegesen családmagjának anyagi helyzetét.

A. R.

POPULATION

a Francia Demográfiai Intézet folyóirata
1965. No. 5.

VIMONT, Cl., BAUDOT, J.: *Les titulaires d'un diplôme d'enseignement technique ou professionnel dans la population active de 1962.* (Műszaki vagy szakmai oklevelek birtokosai a kereső népesség körében 1962-ben.) 763—784. p.

A vizsgálat az 1962. évi népszámláláson alapul. Az adatok magukban foglalják az iparitanuló-képzés bizonyítványától a különböző állami és magán, ipari és kereskedelmi oktatáson át egészen a technikumi oklevelekig a legkülönbözőbb színvonalú végzettségeket. Férfiaknál a kereső népesség 10, nőknél 8%-a rendelkezik ilyen bizonyítvánnyal, melyeket a cikk szakma szerint tárgyal, majd a „szakmai vándorlások” címszó alatt a tanult mesterségtől eltérő tényleges foglalkozások adatait elemzi. Végül megállapítása szerint a népszámlálási adatok nem kielégítő pontosságúak és részletes mintavételi vizsgálatokat javasol, melyek retrospektív módon kutatnák a keresők szakmai múltját, vagy az iskolából kikerültek mintabeli csoportját kísérnék további pályájukon.

SUTTER, J.: *Étude à l'échelle démographique de la fréquence et les effets d'une mutation: l'atteinte des incisives latérales supérieures.* (Egy mutáció gyakoriságának és hatásának vizsgálata demográfiai szinten: a felső oldalsó metszőfogak hibája alapján.) 785—800. p.

A biológusok általában minden emberi mutációt ártalmasnak tartanak, érdemes tehát megvizsgálni egy mutáció demográfiai vonatkozásait. Erre a célra nem a nagymértékben kóros tünetek alkalmasak, mert ezeket lehetőleg kiküszöbölik. Ilyen megfontolások alapján a metszőfogak rendellenességét vették alapul és megvizsgálák, hogy ilyen mutációjú egyéneknél hogyan alakulnak egyéb egészségügyi és biológiai viszonyaik. A vizsgálat céljára Loir-et-Cher megye összes iskolás gyermekei szolgáltak, akik közül 336 esetben állapították meg a szóban levő rendellenességet, ugyanakkor kiválasztottak hasonló számú ellenőrzésül szolgáló gyermekeket. Megállapításuk szerint bármilyen genetikai rendellenesség magával hoz más anatómiai vagy fiziológiai elváltozásokat. A halálozás az érintett gyermekeknél mégsem volt nagyobb mértékű, sőt a fertőző betegségek előfordulása náluk volt gyéresebb, mint az ellenőrző csoportban. A fejlődésben, testalkatban azonban lényegbevágó különbségeket észleltek.

HURAULT, J.: *La population des Indiens de Guyane française. Deuxième article.* (Francia Guayana indián népessége. Második közlemény.) 801—828. p.

Az előző számban ismertetett tanulmány folytatása, mely megvizsgálja az indiánok kihalásának különböző feltételezett okait (vándormozgalom, alkoholizmus, táplálkozási hiányok stb.), hogy végül a fertőző betegségek elleni immunitás hiányában jelölje meg a döntő tényezőt.

SUTTER, J., GOUX, J. M.: *Les équivalents létaux et la mesure démographique de la mortalité.* (A letális egyenértékek és a halandóság demográfiai mérőszáma.) 829—850. p.

A genetikai kutatók és a demográfusok egyre inkább érdeklődnek egymás eredményei iránt. A genetikusok által felállított modellekben egy generáció halottainak vagy túlélőinek (ill. ezek logaritmusának) kifejezésére genetikai tényezők mellett a vérrokonsági fok és a környezeti tényező is szerepel. Nagy halandóság mellett a fertőző betegségek és ezzel a környezet szerepe jelentős, míg fejlett egészségügyi viszonyok mellett a környezet kevésbé jut szerephez és a genetikai tényezők állnak előtérben. Szerzők megvizsgálják az általános korszecifikus halandósági aránynak exponenciális függvénnyel való megközelítését, majd nagyobb részletességgel a genetikai tényezők által leginkább befolyásolt szülés előtti, majd a szülés körüli halandóságot: a halvaszületéseket, az újszülöttkori és csecsemőhalandóságot. Az összefüggéseket elméleti majd konkrét adatokat tartalmazó diagrammokon szemléltetik, az abszcisszán az életkor bizonyos (logaritmikussal) függvényét, az ordinátán az illető kor elérése előtti elhalalozás valószínűségét tüntetve fel. Az exogén okok miatti halálozásokot ferde egyenes, az endogéneket gyors emelkedés után vízszintes egyenes fejezi ki. Három megyére vonatkozó vizsgálataik a vérrokon családokban nagyobb halandóságot mutatnak ki; meglepő, hogy a genetikai hatások nemcsak a csecsemőkorban, hanem az összes korosztályokon keresztül érvényesülnek.

ÉTIENNE, G.: *La population et le développement économique du Pakistan.* (Pakisztán népessége és gazdasági fejlődése.) 851—864. p.

Átfogó képet ad a népesedési helyzetről, az Ázsiára jellemző nagy népszaporodásról, a születésszabályozással kapcsolatos álláspontokról, az ország két, földrajzilag különálló részének eltérő népsűrűségéről, városiasodásáról és gazdasági erőforrásairól. Szembetűnő a jelentékeny ipari fejlődés, ugyanakkor a mezőgazdaság elmaradása, ami egyre növekvő gabonabehozatalt tesz szükségessé. E téren nagy feladatok várnak az 1960. évet követő II. és III. ötéves tervre.

* * *

A szám *Krónika* rovata G. Jonckheere belga demográfus tollából ismertetést és kritikai elemzést közöl *Emmanuel Étienne Duvillard de Durand* 1806-ban közzétett halandósági táblájáról (865—874. p.) A kritika elsősorban a halandósági tábla összeállításához felhasznált alapadatok forrásaira, ezen adatok reprezentativitására, a tábla mutatóira, kiszámításának technikájára, *Halley* halandósági táblájával való affinitására tér ki.

B. L.

1965. No. 6.

A szám az 1965. augusztus 30 és szeptember 10 között Belgrádban megtartott második Népesedési Világkonferencia anyagainak kritikai értékelését tartalmazza. A Konferencia témáinak ismertetését lásd *Tekse Kálmán* „Az 1965. évi Népesedési Világkonferencia. Belgrad, 1965. augusztus 30—szeptember 10. (*Demográfia*, 1965. évi 3—4. sz. 425—430. p.) c., valamint *dr. Andorka Rujolj*“ A gazdasági és demográfiai fejlődés kérdései az 1965. évi belgrádi Népesedési Világkonferencián” c., a jelen számban közölt cikkében (262. p.)

1966. No. 1.

BASTIDE, H. — GIRARD, A.: Les tendances démographiques en France et les attitudes de la population. (Demográfiai tendenciák és a népesség magatartása Franciaországban.) 9—50. p.

Az I. N. E. D. 1945, vagyis megalapítása óta több reprezentatív adatfelvételt hajtott végre annak a felderítésére, hogy milyen mértékben informált a franciaországi közvélemény az ország demográfiai helyzetéről és hogyan ítéli meg azt. Mivel az adatfelvétel módszerei és kérdőívei lényegében változatlanok maradtak, így az 1965 májusában—júniusában, a húsz év előttihez képest jelentősen megváltozott demográfiai helyzetben, végrehajtott utolsó adatfelvétel bizonyos időbeni összehasonlításokat is lehetővé tesz. A felvétel során elsősorban a lakosság számára, e szám változásának irányára és mértékére, az átlagos és a különböző szempontokból ideális gyermekszámra, a 60 évesek és idősebbek arányára, a nyugdíjkorhatárra, a külföldiek arányára, a fogamzásgátlás propagandájára és hatékonyságára, az életszínvonal és a termelés múltbeli és a jövőben várható alakulására, a lakóhelyváltoztatási igényekre és kilátásokra, a munkavállalási kilátásokra, a kötelező iskolai oktatás felső korhatárának felemelésére, Franciaország területének népesség-eltartóképeségére stb. vonatkozóan tettek fel kérdéseket.

FABRE, H. — SUTTER, J.: Opinion médicale sur la contraception et l'avortement. Essai d'enquête en douze pays. (Orvosi vélemény a fogamzásgátlásról és a vetelésről. Adatfelvételi kísérlet tizenkét országban.) 51—74. p.

A felvétel kérdőívét tizenkét ország 2490 orvosának küldték meg. A beérkezett 365 válaszból 102 az Amerikai Egyesült Államokból, 93 Franciaországból, 27 Nagy-Britanniából, 22 Svájc-ból, 22 Finnországból, 21 Belgiumból, 20 Dél-Afrikából, 14 Olaszországból, 13 Ausztriából, 12 Dániából, 9 Görögországból, 4 Portugáliából származott. A három részből álló kérdőív az abortuszok legalizálásának következményeire, elsősorban az illegális abortuszok számára gyakorolt hatására, a fogamzásgátlás különböző módszereinek egészségügyi hatásaira és hatékonyságára vonatkozó kérdéseket tartalmazott.

MUGNIER, M., SUTTER, J., GOUX, J. M.: Organigrammes pour l'étude mécanographique de la parenté et de la fécondité dans une population. (Organigrammák a népesség rokonsági kapcsolatainak és termékenységének a tanulmányozására.) 75—97. p.

Sutter J. és Tabah L. 1956-ban megjelent tanulmányai megalapozták a népesség genealógiájának gépi feldolgozás útján történő rekonstruálását. *J. Sutter* 1959-ben publikált tanulmánya e rekonstruálás elveit tovább finomította, a jelen tanulmány pedig a családrekonstrukció *L. Henry-től* származó módszerére támaszkodva a rokonsági kapcsolatok és a termékenység gépesített rekonstrukciójának részletes és rendszeres leírását tartalmazza.

PÉRON, Y.: La population des départements français d'outre-mer. (A tengerentúli francia megyék népessége.) 99—132. p.

A tanulmány Guadeloupe, Martinique és a Réunion-sziget demográfiai helyzetének történeti alakulását követi nyomon az 1640-es évektől és részletes elemzést nyújt jelenlegi demográfiai helyzetükről, perspektíváikról és ezekből adódó problémáikról.

A tanulmányt Francia-Guyana népességére vonatkozó adatokat tartalmazó melléklet egészíti ki.

V. E.

THE MILBANK MEMORIAL FUND QUARTERLY

a Milbank alapítvány folyóirata

1965. No. 3.

GUERRIN, R. F. — BORGATTA, E. F.: *Socio-economic and Demographic Correlates of Tuberculosis Incidence.* (A tuberkulózis előfordulásának gyakorisága és a társadalmi-gazdasági, valamint demográfiai tényezők összefüggése. 269—290. p.)

Népszámlálási körzetek adatait faktor-analízis segítségével elemezve szerző megállapította, hogy a tuberkulózis előfordulása a társadalmi-gazdasági tényezőkkel és a kulturális színvonallal áll szoros kapcsolatban. E két faktor közül is döntő jelentőségű az iskolai végzettség, illetve az írni-olvasni tudás.

Szükségesnek látszik longitudinálisan is vizsgálni az egyes személyeket a kiválasztott területi egységen belül és egyéb mutatókat (mint például a csecsemőhalandóságot) is figyelembe venni az értékelésnél, továbbá mérlegelni kell, hogy milyen nagyságú területi egységekre legcélszerűbb számolni az egyes mutatószámokat.

GOLDSTEIN, S. — MAYER, K. B.: *Residence and Status Differences in Fertility.* (Lakóhely és társadalmi helyzetbeli különbségek a termékenységben.) 291—310. p.

Az amerikai nagyvárosokon belüli lakóhely (központi területek és elővárosok) — a legújabb mintavételi adatok szerint — nem befolyásolja a termékenység színvonalát, akár a megszületett gyermekek számát, akár a kívánt gyermekszámot tekintjük. 1960. évi népszámlálási adatok szerint a magasabb termékenység (1000 nőre jutó összes gyermekek száma) az elővárosokban (suburbs) lakók között csupán a felsőbb társadalmi-gazdasági rétegekbe tartozókra korlátozódik. Mind a lakóhely, mind a társadalmi-gazdasági helyzet befolyásolja a gyermekek születése közötti intervallumot, azonban az összesen született gyermekszámot nem befolyásolja lényegesen.

BURGNIGHT, R. G.: *Chronic Morbidity and the Socio-economic Characteristics of Older Urban Males.* (Idült megbetegedések gyakorisága és az idősebb városi férfi népesség társadalmi-gazdasági jellemzői.) 311—322. p.

Providence 60—64 éves férfi lakossága körében végzett vizsgálat szerint az iskolai végzettség és a családi összjövedelem szignifikáns összefüggést mutatott a jelentett idült megbetegedésekkel. A legutolsó, vagy a leghosszabb ideig folytatott foglalkozással kapcsolatban ilyen összefüggést nem lehetett kimutatni.

GREGORY, I.: *Retrospective Estimates of Orphanhood from Generation Life Tables.* (Az árvaság visszamenőleges adatokból való becslése generációs halandósági táblák segítségével.) 323—348. p.

Az árvaság súlyos következményekkel jár az egyénre, de társadalmi kihatásai is jelentősek, ezért az árvák számának ismerete társadalmi és adminisztratív szempontból egyaránt fontos. A becslések megbízhatóságát biztosításmatematikai módszerekkel fokozni lehet, e téren Lotka úttörő munkásságot végzett.

Jelen tanulmány keretében 1939-ben született, 15 éves minnesotai gyermekekre vonatkozó becsléseket 11 329 ugyancsak minnesotai iskolásgyermek mintavételi adatával hasonlították össze, az utóbbiakat a szülők társadalmi-gazdasági helyzete és az ikrek száma szerint is vizsgálták.

KING, H. — DIAMOND, E. — BAILER, J. C. III: *Cancer Mortality and Religious Preference: A Suggested Method in Research.* (Eltérés a rákhalandóságban egyes felekezetek szerint. Egy javasolt módszer.) 349—357. p.

Szerzők temetkezési vállalatok adatait felhasználva, felekezeti hozzátartozás szerint osztályozták a rákban elhaltakat. A talált megoszlás megegyezett a New York City-ben Newill által végrehajtott felvétel eredményeivel.

B. L. A.

POPULATION INDEX

a Princeton Egyetem Népeségkutató Intézetének folyóirata
1965. No. 4.

FREEDMAN, R.: *The Transition from High to Low Fertility: Challenge to Demographers*¹. (Átmenet a magas termékenységről az alacsony termékenységre: Felhívás a demográfusokhoz.) 417—430. p.

A termékenység számottevő csökkenése néhány kelet-ázsiai országban — elsősorban Tajvanon, Dél-Koreában, Hong-Kongban — arra engednek következtetni, hogy megindult egy folyamat, amely bizonyos feltételek fennállása esetén, többé-kevésbé általánossá válhat Ázsia, Afrika és Latin-Amerika magastermékenységű országaiban. Az említett országokban szerzett tapasztalatok alapján az előadó szerint a termékenység rohamos csökkenése azokban az országokban várható, ahol: 1. jelentősebb szociális fejlődést értek el, 2. a halandóság egy idő óta viszonylag alacsony, 3. a lakosság érdekelt többsége kinyilvánítja a családnagyság csökkentésére irányuló óhaját, és tett is valamilyen kezdő lépéseket ennek érdekében, 4. van valamilyen községekig lemenő szociális vagy egészségügyi határozat, amely alkalmas a családtervezés eszméjének és eszközeinek elterjesztésére, 5. ténylegesen van is hatékonyan szervezett törekvés a családtervezési eszme és felvilágosítás elterjesztésére, 6. a fogamzásgátlás hatékony modern eszközei rendelkezésre is állnak.

A felsorolt előfeltételek taglalása után, ezeknek tükrében, az előadó sorra veszi a magastermékenységű régiókat, megvizsgálva hogy a csökkenés előfeltételei mennyiben vannak meg és mire lehet számítani az előfeltételek megvalósulása terén. Arra a következtetésre jut, hogy az elkövetkező 5—10 év folyamán a világ népességének túlnyomó többségét magukban foglaló magastermékenységű országokban is a termékenység gyorsuló csökkenésének lehetünk majd tanúi.

A demográfusok abban a helyzetben vannak, hogy az említett országokban a termékenység csökkenésének folyamata szemük előtt, sőt közreműködésükkel zajlott le. Egyedülálló lehetőségük egyidejűleg tanulmányozni a demográfiai és a szociális tényezők kölcsönhatását, és elemezni nemcsak magát a folyamatot, hanem előzményeit és következményeit is. A demográfusok kötelessége, hogy a tapasztalatok szerzésében és értékelésében összefogva, széles körű együttműködést fejtsenek ki felhasználásuk terén. Ennek a programját foglalja össze az előadás befejező része.

FREEDMAN, R.: *Supplementary Note. The Accelerating Fertility Decline in Taiwan*. (Kiegészítő megjegyzés. A termékenység gyorsuló csökkenése Tajvanon.) 430—435. p.

Szerző az előzőkben ismertetett előadás kiegészítéseként részletes adatokkal dokumentálja és elemzi a tajvani termékenység csökkenését.

ADAMS, E. G.: *World Population Conference, Belgrade, August 30—September 10*. (Népesedési Világkonferencia, Belgrád, augusztus 30—szeptember 10.) 435—444. p.

A belgrádi Népesedési Világkonferencia szervezésének, célkitűzésének, részvételi adatainak, publicitásának, finanszírozásának, dokumentálásának, programjának és a viták fő irányvonalának rövid ismertetése.²

T. J.

¹ Az Amerikai Népeségi Szövetség Chicagóban tartott 1965. évi ülésének záróbankettjén elmondott beszéd.

² A Népesedési Világkonferenciáról lásd: *Tekse Kálmán és Andorka Rudolf* ismertetőit a *Demográfia* 1965. évi 3—4. és az 1966. évi 2. számaiban.

POPULATION ET FAMILLE — BEVOLKING EN GEZIN

A belga Népeség- és Családkutató Központ folyóirata
1963. No. 1.

CUSTERS, J. L.: *Ten Geleide* (A folyóirat bemutatása) 2—5. p.

Az utóbbi évtizedekben a tudomány és a közvélemény fokozott érdeklődéssel fordul a demográfiai kérdések felé. Ugyanakkor a hagyományosnál szélesebb értelemben fogják fel a demográfia tárgyát, ezért a közgazdászok, statisztikusok, orvosok, pszichológusok, földrajztudósok és nem utolsósorban a szociológusok nagy szerepet játszanak benne. E felfogás szerint a demográfiai jelenségek magyarázatát nagymértékben a családok viselkedésében kell keresni.

A mai korban egyetlen kormány sem engedheti meg magának, hogy tudományos megalapozottság nélküli és ennek következtében nem hatékony intézkedéseket hozzon. Ez vonatkozik a népesedéspolitikára is. Ezért a belga kormány 1962-ben létrehozta a Népeség- és Családkutató Központot. Feladata a kormány népesedéspolitikájának tudományos megalapozásán kívül a közvélemény tájékoztatása. Az utóbbi célt szolgálja ez a folyóirat.

DE BIE, P.: *Politique familiale et politique démographique.* (Családpolitika és népesedéspolitika.) 6—17. p.

Vajon külön lehet-e választani a családpolitikát és a népesedéspolitikát? Erre a kérdésre keres választ a tanulmány. A múltban e két politika általában szoros kapcsolatban volt, a családvédelmi intézkedéseket javaslok általában egyben a születési arányszám növelésére is törekedtek, és a normális reprodukciót népesedéspolitikai intézkedésekkel támogatni kívánók egyben a családok erősítését is programjukba foglalták. Tárgyuk alapján meg lehet azonban különböztetni e kétfajta politikát. A családpolitika célja a család jólétének biztosítása, viszont a népesedéspolitika tárgya elsősorban a demográfiai fejlődést kívánja befolyásolni. Vannak ezen kívül speciálisan családpolitikai és népesedéspolitikai, valamint vegyes jellegű intézkedések. Teljesen azonban nem lehet őket egymástól elválasztani: a család és a népesedés kérdései szorosan összefüggnek egymással.

MORSA, J.: *Tendances récentes de la fécondité belge.* (A belga termékenység legújabb irányzatai.) 18—50. p.

(Ismertetését lásd a 289. oldalon.)

CLIQUET, R.: *Antropologische Kenmerken van 19- en 20-jarige Vlaamse mannen naar de ouderlijke gezinsgrootte.* (A 19 és 20 éves flamand férfiak antropológiai jellemzői és származási családjuk nagysága.) 51—101. p.

Gyenge, de szignifikáns korrelációt találtak a családnagyság és egyes antropológiai jellemzők között (figyelembe véve a társadalmi réteget is). Így például a származási család nagysága negatív korrelációban volt a testmérettel, a zsírtartalommal és az intelligenciával, viszont pozitív korrelációban volt az izom-csont tartalommal, a viszonylagos karhosszúsággal.

OCKERS, J.: *Vreemde Arbeidskrachten, Arbeidsvergunning en Arbeiderspas.* (A külföldi munkaerő, a munkavállalás engedélyezése.)

Belgiumban a külföldi munkaerők munkavállalását a megfelelő minisztérium engedélyéhez kötik. Az Európai Gazdasági Közösség többi országához viszonyítva az erre vonatkozó rendelkezések se különösen elmaradottaknak, se különösen progresszívnek nem tűnnek, mindenestre szükség lenne továbbfejlesztésükre és egyszerűsítésükre.

VAN HOUTTE, J.: *Kritische Bespreking van de indices van de bezettingsdichtheid van woningen.* (A lakások laksűrűségének jellemzésére szolgáló mutatószámok kritikai megvitatása.) 120—131. p.

Javasolja, hogy a laksűrűség meghatározásánál vegyék figyelembe a család-struktúrát is, vagyis a családi struktúra alapján megállapított lakásszükségletet hasonlítsák össze a tényleges lakásnagysággal.

1964. No. 2.

WESTOFF, Ch. F., Potter, R., Sagi, Ph. C.: *Enkele resultaten van het onderzoek van Princeton over de vruchtbaarheid: 1963.* (A princetoni termékenységi vizsgálat néhány eredménye: 1963.) 1–15. p.

A vizsgálat két fő kérdést kívánt kutatni: 1. A termékenységre vonatkozó kívánságok, preferenciák mennyire határozzák meg a gyermekek számát és a szülések közötti időközt? 2. Milyen társadalmi és lélektani tényezők befolyásolják a családtervezés sikerességét?

Megállapították, hogy a kívánt gyermekszám eléréséig a fogamzásgátlás kevésbé hatékony, a házaspárok inkább a szülések közötti időt akarják meghosszabbítani, mint a megtermékenyülést megakadályozni. A kívánt családnagyság elérése után (amelyre általában a 30 éves életkor elérése előtt kerül sor) a fogamzásgátlás hatékonysága nagyon megnő. A vallás a kívánt gyermekszámon keresztül meglehetősen erősen, a társadalmi-gazdasági csoport kevésbé erősen, a társadalmi mobilitás pedig egyáltalán nem látszik befolyásolni a termékenységet.

MORSA, J., VAN DIERDONCK, L.: *Tendances récentes de la mortalité en Belgique.* (A halandóság legújabb irányzatai Belgiumban.) 16–40. p.

A második világháború óta a halandóság erősen csökkent, de sok más nyugati országhoz viszonyítva még mindig kedvezőtlen. A csökkenés főképpen két periódusban ment végbe: az 1951–1952. években, valamint az 1955–1959. években. A 2–15 éves mindkét nembeli gyermekek és a 14–49 éves férfiak halandósága főképpen az első periódusban csökken, a 45–60 éves férfiaké és a 70 éven felüli mindkét nembelieké pedig főképpen a második periódusban. A 2 évnél fiatalabb gyermekek, 60–70 éves férfiak és 15–70 éves nők halandósága pedig egyformán csökkent mindkét periódusban.

VAN DIERDONCK, L.: *Évolution récente des causes de mortalité en Belgique.* (A halálokok újabb alakulása Belgiumban.) 41–63. p.

A legtöbb halálok okozta halálesetek száma csökken, négy haláloknál azonban növekedés mutatkozik. Ezek: 1. a keringési rendszer betegségei, 2. a rosszindulatú daganatok, 3. a balesetek, elsősorban a közúti balesetek, 4. a veleszületett fejlődési rendellenességek és különleges csecsemőkori betegségek. Az előbbi két halálok jelentőségének növekedését nem lehet kizárólag a népesség öregedésével és a betegségek (különösen a daganatok) jobb felismerésével magyarázni. Jelenleg a haláleseteknek több mint felét ez a két halálok okozza.

DAMAS, H.: *Le mouvement naturel de la population belge. Son évolution de 1846 à 1960.* (A belga népesség természetes népmozgalma 1846 és 1960 között.) 64–120. p.

A kis államigazgatási területegységekre lebontott adatok elemzése alapján nyomon lehet kísérni a születési arányszám csökkenésének folyamatát, amely a francia határ melletti területekről indult ki és fokozatosan átterjedt az egész országra. A folyamat hasonlóképpen zajlott le az ország minden részén, csak időbeli eltérések voltak. Legújában a születési arányszám fellendülése mutatkozik, elsősorban a kisebb termékenységtől való vidékeken.

OCKERS, J.: *De juridische aard van de kinderbijslag. Van liberaliteit naar sociaal recht.* (A családi pótlék jogi természete. A szabadságtól a társadalmi jog felé.) 121–140. p.

A családi pótlék jogi értelmezése változáson ment keresztül. Az első időszakban többletbéreként, támogatásként fogták fel. Később egyre inkább tért hódított az a felfogás, hogy a családi pótlék „közvetett bér” és „szociális jog”. Így a családi pótlékre való jog, vagyis a gyermekek ellátásához szükséges anyagi eszközökre való jog az alapvető emberi jogok közé tartozik.

DAMAS, H.: *Notice brève sur la répartition de la population belge d'après le recensement général de la population du 31 décembre 1961.* (Rövid megjegyzés a belga népesség területi eloszlásáról az 1961. december 31-i népszámlálás alapján.) 141—149. p.

Belgium népességének eloszlása nagyon egyenlőtlen. Az északi és középső rész tulajdonképpen egyetlen nagy várost alkot, míg a déli részekben a népsűrűség kisebb.

1964. No. 3.

DAMAS, H.: *La concentration de la population en Belgique.* (A népesség koncentrációja Belgiumban.) 1—23. p.

A belga népesség koncentrációja, a Lorentz görbe segítségével mérve, az elmúlt több mint száz éves időszakban egyre nőtt. A koncentrációja egyes növekedési pólusok körül többé-kevésbé koncentrikusan nő. Ezeknek a pólusoknak hatása átfedi egymást. Az erős helyi autonómia következtében nem alakultak ki nagy városok. Az ország középső részén azonban az országterület 16%-án él a népesség 41%-a. Brüsszel uralkodik ebben a régióban, a települések nagy része azonban 5000—50 000 lakosú. A településeknek még mindig 20%-a 500-nál kisebb lakosságú, ezek nagyrészt az ország délkeleti részében helyezkednek el. Népességszámuk az egész népességnek csupán 1,91 %-a.

VAN HOUTTE, J.: *Veroudering van de bevolking in bejaardenproblemen bespreking van de bijdragen, verschenen en België tussen begin 1945 en einde 1963.* (A Belgiumban 1945 és 1963 között a népesség öregedésére és az idős emberek problémáira vonatkozóan megjelent tanulmány bíráló bibliográfiája.) 24—59. p.

Az öregedés problémája először a születési arányszám csökkenésével kapcsolatban merült fel, az utóbbi években azonban egyre gyakrabban szerepel önálló témaként. Különös figyelmet fordítanak az öregedés társadalmi és gazdasági következményeire és a szükséges intézkedésekre. Az idős emberek problémáival új tudomány, a gerontológia foglalkozik. Ennek legfejlettebb ága, a geriátria, az öregkori betegségek megelőzését és gyógyítását vizsgálja. Kialakult azonban a szociális gerontológia is, amely az idős emberek lakásproblémáit, foglalkoztatási lehetőségeit, anyagi ellátását stb. tanulmányozza.

VAN DIERDONCK, L. O.: *Note sur la mortalité infantile en Belgique.* (Megjegyzések a belgumi csecsemőhalandóságról.) 60—81. p.

A második világháború óta a csecsemőhalandóság Belgiumban 63%-kal csökkent, de 27,5 ezrelékes jelenlegi értéke még mindig meglehetősen nagy. Érdekes fejlődés mutatkozik a csecsemőhalandóság területi alakulásában: jelenleg a vallon vidékeken nagyobb a csecsemőhalandóság, ezzel szemben a háború előtt volt kisebb. A városiasabb vidékeken általában kisebb a csecsemőhalandóság, de még más tényezők is szerepet játszanak meghatározásában, ezekre azonban a tanulmány nem tér ki.

A No. 3. melléklete az öregedéssel és az öregkorúak problémáival foglalkozó munkák bibliográfiája.

1964. No. 3.

VAN HECK, F., VERVOORT, C. E.: *Opzet en probleemstelling van een onderzoek betreffende de doorstroming van lager onderwijs naar voorbereidend wetenschappelijk onderwijs in Nederland.* (Átmenet az általános iskolából a főiskolai tanulmányokra előkészítő oktatásba. Egy Hollandiában végzett vizsgálat bemutatása: a vizsgálat célja és a probléma felvázolása.) 1—18. p.

Hollandiában az iparosodással kapcsolatban gyorsan nő az egyetemi végzettségűek iránti szükséglet. Ugyanakkor megállapították, hogy igen kevés munkásszarmazású fiatal jár egyetemre. A Leydeni Egyetem Szociológiai Intézete egy lélekteni és szociológiai vizsgálat keretében foglalkozott azzal a kér-

déssel, hogy mi okozza, hogy a tehetséges gyermekek egy része nem jut el az egyetemi oktatásig. Megállapították, hogy az egyetemi képzettség megszerzéséhez szükséges tehetséggel rendelkező középiskolások nagy többségükben folytatják tanulmányaikat, tehát a középiskolákban már nincsenek nagy tartalékok. Ezért figyelmüket arra a kérdésre összpontosították, hogy mi határozza meg, hogy az általános iskola elvégzése után a gyermek továbbtanul-e. A következő tényezőket vizsgálták: 1. a szülők társadalmi környezete, 2. a család összetétele, 3. a szülők interakciós sémája, 4. a szülők általános felfogása a tanulásról, 5. a családi és iskolai kulturális séma közötti különbség, 6. az iskola megválasztásakor szerepet játszó motívációk, 7. a régió szociológiai és szociográfiai stukturája.

JULEMONT, Gh., MORSA, J.: Le nombre des enfants désirés. (A kívánt gyermekszám.) 19—30. p.

150 fiatal házaspár kikérdezése alapján következtetéseket vontak le az ideálisnak tartott, (a belga családoknál általában) kívánt (a körülmények figyelmen kívül hagyásával) és akart (az adott körülmények között) gyermekszám, valamint különböző demográfiai, gazdasági és szociológiai tényezők közötti kapcsolatáról. Megállapították, hogy a tényleges akart gyermekszám nagyobb a foglalkozásuk alapján magasabb státusú, nagyobb jövedelmű és magasabb iskolai végzettségű férfiaknál és nőknél. A dolgozó nők kisebb családot akarnak. Az igen fiatalon házasodók szintén kisebb családot akarnak. A házaspárok (különösen a férj) testvéreinek száma pozitív korrelációban van a kívánt gyermekszámmal. A földrajzi származás (flamand vagy vallon területek, illetve Brüsszel környéke) nem befolyásolja a kívánt családnagyságot, pozitív korrelációban van viszont a kívánt és akart gyermekszám a vallásossággal és az egyházi iskolában való nevelkedéssel.

DAMAS, H.: Population de la Belgique. Les migrations intérieures. (Belgium népessége. Belső vándorlás.) 31—62. p.

Ismerteti a belső vándormozgalom alakulását a század eleje óta. Annak okait kutatva megállapítja, hogy nincs összefüggésben a természetes népszaporodás különbségeivel, hanem gazdasági okai vannak (iparosodás, a falvak elnéptelenedése, munkahely keresés), illetve még nagyobb szerepük van a társadalmi tényezőknek (városiasodás).

VAN HOUTTE, J.: Overzicht over de Statistiken inzake echtscheiding en scheiding van tafel de bed. (A válási és a jogilag megállapított különélési statisztikák.) 63—99. p.

Ismerteti a belga válási és ágytól-asztaltól különválásztási joggyakorlatot és elemzi a válási statisztikákat. A válási arányszám állandóan nő. Ennek magyarázatára több hipotézist lehet előadni. A házasság szétválaszthatatlanságát hirdető érvek és normák befolyása csökken. A megnövekedett jólét és kulturális emelkedés egyre szélesebb rétegek számára hozzáférhetővé teszi a válást. Nem lehet azonban megállapítani, hogy a rosszul sikerült házasságok aránya is nő-e.

A válási arányszám erősen összefügg a házasságtartammal: a házasság ötödik és tizedik éve között a legnagyobb. A férfiaknál és nőknél egyaránt a 30—35 éves korcsoport a legnagyobb az elválók között.

A. R.

KÖNYVEK

Szocial'nüe iszszledovanija. (Társadalmi kutatások.) Szerk.: NOVIKOV, N. V. — OSZIPOV, G. V. — SZLESZAREV, G. A. Izd. „Nauka”, Moszkva, 1965. 218 p.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája és a Szovjet Szociológiai Társaság kiadványa, melyet háromtagú szerkesztő bizottság: A. I. Novikov, G. V. Oszipov és G. A. Szleszarev állított össze, öt kérdéskörbe sorolható tanulmányokat, cikkeket foglal magában. Az első kérdéskör a *szociológia általános problémái*. Az ide tartozó tanulmányok a szociológia és a történelmi materializmus viszonyának kérdésével, a szociológia tárgyával, módszereivel, a konkrét társadalmi kutatások programjával foglalkoznak.

A második kérdéskörbe a *társadalmi kutatások módszerét és technikáját* ismertető tanulmányok tartoznak. Tárgyalják a felvételi adatok statisztikai feldolgozását, a reprezentatív felvételt, a lyukkártyagépek és az elektronikus számítógépek alkalmazását, a modellképzést, az állapotfelvételt, a korrelációs elemezést.

A *társadalmi munkügyi problémák* keretében az ifjúság munkára való előkészítését, a szabványosítást, a szakosítást és az automatizálás szerepét, valamint a munka tartalmának megváltozását tárgyalják.

A negyedik fejezet a *demográfia és a család társadalmi problémáit* öleli fel. E témakör tanulmányai közül B. C. Uralisz dolgozata bemutatja az élettartam növekedését a Szovjetunióban: a születéskor várható átlagos élettartam (V. N. Sztarovszkij számításai szerint) az 1938—1939. évi 47 évről 1962—1963-ig 23 évvel, 70 évre növekedett. Uralisz ezzel kapcsolatban foglalkozik a normál életkorral (élettartammal), amelyet helyesebbnek tart normális életkornak (élettartamnak) nevezni és a normál élettartam kifejezést egy másik kategória számára fenntartani. Ezt a kategóriát úgy határozza meg, mint azt az életkort, amelyben leggyakrabban következik be a halál egész életük folyamán kedvező társadalmi és természeti körülmények között élő emberek esetében. A normál élettartam Uralisz számításai szerint a Szovjetunióban 90 év. Ha összehasonlítjuk a várható átlagos élettartamot a normál élettartammal, azt látjuk, hogy 1913 és 1962 között „az élet és a halál helyet cseréltek”, amennyiben az első világháború előtt a megélt évek átlagos száma 33, a meg nem élt éveké 57 volt, ötven évvel később viszont a megfelelő adatok 70 és 20 évre változtak.

Ugyanebben a témakörben a nők életkörülményeinek és munkájának megismerésével, valamint a népesség bővített reprodukciójával foglalkozó tanulmányában G. A. Szleszarev a nők konkrét munka- és életkörülményei, valamint a születési arányszám alakulása közötti kapcsolat kérdésével foglalkozik. A tanulmány alapjául a Gorkij városban végrehajtott kutatások anyaga szolgált. E kutatások során a város különböző nagyvállalatainál dolgozó 8648 férjes nő adatait gyűjtötték be, G. A. Batkisz, a néhány éve elhunyt szovjet demográfus módszere szerint. Meghatározott csoportokat vizsgáltak, figyelembe vették a munka gépesítettségének mértékét, a képzettséget, a család összjövendelmét és az egy családtagra eső jövedelmet, a lakásviszonyokat, a kényelmi berendezéseket, a gyermekintézményekkel való ellátottság mértékét stb. Vizsgálták a dolgozó nők szabad idejét. Több száz beszélgetést folytattak házasságú és egyedül álló anyákkal. Megvizsgáltak több mint ezer munkás- és kolhozparaszi háztartást, felhasználták a gyermekgyógyászati, a munkaegészségügyi és a szakmai megbetegedésekkel foglalkozó intézetek adatait.

A kutatás legkiemelkedőbb eredményeit röviden összegezve kitűnt, hogy a koraszülések egyik leggyakoribb oka a nők rendkívüli fizikai megterhelése. A vizsgált 4653 szülésből a koraszülések aránya 4,25% volt, azoknál a nőknél viszont, akiknek munkája nagy fizikai erőfeszítést igényel (rakodók, kovács-sajtoló műhely munkásnői stb.) 7,33%-ot tett ki.

Megállapították továbbá, hogy a város gépiparában dolgozó nők munkakörülményeinek megjavítása észrevehetően csökkentette az idő előtt mesterséges táplálásra fogott csecsemők számát. (Számuk az 1956. évi 25,26%-kal szemben 1960-ban 22%-ot tett ki.)

A dolgozó és nem dolgozó anyák gyermekei megbetegedési gyakoriságának vizsgálata pedig azt mutatta, hogy az utóbbiaknál kisebb arányban fordul elő angolkór (rachitis), hypotrophia, emésztési zavar (dyspepsia), viszont valamivel nagyobb arányban az exsudatív diathesis.

A dolgozó nők időmérlegének elemzése alapján szerző kiemeli, hogy a társadalmi szolgáltatások ki nem elégítő formái a szabadidő korlátozásához és a tudatos születéskorlátozásra vezetnek.

A vizsgálatok további része a lakáshelyzettel kapcsolatosan rámutatott arra, hogy a nem kielégítő lakáshelyzet negatívan tükröződik a születési arányszámban és a csecsemőhalandóság színvonalában. Például 1000 nőre (a szélső kategóriákat vizsgálva) a 9 m²-nél kisebb lakóterületű lakásokban 995 gyermek, a 10–19 m² lakóterületű lakásokban 1530 gyermek, az 50–59 m² lakóterületű lakásokban 2047 gyermek és 60 m²-en felül 2083 gyermek esett. Ugyanilyen lakóterületű lakások esetében az 1000 újszülöttre eső elhalt csecsemők száma megfelelően 154, 137, 127 és 40 volt.

Szerző a vizsgálat eredményei alapján azt a következtetést vonja le, hogy a termelésben foglalkoztatott házas nők munkarendje tekintetében további változtatásokra van szükség. A nőknek a kedvezményes munkarendre való jogát nemcsak a női szervezet fiziológiai sajátosságai támasztják alá, hanem az a tény is, hogy ez idő szerint még a nők megterhelése a háztartásban elkerülhetetlen és szükséges.

Igen aktuális témával foglalkozik A. G. *Harcsev* „A család további megerősítésének útjai a Szovjetunióban” c. tanulmánya.

A családok felbomlását előidéző okok felderítése céljából megvizsgálták a leningrádi városi bíróságnál lefolytatott 1000 válópert (a Szovjetunióban 1963-ban felbontott házasságok 0,34%-át) és egy külön program alapján interjút készítettek 52 férfival és 68 nővel, akik benyújtották a válókeresetet. (Az interjúk eredményei általában megegyeztek a vizsgálat adataival.) A tanulmány igen értékes demográfiai alapadatokat közöl a házastársakról, a házasság keletkezésének körülményeiről, tartamáról, illetve a válások okairól.

A nők a válás okaként leggyakrabban a férj alkoholizmusát (29,2%), durvaságát, ridegségét (26,6%), a házastársi hűség megszegését a férj részéről (15,0%) és az elhidedést (12,4%) jelölik meg. A férfiak részéről a leggyakrabban hivatkozott okok a jellemek különbözősége (30,5%), az elhidedés (24,5%), a házastársi hűség megszegése a feleség részéről (15,5%), más nő iránt támadt szerelem (12,3%).

Az az ok, amely a házasság felbontásához vezetett, a házasságok 8,3%-ában már a házasságkötés előtt fennállott, míg a házasságok több mint 43%-ában a házasság első évében keletkezett.

Szerző a vizsgálat anyagának részletes elemzése alapján javaslatokat is tesz a válások számának csökkentése és a családi kapcsolatok megerősítése érdekében. A javaslatok közül kiemelkedik az alkoholizmus elleni harc, a gyermekintézmények és a közétkeztetési vállalatok számának növelése, a szabad idő jó eltöltését szolgáló lehetőségek (klubok, kávéházak stb.) növelése.

Végül a tanulmánykötet „Kritika és bibliográfia” címmel különböző elméletek, tételek bírálatát adja. Ennek keretében V. V. *Msveneradze* a társadalmi fejlődés objektívalapjairól szólva W. *Rostow* „The Stages of Economic Growth” c. művét bírálja, N. V. *Novikov* a modern polgári szociológia „scientist” irányzatait, G. M. *Andreeva* pedig a mennyiségi és minőségi elemzés viszonyáról értekezik az empirikus szociológiában.

A könyvet a szociológiai kutatások helyzetéről szóló beszámoló zárja be.

Gy. F.

SRB, V.: *Uvod do demografije*. (Bevezetés a demográfiába.) Nákl. Politické Literatury, Praha, 1965. 225 p.

A közelmúltban fontos és érdekes mű jelent meg a csehszlovákiai „Szociológiai Könyvtár” című kiadványsorozatban. A mű hasonló címet visel, mint a Magyarországon 1964-ben publikált dr. *Szabady Egon*: Bevezetés a demográfiába című munka, a magyar műtől eltérőleg azonban nem az egész témakört átfogó igénnyel készült.

Tárgyalja a népesség fejlődését és összetételét, a demográfia elméleti alapjait és a népesedés törvényszerűségeit. Ezenkívül jó áttekintést nyújt Csehszlovákia jelenlegi és múltbeli demográfiai jellemzőiről. Ez a jól összeválogatott népesedésszisztematikai alapanyag is felkeltheti érdeklődésünket, nem utolsósorban azért, mert fölöttébb alkalmas arra, hogy a csehszlovák és magyar népesedési folyamatokat hosszabb távon összehasonlítsuk.

A demográfiai kézikönyvek, tankönyvek szokásos rendszere megszabta a két fő fejezet tartalmát és szerkezetét. Az álló népességről szóló fejezet a nem, a kor, a foglalkozás, a műveltség és a nemzetiség adatainak bemutatásán kívül kitér a népesség egészségügyi állapotának, valamint ún. funkcionális beosztásának (vállalatvezetők, üzemevezetők, részlegevezetők stb.) ismertetésére is. Ebben a fejezetben található a csehszlovák népszámlálási gyakorlatnak a háztartások megkülönböztetését szolgáló fogalmi magyarázata: a háztartásról, az ún. népszámlálási háztartásról és az ún. lakás-háztartásról.

A népesedési folyamatok elemzése c. másik fő fejezet a házasságkötés, a válás, a termékenység, a halandóság és a természetes szaporulat, valamint a vándormozgalom legfontosabb jellemvonásait bemutatva, részletezi még a munkaerő újratermelésének, a társadalmi átrétegződések, valamint az élet-színvonal és a népesedési jelenségek kapcsolatának összefüggéseit.

A két fő fejezet előtt foglalta össze szerző a demográfia tárgyát, a demográfiai tudomány fejlődését és a népesség reprodukciójára vonatkozó ismereteket. Ez után a népesedés elméletét és a népesedéspolitikát tárgyalja, összefoglalva a szocializmus és a kommunizmus népesedési törvényszerűségeinek lényegét, illetve a legújabb — második világháború utáni — csehszlovák népesedéspolitikai célkitűzéseit. A kötetet jól válogatott szakbibliográfia zárja le.

D. D.

Gerontological Studies on Hungarian Centenarians. (Gerontológiai tanulmányok a magyar százévesekről.) Ed. by L. HARANGHY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 166 p.

Hazai vonatkozásban úttörő vállalkozásra szánta el magát a Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Társaságának gerontológiai osztálya, midőn megvizsgálta a Magyarországon található, 99 évüket betöltött egyének (a továbbiakban százévesek) fizikai és szellemi állapotát, szociális helyzetét, életviszonyait, azért, hogy egyrészt megállapítsa a jelenlegi életkörülmények között élő százévesek szervezetenek élettani változásait, másrészt, hogy igyekezzék meghatározni az emberi élet felső határát.

Az 1960. évi népszámlálás szerint Magyarország minden 1 millió lakosára több mint 6,7 százéves és idősebb személy jutott. A KSH által végrehajtott, utólagos vizsgálatok (l. *Demográfia*, 1962. 2. sz. 166—189. p.) azonban kiderítették, hogy a népszámlálás eszmei időpontjában mindössze 14 egyén töltötte be igazolhatóan a százéves életkort, a 99. életévüket betöltött egyének száma pedig további 20 fő volt. 1960. március—április hónapokban, midőn a felmérés készült, a 34 közül 8-at már nem lehetett megtalálni. Az orvos kutatócsoport által megvizsgált százévesek száma 23 fő, ezek között 3 olyan személy van, akit a KSH nem kérdezett ki. Azoknak a százéveseknek a száma tehát, akiket a demográfusok és orvosok egyaránt kikérdeztek, illetve megvizsgáltak, 20 fő.

A vizsgálatban szereplő százévesek kis száma nem teszi lehetővé, hogy adataikból általános következtetéseket vonjunk le, mégis jellemző demográfiai és orvosi vonatkozású jelenségekre hívják fel a figyelmet.

A könyv bevezető tanulmányában *Haranghy és Beregi* az általános gerontológia néhány problémájával foglalkoznak, s kiemelik, hogy sem az élet felső határát nem ismerjük, sem azt nem tudjuk, mikor kezdődik az öregedés. Egyesek szerint a szervezet öregedése káros folyamat, mások — s köztük a magyar gerontológusok is — az öregedést a szervezet élettani folyamatának fogják fel. Kétségtelen, hogy az eddig boncolt esetekben a legöregebb egyéneknél is valamilyen káros folyamat okozta a halált. Fiziológiai halállal a gyakorlatban mind-egyik nem találkozott. A halálokok között az öreg embereknél a szív és keringési rendszer betegségei, illetve a rosszindulatú daganatok szerepelnek a leg-többször. Némelyek úgy vélik, hogy az emberi élet felső határa 105—106 év, mások szerint 112—113, esetleg 120 év.

A könyv demográfiai fejezete összehasonlítja a különböző országokban található százévesek számát és arra a következtetésre jut, hogy az ún. elmaradott országokban a százévesek nagy száma nem valós tényeken alapul, hanem a pontatlan korbevallás következménye. Alig valószínű ugyanis, hogy a születéskor várható átlagos élettartam növekedése és a százévesek száma között fordított arányú összefüggés lenne. A következtetés helyességét a magyar viszonyok elemzése is alátámasztja. Magyarországon 1900-ban a 100 éves kor elérésének valószínűsége 0‰ volt az újszülöttek számára, ez 1958-ban a férfiaknál 23‰ -re, a nőknél 70‰ -re nőtt. Jellemző, hogy a 34 aggastyánból 24 volt nő; a nőknek ez az extrém magas aránya a nők alacsonyabb, illetve a férfiak magasabb halálozási arányát bizonyítja.

A demográfiai fejezet további elemzéseiből kitűnik, hogy a családi állapot nem befolyásolja a 100 év elérésének valószínűségét. A százévesek társadalmi-foglalkozási viszonyait részletezve pedig feltűnő, hogy a Magyarországon található, 99. életévüket betöltött egyének között értelmiségit nem találtak, és hogy a 34 személy közül 19 volt mezőgazdasági foglalkozású. Ezek szerint a mezőgazdaságban tevékenykedőknek nagyobb az esélye a 100 év elérésére, mint más foglalkozásúaknak.

A százévesek életkörülményeit elemezve, vizsgálták a saját jövedelmet, eltartóik életviszonyait, lakáshelyzetüket, külső megjelenésüket, tisztálkodásukat. Azt találták, hogy körülményeik nagyobb részben kielégítőek.

A százéves kor elérésében az öröklődő tulajdonságoknak van bizonyos szerepük, megállapítható ugyanis, hogy a százévesek szülei is viszonylag hosszú életűek voltak. A születési sorrendet figyelembe véve, főleg az első, s utána a másodszületteknek van lehetőségük a 100 éves kor elérésére.

Megállapítható az is, hogy a 100 évesek nagy termékenyséű családokból származnak, s a nők, de különösen a férfiak termékenysége magasabb a korcsoportjukban megállapított átlagnál.

Az embertani vizsgálat 23 személy adatait tartalmazza, vizsgálja a testsúlyt és magasságot, az ülő magasságot, a fej, a mellkas és a végtagok antropológiai indexeit, következtetések levonására azonban nem vállalkozik.

Az értékes kötet belgyógyászati, röntgen, táplálkozástudományi, pszichiátriai, sebészeti, szemészeti, fogászati vizsgálatok elemzéseit is tartalmazza az előzőkben ismertetett, demográfiai vonatkozású tanulmányokon kívül.

A 23 egyénből 17-et belgyógyászati szempontból egészségesnek találtak, nem számítva a szervek öregkori sorvadását. A 100 évesekre egyébként jellemző volt az érfalak merevsége és általában a keringés és légzési apparátus csökkent teljesítménye. A nem egészséges százéveseknél keringési- és légzőrendszeri betegségeket találtak.

A röntgenvizsgálat a csontokban calcium-szegénységet talált, osteoporosist viszonylag ritkán figyeltek meg. A kézizületek arthrosisos elváltozásai csaknem minden egyénnél megtalálhatók voltak.

A táplálkozástudományi vizsgálatok bepillantást engedtek a százévesek anyagcseréjébe és tápanyag-, illetve vitaminszükségletébe. Az aggastyánok alapanyagcsere értéke alig 50–55%-a a 25 évesek alapanyagcsere értékének. Figyelemre méltó tény, hogy ebben a korban csökken a test zsírtartalma. A legfontosabb a szervezet számára a vitaminok biztosítása, mivel a viszonylag jól táplált százéveseknél is hypovitaminosist észleltek.

A pszichiátriai vizsgálat részletesen foglalkozik az öregedés elmekórtani vonatkozásaival, az egyén és a környezet kapcsolatának jelentőségével, majd egyénekenként röviden összefoglalja az elváltozásokat.

A százévesek között nem volt operált személy, sebészetileg számba vehető elváltozásaik közül a mozgásszerviék a legjelentősebbek.

A könyv utolsó fejezete igen érdekes esettanulmányt közöl egy 102 éves nőről, aki influenzában betegedett meg és tüdőgyulladásban halt meg.

J. P.

HENRY, L.: *Perspectives démographiques*. (Népesség előreszámítások.) Éd. I. N. E. D., Paris, 1964. 95 p.

A második világháború után a demográfiai prognózisok készítése mindinkább előtérbe került. Az elmélet azonban elmaradt a gyakorlat mögött.

Olyan könyv pedig, amelyik kizárólagosan a perspektivikus számításokkal foglalkozna és áttekintené mind az elmélet, mind a gyakorlat nehézségeit és járható útjait, mind ez ideig még nem jelent meg, mint ahogy azt a szerző is megjegyzi.

A jelen könyv azoknak az előadásoknak összefoglalása, amelyeket szerző két éven keresztül a párizsi egyetem Demográfiai Intézetében tartott. Magában foglalja mindazon tényezőknek — születés, halál, vándorlás — mélyreható vizsgálatát és elemzését, amelyek befolyást gyakorolnak a népesség jövőbeni alakulására, főleg nem és kor szerinti strukturális változásaira.

Különösen figyelemre méltó a megszületendő új generációk, vagyis az élveszületések alakulásának becslését tárgyaló III. és IV. fejezet. Ebben nemcsak az előző évek születési mozgalmának extrapolációjával foglalkozik, hanem elemzi az élveszületéseket befolyásoló egyéb tényezőket is, így pl. a házasság, a születések közötti időtartam stb. vizsgálatát, kohorsz módszerrel.

A belső vándorlásoknak egy-egy terület népességére gyakorolt hatását külön fejezetben tárgyalja, úgy a vándormozgalmat befolyásoló okokat, mint a vándorlás következtében a népességben létrejött strukturális változásokat.

Végezetül a különböző népességkategóriák — iskoláskorú, aktív népesség stb. — perspektivikus számításával foglalkozik.

Külön érdeme a könyvnek, hogy fejezetenként többféle számítási módszert ismertet, a kézi számításoktól az elektronikus számológépek használatáig, gyakorlati tanácsokat ad a hiányzó alapadatok felhasználására, a képletek egyszerűsítésére stb., végül pedig hogy valamennyi számítási módszert gyakorlati számpéldákon mutatja be, ami a könyv didaktikai értékét is növeli.

P. E.

LEDERMANN, S.: *Alcool, alcoolisme, alcoolisation*. (Alkohol, alkoholizmus, az alkoholizáció.) Presses Universitaires de France, Paris, 1964. 613 p.

Az I. N. E. D. korábbi, hasonló című kötete az alkoholizmus fiziológiai, gazdasági és társadalmi vonatkozásaival foglalkozott, ez a munka viszont az alkoholizmusnak a halandósággal, a morbiditással és a balesetekkel való összefüggéseit tárgyalja.

A francia férfiak halandósága a 40. és 65. életév között — akár a francia nők, akár más országok férfi halandóságával hasonlítjuk össze — rendellenesen nagy.

A férfiak nagyobb halandóságát különböző tényezőkkel lehet magyarázni: a háborúkkal, a foglalkozási veszélyekkel, a dohányzással stb. Az alkoholfogyasztás is besorolandó azok közé a tényezők közé, amelyek a francia férfiak és nők közötti rendellenesen nagy halandóság különbséget előidéznek. Tiszta alkoholra átszámítva Franciaországban a legnagyobb az alkoholfogyasztás azok közül az országok közül amelyekre vonatkozóan statisztikával rendelkezünk.

Az egyes foglalkozási csoportok halandóságának vizsgálata francia adatok alapján azt mutatja, hogy meglehetősen szoros korreláció van közvetlenül az alkoholizmusnak (pl. májsugorodás) és egyéb okoknak tulajdonítható halandóság, például a tüdőbaj, rák, baleset, öngyilkosság, tüdőgyulladás nagysága között. Ezenkívül angol és amerikai életbiztosítási vizsgálatok is azt bizonyítják, hogy az alkoholt rendszeresen fogyasztók halandósága lényegesen kedvezőtlenebb. Az alkoholizmus egyébként jelentős terhet jelent az egészségügyi ellátás számára. A rendszeres alkoholfogyasztók ugyanis gyakrabban betegek és gyakrabban áldozatai baleseteknek.

Szerző lognormál eloszlást feltételezve, az egy főre eső alkoholfogyasztás átlagából kiszámította azoknak az arányát, akiknek alkoholfogyasztását túlzottnak kell tekinteni. Az összefüggés a következő:

$$p_{20} = \frac{3}{4} \cdot \frac{m^2}{100}$$

ahol p_{20} azoknak aránya, akik napi 20 centiliternél több tiszta alkoholt fogyasztanak, m pedig az évi átlagos alkoholfogyasztás (liter tiszta szeszben kifejezve). Eszerint a kb. 30 millió felnőtt franciából 7%, vagyis 2 millió tekinthető túlzott alkoholfogyasztónak.

A. R.

RAINWATER, L.: *Family Design. Marital Sexuality, Family Size and Contraception.* (Családtervezés. Szexualitás a házasságban, családnagyság és születésszabályozás.) Aldine, Chicago, 1965. 348 p.

A családtervezés kérdéseinek vizsgálata rendkívül összetett feladat. Különböző kutatók különböző módszerekkel próbálják feltárni a tendenciákat, összefüggéseket, törvényszerűségeket. E könyvben az elemzés módja inkább kvalitatív és tájékoztató jellegű. A feldolgozás során jelentős helyet foglalt el a megkérdezettek eredeti válaszainak idézete és ismertetése. Ezeknek a véleményeknek a kiválogatásával és csoportosításával mutatja be szerző a jellemző tényezőket.

A tanulmány a „Planned Parenthood Federation of America” kezdeményezésére, a Social Research Services adatgyűjtése alapján készült; 409 megkérdezett személy választát dolgozza fel. Ezek között 152 házaspár, 50 férj és 55 feleség (akiknek házastársát nem kérdezték) szerepel, így összesen 257 család van képviselve. A mintavétel szándékos kiválasztással történt, társadalmi osztály és vallás szerint meghatározott arányban. Figyelmén kívül hagyta a felső társadalmi rétegeket. A közép és alsó társadalmi osztályt vizsgálja, mindkettőt további két-két csoportra bontva. A vélemények differenciáltságával indokolja ezt a négy rétegre bontást.

Az összeírók 51 „iránykérdés” alapján kérdezték ki a személyeket, hangsúlyozva a „beszélgetés” jelleget. A válaszokat lehetőleg a megkérdezettek saját szavaival jegyezték fel. Ahol szükséges volt, táblázatokkal, felsorolással, próbával (pozitív-negatív) segítették a válaszadást. Egy kikérdezés átlagosan 2 és $\frac{1}{4}$ óráig tartott. A személyi adatokon túl a kérdések zöme a családtervezés, a szexuális kapcsolat és a védekezési módszerek köré csoportosult; még azoknál a kérdéseknél is, ahol adatszerű választ lehetett adni, „indokolást” kértek.

A könyv szerzője két fókusz köré csoportosítja a vizsgálatokat: 1. keresi azokat a tényezőket, amelyek meghatározzák a kívánt családnagyság kiválasztását; 2. kutatja azokat a tényezőket, melyek befolyásolják a házaspárokat a családtervezési módszerek kiválasztásában.

Az elemzésnél abból indult ki, hogy a fejlett nyugati társadalmakban a termékenység úgyszólván kizárólag a születésszabályozási gyakorlat függvénye. Tudakolja tehát, hogy mi a vélemény az ideális családról, hogy a megkérdezett „terszzerűen” alakította-e ki családját, s — akár igen, akár nem — miért tette úgy? Az elemzés bemutatja a családi „szereposztás”, a házastársak közötti egyetértés vagy véleménykülönbség, a szexuális harmónia vagy diszharmónia és az említett két fő szempont kapcsolatát is.

Természetesen vizsgálta a születésszabályozási módszerek kialakításának tényezőit is az említett csoportok és faktorok vetületében.

H. L.

FOLYÓIRATCIKKEK

MITRA, S.: *Model Fertility Tables.* (Termékenységi táblamodellek.) *Sankhya*, Ser. B. No. 27. 1965. Parts 1, 2. 193—200. p.

Jelen tanulmány célja olyan termékenységi táblamodell-sorozat megszerkesztése, amely lehetővé teszi a korszpecifikus születési arányszámok egy valószínű sorozatának kiszámítását, ha bizonyos nem korszpecifikus termékenységi index (pl. az általános születési arányszám) ismert.

A vizsgálatokhoz 57 ország 80 olyan f_a korszpecifikus születési arányszám-sorozatát használták fel, amelyeknek megbízhatósága megfelelt a céloknak. (Az arányszámokat 45 éves korig bezárólag az anyák öt éves korcsoportjai szerint számították, figyelembe véve az illegitim élveszületéseket is.) Ezenkívül minden sorozatra kiszámították:

- a) az általános termékenységi arányszámot (f),
- b) a nemek és kor szerint korrigált (f_c) születési arányszámot (az adott naptári évben megfigyelt összes élveszületések számát viszonyították a 15—44 év korú anyák — rendre 1, 7, 7, 6, 4 és 1 mennyiségekkel — súlyozott számához).

Ezek alapján meghatározták:

- a) az f és az f_a -k közötti korrelációs együtthatókat,
- b) az f_c és az f_a -k közötti korrelációs együtthatókat,
- c) az f_a -k korrelációs matrixát.

Az utóbbi matrixban az egymásra következő szomszédos korcsoportok közötti korrelációs együtthatók a legnagyobbak és értékük a korrallal együtt növekszik. Ezért lehetséges eljárás a korszpecifikus születési arányszámok becslése adott korcsoport ismert arányszáma alapján.

Az első két típusú korrelációs együtthatók korcsoportonként majdnem teljesen megegyeznek és értékeik az első és utolsó korcsoport kivételével magasak (0,9-nél nagyobbak). Így az f és az f_c mennyiségek egyaránt jól felhasználhatók és egymástól függetlenül kezelhetők. Segítségükkel a korszpecifikus születési arányszámok táblamodelljei megszerkeszthetők, amelyek megadják az f_a -k értékeit alkalmas f és f_c értékek mellett.

A tanulmány közli ezeket a táblamodelleket 40-től 225-ig terjedő f értékek mellett (az f_c megfelelő intervalluma 10-től 50-ig terjed). A 15–19 éves és 40–44 éves szélső korcsoportokra a termékenység arányszámokat lineáris regressziók alapján becsülték.

A táblamodellek ellenőrzése kielégítő eredményeket adott, bár bizonyos európai típusú termékenységű népeiségekre nem alkalmazhatók. (A modellek szerint a termékenység maximuma a 25–29 éves korú nőknél jelentkezik.)

A modellek megszerkesztésénél nem vették figyelembe a házassági kor, a születési szokások, a társadalmi-gazdasági tényezők stb. okozta különbségeket.

T. K.

MORSA, J.: *Tendances récentes de la fécondité belge*. (A belga termékenység legújabb alakulása.) *Population et famille — Bevolking en Gezin*, 1963. 1. sz. 18–50. p.

A cikk Belgium termékenységének alakulását a következő mutatók segítségével vizsgálja: az évi születésszám alakulása, a nyers születési arányszám, a születések gyakorisága az anyák korcsoportja, a házasság tartama és a születési sorrend szerint. A vizsgálat az 1939-től 1960-ig terjedő éveket öleli fel és amennyiben lehetséges, az adatokat regionális bontásban (a flamand és valon nyelvterület szerint) is elemzi.

A háborús évek alatt a születések száma erős esést mutatott, amelyet 1946-ban ugrásszerű emelkedés szakított félbe, majd néhány évi ingadozás után, 1952-től kezdve egyenletes emelkedés következett.

Az anyák korcsoportja szerinti elemzés azt mutatja, hogy a háború után az alacsonyabb korosztályokban lényegesen több születés történik, míg a 30 éven felüli korosztályoknál csökkenés mutatkozik. 1951-től kezdve az átlagos gyermekszám egyenletesen növekszik; a háború előtti értéknek 120 százaléka.

Megállapítható, hogy a rövid ideig fennálló házasságokból is több gyermek születik, mint a háború előtt. Ezt egyrészt az a körülmény magyarázza, hogy a nők általában korábban mennek férjhez; másrészt az, hogy a családtervezés keretében a születések általában szintén a házasság első éveire esnek.

1939-ben az elsőszülöttek az összes születések 36,5 százalékát adták; ez a szám 1960-ban alig változott; növekedés tapasztalható a másod-, harmad- és negyedszülöttek százalékarányának alakulásában is, míg az összes születésekben egyre kisebb súllyal szerepelnek az ennél magasabb sorszámú születések.

Ny. Zs.

KISH, L.: *Sampling Organizations and Groups of Unequal Sizes*. (A mintavétel szervezése és különböző nagyságú csoportok.) *American Sociological Review*. 1965. 4. sz. 564–572. p.

Mintavételi megfigyeléseknél gyakran a mintavételi egység (például teljes iskolák) csoportjának jellemzőit (például bizonyos tantárgyak oktatásának előfordulását) figyelik meg és az ebből számított indexet rendelik hozzá a csoport összes eleméhez (pl. az iskola összes tanulójához). A kutatókat általában az egyéj jellemzőknek az egyes elemekre gyakorolt hatása érdekli. Azonban sokan

hibásan a megfigyelési egységeknek automatikusan egyenlő súlyokat adnak, mintha azok egyszerűen egy sokaság elemei lennének. Például sok, de kislét-számú iskola megfigyelése alapján az adatokból levonják a következtetést: „az x tantárgyat nem oktató iskolák az összes diákok 2%-át tanítják”; ahelyett, hogy megállapítanák: „az iskolák felében nem folyik az x tárgy oktatása”. A súlyozatlan Y_g csoportátlag és a (súlyozással kapott) Y_e elemátlag ilyen esetekben jelentősen eltér egymástól. Szerző részletesen foglalkozik a különböző súlyozásokkal (pl. az egyes csoportok numerikusan jellemzett jelentőségével), vagy egyszerűen a csoportok nagyságával számított elemátlagok alapján végzett becslésekkel. Megmutatja, hogy az Y_e becslése efficiens, ha az egységeket az ezekben foglalt elemek számával arányos valószínűséggel választjuk ki. Behatóan vizsgálja a torzításra jellemző $Y_e - Y_g = Y_g R_{ny} \cdot C_n C_y$ különbségeket, amelyben R_{ny} az a egység Y_a jellemzője és N_a nagysága, mint változók közötti korrelációs együttható, C_y és C_n pedig a két változó variációs együtthatója. Az ismertetett megfontolásokat számos gyakorlati példa illusztrálja. Szerző bemutatja az eredmények alkalmazási lehetőségét is néhány kutatás tervezésénél.

T. K.

KAMERSCHEN, D. R.: *On an Operational Index of „Overpopulation”*. (A „túlnépesedés” gyakorlati indexe.) *Economic Development and Cultural Change*. 1965. jan. 169–187. p.

WALLE van de, E.: *On an Operational Index of „Overpopulation”: A Comment*. (Hozzászólás A „túlnépesedés” gyakorlati indexe c. cikkhez.) *Economic Development and Cultural Change*. 1965. okt. 91–93. p.

D. R. Kamerschen cikkében olyan empirikusan alkalmazható, a túlnépesedést mérő index megalkotására törekszik, amely helyettesítheti a deduktív jellegű indexeket és meglévő adatokra támaszkodik. A túlnépesedés legmegfelelőbb mérőszámának az eltartottsági arányt minősíti, azaz túlnépesedettnek tekint minden olyan országot, ahol a 20 év alatti és 65 év feletti népesség, valamint a gazdaságilag aktív (20–64 évesek) népesség arányának százszoros szorzata nagyobb száznál.

A következőkben arra törekszik, hogy az egy főre eső termelési érték, vagy a népesség növekedésének üteme stb. mutatókkal szemben, az eltartottsági arány túlnépesedés mérésére legalkalmasabb voltát bizonyítsa. Adatai 32 országra vonatkoznak, 1939., 1952–1954. és 1961. évekre vonatkozóan.

Néhány ország esetében az eltartottsági arány és az egy főre eső termelési érték szegény, fejlett és gazdag országok szerinti kategóriái, vagy a nemzeti jövedelem növekedésének üteme egy-egy országra vonatkozóan ellentétes értelmű, azaz egyik mutató szerint túlnépesedett, a másik mutató szerint alulnépesedett országgal állunk szemben. Szerző azonban úgy véli, hogy az általa konstruált index tekinthető helyesebbnek, mert a fejlődő gazdaságokban vagy országokban a nemzeti jövedelem mérésének problémái, vagy a pénzgazdálkodás kérdése volta az utóbbi mutatók helyességét kétségessé teszi.

A folyóirat egy későbbi számában E. van de Walle beigazolja, hogy stabil népességet feltételezve, az eltartottsági arány a születések és halálozások arányától, illetőleg a várható élettartam és a bruttó reprodukciós együttható értékétől függ. A. J. Coale és P. Demény táblázataira támaszkodva pedig hangsúlyozza, hogy az eltartottsági indexet a halandóság változása sokkal kevésbé befolyásolja, mint a termékenység csökkenése. Tehát lényegében az egy főre eső jövedelem és a születéskorlátozás gyakorlata vagy hiánya dönti el azt, hogy valamely államot túlnépesedettnek lehet-e tekinteni vagy sem.

D. D.

INDEX 25.191

D E M O G R Á F I A

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Csoport, V., Veres Pálné u. 10.
Telefon: 380—121

Kiadóhivatal: Budapest II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358—530

Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója

Terjesztí a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft
Csekkszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára)

66.1547 Athenaeum Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Soproni Béla igazgató